

राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन २०७३

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय
राजस्व परामर्श समिति
सिंहदरबार, काठमाडौं
जेठ, २०७३

राजस्व परामर्श समितिका पदाधिकारीहरु

लक्ष्मण अर्याल
संयोजक
सह-सचिव, अर्थ मन्त्रालय

यामकुमारी खतिवडा
सदस्य
सह-सचिव, उद्योग
मन्त्रालय

तोयनारायण ज्वाली
सदस्य
सह-सचिव, वाणिज्य
मन्त्रालय

नरबहादुर थापा
सदस्य
कार्यकारी निर्देशक, नेपाल
राष्ट्र बैंक

प्रा.डा. रामप्रसाद ज्वाली
सदस्य
वि.प्र.,त्रि.वि.,के.अ.विभाग

प्रा.डा.मदनकुमार दाहाल
सदस्य
नेपाल आर्थिक संघ

डा. रुपबहादुर खडका
कर विशेषज्ञ, सदस्य

सौरभ ज्योति
सदस्य
नेपाल उद्योग वाणिज्य
महासंघ

सुलभ अग्रवाल
सदस्य
नेपाल उद्योग परिसंघ

कमलेशकुमार अग्रवाल
सदस्य
नेपाल चेम्बर अफ कमर्स

दिल सुन्दर श्रेष्ठ
सदस्य
नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार
संगठन

रमेश गुप्ता
सदस्य
नेपाल समुन्द्रपार निकासी
पैठारी संघ

प्रविणध्वज जोशी
विज्ञ सदस्य

यज्ञप्रसाद ढुंगेल
सदस्य सचिव
उप-सचिव,अर्थ मन्त्रालय

भीमकुमार नेपाल
उप-सचिव
सचिवालयको तर्फबाट

शिव शर्मा
उप-सचिव
सचिवालयको तर्फबाट

भूमिका

राजस्व परामर्श समिति देशको अर्थतन्त्रको विकासका लागि विशेष गरी राजस्व प्रणालीमा गर्नुपर्ने सामयिक सुधारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिन गठित स्थायी संयन्त्र हो । अर्थ मन्त्रालयको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा प्रमुखको संयोजकत्वमा गठित यो समितिमा सरकारी तथा निजी क्षेत्रका पदाधिकारी एवं अर्थतन्त्रका विषयगत विज्ञहरूको प्रतिनिधित्व रहेको छ ।

आगामी आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को लागि प्रस्तुत हुन गइरहेको वार्षिक बजेट र आर्थिक विधेयकमा समावेश गर्नुपर्ने विषयहरूका सम्बन्धमा सुझाव दिने उद्देश्यले यो प्रतिवेदन तयार पारिएको हो । सुझाव संकलनका लागि यस समिति अन्तर्गत गठित उच्चस्तरीय सुझाव सिफारिस समिति तथा विभिन्न नौ वटा विषयगत उप-समितिको प्रतिवेदन, समितिले मुलुकका विभिन्न स्थानमा सरोकारवालाहरूसँग गरेको अन्तर्क्रिया तथा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूसँग समितिलाई प्राप्त सुझावहरू समेतको आधारमा प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

नेपालको संविधान र संघीयता कार्यान्वयनको प्रस्थान बिन्दुको रूपमा रहेको आगामी वर्षको बजेटले अर्थतन्त्रको समष्टिगत विकासका लागि कोशेढुङ्गाको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने देखिन्छ । संघीयताको कार्यान्वयन र भू-कम्पपछिको पुनर्निर्माणका लागि आवश्यक आन्तरिक श्रोतको मागलाई परिपूर्ति गर्नका लागि दिगो एवं अनुमानयोग्य राजस्व परिचालनको सुनिश्चितता प्रदान गर्नु वर्तमान राजस्व प्रणालीको प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेको छ । सोही यथार्थलाई मनन गर्दै प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । प्रस्तुत प्रतिवेदनमा समावेश सुझावहरू कार्यान्वयन गर्न सकिएमा राष्ट्रिय उत्पादनमा वृद्धि र रोजगारी सिर्जनाका माध्यमबाट दिगो आर्थिक विकासका लागि योगदान पुगनुका साथै नेपाललाई सन् २०२२ सम्ममा विकासशील मुलुकको श्रेणीमा पुऱ्याउने तथा आगामी दशकलाई आर्थिक वृद्धिको दशकको रूपमा लैजाने सरकारको उद्देश्यलाई मूर्तरूप दिन सघाउ पुग्ने अपेक्षा गरेको छु ।

प्रतिवेदन तयारीका क्रममा यस समितिलाई महत्त्वपूर्ण सुझाव तथा मार्गदर्शन प्रदान गर्नुहुने माननीय अर्थमन्त्रीज्यू, माननीय अर्थ राज्यमन्त्रीज्यू, श्रीमान् अर्थ सचिवज्यू तथा श्रीमान् राजस्व सचिवज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यस समिति अन्तर्गत गठित उच्चस्तरीय सुझाव सिफारिस समिति तथा विभिन्न नौ वटा विषयगत उप-समितिका संयोजकज्यूहरू लगायत सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू तथा प्रतिवेदन तयार पार्न विशेष भूमिका निर्वाह गर्नुहुने लेखन समितिका सदस्य डा. रूपबहादुर खड्का, यज्ञप्रसाद ढुङ्गेल, सुलभ अग्रवाल र कुल प्रसाद पाण्डेप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । यो प्रतिवेदनको महत्त्वपूर्ण परिच्छेदहरू लेखन तथा परिमार्जनको लागि प्रा.डा. रामप्रसाद ज्ञवाली, डा. रूपबहादुर खड्का र प्रमुख कर अधिकृत हरिश्चन्द्र ढकालप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै, यस प्रतिवेदनलाई यस रूपमा ल्याउन योगदान पुऱ्याउनुभएकोमा अर्थ मन्त्रालय राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अर्थतन्त्रलाई सबल र सुदृढ बनाउदै मुलुकलाई आर्थिक समृद्धिको दिशामा लैजान नेपाल सरकारले आगामी आर्थिक वर्षको बजेट र आर्थिक विधेयक मार्फत् गर्नुपर्ने सुधारका लागि यो प्रतिवेदन सहयोगी हुने विश्वास लिएको छु ।

लक्ष्मण अर्याल

संयोजक

राजस्व परामर्श समिति, अर्थ मन्त्रालय ।

विषय-सूची

परिच्छेद - १ राजस्व परामर्श समिति		१
१.१ परिचय		१
१.२ राजस्व परामर्श समितिको संरचना		१
१.३ राजस्व परामर्श समितिको काम र कर्तव्य		२
१.३.१ राजस्व नीति निर्माण तथा वित्तीय सुधारसम्बन्धी कार्य		२
१.३.२ ऐन, कानूनसम्बन्धी कार्य		३
१.३.३ प्रणाली सुधारसम्बन्धी कार्य		३
१.३.४ अन्य कार्य		४
१.४ उच्चस्तरीय समितिको गठन		४
१.५ उप-समितिहरूको गठन		५
१.६ उप-समितिको कार्य विवरण र मार्गदर्शन		६
१.६.१ कार्यविवरण		७
१.६.२ मार्गदर्शनहरू		८
परिच्छेद - २ अध्ययन विधि		१०
२.१ अध्ययन विधि		१०
२.२ उप-समितिहरूको गठन		१०
२.३ सुझावहरूको लागि सार्वजनिक आह्वान		१०
२.४ पूर्व बजेट छलफल कार्यक्रमको आयोजना		११
२.५ अन्य विधि		१२
२.५.१ सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन		१२
२.५.२ विभिन्न मुलुकहरूले अवलम्बन गरेका सिद्धान्त, नीति तथा प्रक्रियाको अध्ययन		१३
२.६ सुझावहरूको संकलन तथा तालिकीकरण		१३
२.७ परामर्श समितिमा छलफल		१३
२.८ प्रतिवेदनको तयारी		१३
परिच्छेद - ३ विश्व कर प्रणालीमा नेपाल		१५
३.१ विश्व कर प्रणालीको वर्तमान अवस्था		१५
३.२ विश्व कर प्रणालीमा नेपालको अवस्था		२४
३.२.१ राजस्वको योगदान		२५
३.२.२ संरचनात्मक परिवर्तन		२७
३.२.३ करका दरहरूको तुलना		२७
३.२.४ दोहोरो करमुक्ति सम्झौता		३१
३.२.५ कर भुक्तानी सूचकमा नेपाल		३२
३.२.६ निष्कर्ष		३२

परिच्छेद - ४ राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र प्रक्षेपण		३५
४.१	राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण	३५
४.१.१	पृष्ठभूमि	३५
४.१.२	राजस्व संकलनको संरचनात्मक अवस्था	३५
४.१.३	कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग राजस्व संकलनको तुलना	४०
४.१.४	कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान	४२
४.१.५	चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था	४२
४.२	राजस्व प्रक्षेपण	४५
४.२.१	राजस्व प्रक्षेपणको अवधारणा र आवश्यकता	४५
४.२.२	तथ्याङ्क	४६
४.२.३	राजस्व प्रक्षेपणका तरिकाहरू	४७
४.२.४	प्रक्षेपित राजस्व र गार्हस्थ उत्पादन	५१
परिच्छेद - ५ भू-कम्प र आपूर्ति असहजताबाट अर्थतन्त्रमा परेको प्रभाव र पुनर्जीवनका वित्तीय उपायहरू		५४
५.१	स्थिति विश्लेषण	५४
५.२	अर्थ व्यवस्थालाई पुनर्स्थापना गर्ने उपायहरू	५६
परिच्छेद - ६ संघीय वित्त व्यवस्थाको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन		५९
परिच्छेद - ७ सामाजिक सुरक्षा योजना तथा योगदान		६४
परिच्छेद - ८ राजस्व परामर्श समिति, २०७३ का सुझावहरू		६९
१.	कर प्रणाली सुधार	६९
२.	करको दायरा विस्तार	७०
३.	राजस्वका दरहरूको पुनरावलोकन	७१
४.	छुट सुविधा सहूलियत	७२
५.	निर्यात प्रवर्द्धन	७६
६.	व्यापार सहजीकरण	७७
७.	पूर्वाधार विकास तथा लगानी प्रवर्द्धन	७७
८.	बैंक, बिमा, सहकारी तथा पुँजीबजार	७९
९.	सूचना प्रविधि	८१
१०.	गैर कर	८२
११.	राजस्व चुहावट नियन्त्रण	८३
१२.	प्रशासनिक सुधार तथा प्रक्रिया सरलीकरण	८४
१३.	ऐन, नियममा गर्नुपर्ने सुधार	८५
१४.	संघीयताको कार्यान्वयन	८६
अनुसूची - १		८८

परिच्छेद - १

राजस्व परामर्श समिति

१.१ परिचय

अर्थ व्यवस्थाको समग्र पक्षको अध्ययन एवं विश्लेषण गरी सरकारको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम र बजेट वक्तव्यमा समावेश गर्नुपर्ने राजस्व नीति, कानून, करका दरहरू, सङ्गठनात्मक संरचना तथा कार्यप्रक्रिया सुधारका विषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव सिफारिस गर्न अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत राजस्व परामर्श समिति रहेको छ । २०६० सालदेखि सरकार र निजी क्षेत्रको नीति सम्वादको स्थायी संयन्त्रको रूपमा काम गर्दै आएको यस समितिमा सरकारी पदाधिकारी लगायत वित्त, कर लगायतका विभिन्न विषयगत क्षेत्रका विज्ञ तथा निजी क्षेत्रसँग सम्बद्ध संस्थाका प्रतिनिधिहरू समेतको प्रतिनिधित्व रहने गरेको छ । स्थायी प्रकृतिको यो समिति गठन हुनुपूर्व प्रत्येक वर्ष सरकारलाई रायसुझाव दिन अस्थायी प्रकृतिको केन्द्रीय टेरिफ बोर्ड गठन गर्ने प्रचलन रहेको थियो ।

यो समिति अर्थ मन्त्रालय राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा अन्तर्गत रहने र यसको संयोजक राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा प्रमुख रहने व्यवस्था रहेको छ । समितिमा सरकारी पदाधिकारीका अतिरिक्त अर्थशास्त्री, व्यावसायिक क्षेत्रका निजी संघ-संस्थाका पदाधिकारी एवं करसम्बन्धी विज्ञ व्यक्तित्वहरूलाई सदस्यको रूपमा चयन गर्ने गरिएको छ ।

१.२ राजस्व परामर्श समितिको संरचना

राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका सह-सचिवको संयोजकत्वमा १४ सदस्यीय राजस्व परामर्श समिति कार्यरत छ । समितिको संरचना देहायबमोजिम रहेको छ :

१. सह-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	संयोजक
२. सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	सदस्य
३. सह-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	सदस्य
४. कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	सदस्य
५. विभागीय प्रमुख, त्रि.वि.वि., अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभाग वा निजले तोकेको वरिष्ठ प्राध्यापक	सदस्य
६. अध्यक्ष, नेपाल आर्थिक संघ वा निजले तोकेको वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
७. नेपाल सरकारबाट मनोनित २ जना सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ	

क) डा. श्री रूपबहादुर खड्का, कर विज्ञ	सदस्य
ख) श्री प्रवीणध्वज जोशी, चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट	सदस्य
८. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
९. अध्यक्ष, नेपाल उद्योग परिसंघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१०. सभापति, नेपाल चेम्बर अफ कर्मास वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
११. सभापति, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१२. सभापति, नेपाल समुन्द्रपार निकासी पैठारी संघ वा निजले तोकेको सम्बन्धित क्षेत्र हेर्ने वरिष्ठ सदस्य	सदस्य
१३. संयोजकले तोकेको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका उप-सचिव	सदस्य-सचिव

समितिको सदस्यको रूपमा नेपाल सरकार(अर्थ मन्त्रालय) बाट मनोनित हुने दुई जना सदस्यको पदावधि बढीमा चार वर्षको हुने व्यवस्था छ । साथै, अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका विभागीय प्रमुखहरू तथा अन्य उपयुक्त लागेको व्यक्तिलाई संयोजकले आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन सक्ने प्रावधान छ ।

१.३ राजस्व परामर्श समितिको काम र कर्तव्य

१.३.१ राजस्व नीति निर्माण तथा वित्तीय सुधारसम्बन्धी कार्य

- (क) राष्ट्रिय आर्थिक नीतिको आधारमा राजस्व नीति, करसम्बन्धी नीति, कर संरचनाको सामयिक मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त र व्यावहारिक कर प्रणाली विकास गर्न सघाउ पुऱ्याउने ।
- (ख) नेपाल सरकारको राजस्वसम्बन्धी बौद्धिक केन्द्र (Think Tank) को रूपमा रही काम गर्ने । आयकर, भन्सार, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क लगायतका करका दरहरू अध्ययन गरी सुधारका लागि सिफारिस गर्ने । त्यसरी करका दरहरू सिफारिस गर्दा यी करहरू बिचको अन्तरसम्बन्ध समेतको विश्लेषण गरी सुझाव दिने ।
- (ग) करका दरहरू सिफारिस गर्दा विश्वव्यापीकरण तथा द्विपक्षीय एवं बहुपक्षीय सन्धि सम्झौता समेतलाई दृष्टिगत गरी सुझाव दिनुपर्नेछ । नेपालको छिमेकी

- मुलुकहरूको वार्षिक बजेटको तुलनात्मक अध्ययन र सोबाट नेपालको अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभावको विषयगत सुझाव पेश गर्ने ।
- (घ) नयाँ कर लागु गर्ने तथा कुनै कर खारेज गर्नुपर्ने भएमा अध्ययन अनुसन्धान एवं सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ, उद्योगी, व्यवसायीसँग समेत छलफल गरी सुझाव दिने ।
- (ङ) करको दायरा विस्तार, करका दर छुट तथा दोहोरो कर सम्झौता, राजस्व संकलनको योजना तथा प्रक्षेपण र राजस्व परिचालन आदि कार्यको निरन्तर अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी नेपाल सरकारलाई वार्षिक बजेट तर्जुमाको लागि ठोस सुझाव दिने ।
- (च) देशको अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाउँदै लैजान उद्योग, व्यापार, पर्यटन लगायत अन्य विभिन्न व्यवसायको विकास तथा विस्तारमा अनुकूल हुने राजस्वसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमबारे नेपाल सरकारलाई राय सल्लाह दिने ।
- (छ) बजेट वक्तव्यमा उल्लेख भएका राजस्वसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन गरी सुझाव दिने ।
- (ज) विभिन्न स्रोतबाट उपलब्ध सूचना तथा अध्ययनको आधारमा आर्थिक विकाससँग सम्बन्धित विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको अवस्थाको तुलनात्मक विश्लेषण गरी सुझाव दिने ।

१.३.२ ऐन, कानूनसम्बन्धी कार्य

- (क) राजस्वसम्बन्धी कानूनहरूको तर्जुमा, संशोधन र परिमार्जनको लागि सुझाव पेश गर्ने ।
- (ख) राजस्वसम्बन्धी ऐन कानूनको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भए नभएको अध्ययन, अनुसन्धान तथा अनुगमन गर्ने र कार्यान्वयनका लागि सुझाव दिने ।

१.३.३ प्रणाली सुधारसम्बन्धी कार्य

- (क) राजस्व प्रशासनमा सुधार गर्न आवश्यक देखिएको प्रणाली सुधार सम्बन्धमा आवश्यक परामर्श दिने । प्रणाली सुधारको सिलसिलामा फारामहरू तथा प्रकृयागत सुधारका साथै स्वचालित सूचना तथा कार्यपद्धतिको विकासमा सुधार गर्न सुझाव दिने ।

- (ख) राजस्वसम्बन्धी कार्यालयहरू बिच समन्वय गराई एकीकृत सूचना प्रणालीको विकास गरी तथ्याङ्क भण्डारणको स्थापना गर्न सुझाव पेश गर्ने ।
- (ग) परिवर्तित सन्दर्भमा राजस्व प्रशासनलाई अझ बढी सक्षम, सुदृढ र पारदर्शी बनाउन राजस्व प्रशासन सुधार गर्न उपयुक्त सुझाव लगायत अन्य गर्नुपर्ने आवश्यक सुधारहरू प्रस्ताव गर्ने ।

१.३.४ अन्य कार्य

राजस्व परामर्श समितिले आवश्यकतानुसार आफ्नो सुझाव लिखित रूपमा अर्थमन्त्रालय समक्ष पेश गर्नेछ । राजस्व परामर्श समितिको बैठक बस्ने अवधि, कार्य सम्पादन प्रक्रिया, जनशक्ति, भौतिक सुविधा आदि सम्बन्धमा कार्यविधिमा लेखिएबमोजिम हुनेछ । यसमा उल्लेख नभएको विषयहरूमा समिति स्वयंले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ ।

१.४ उच्चस्तरीय समितिको गठन:

राजस्व परामर्श समितिको २०७२।०९।२० गते सम्पन्न भएको पहिलो बैठकले विनाशकारी भू-कम्प, तराई-मधेश आन्दोलन र सीमा नाका अवरोधबाट अर्थतन्त्रमा पर्न गएको असरको विश्लेषण गरी समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूलाई सकारात्मक बनाई अर्थतन्त्रलाई सबल एवं गतिशील बनाउन र उप-समितिहरूलाई नीतिगत मार्गनिर्देशन दिन प्रा. डा. श्री मदनकुमार दाहालको संयोजकत्वमा देहायको कायदेशसहितको एक उच्चस्तरीय समिति गठन गरेको थियो :

उच्चस्तरीय समितिको बनावट

प्रा. डा. मदनकुमार दाहाल	संयोजक
प्रा. डा. रामप्रसाद ज्ञवाली	सदस्य
डा. रूपबहादुर खड्का	सदस्य
श्री सौरभ ज्योती	सदस्य
श्री यज्ञप्रसाद हुंगेल	सदस्य-सचिव

समितिको कायदेश

- समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूलाई सकारात्मक बनाउन र अर्थतन्त्रलाई सबल एवं गतिशील बनाउन अवलम्बन गर्नुपर्ने वित्तीय नीतिको सिफारिस गर्ने ।
- विनाशकारी भू-कम्प, तराई-मधेश आन्दोलन, सीमा नाका अवरोध एवं आपूर्ति प्रणालीमा आएको असहजताले अर्थतन्त्रमा पर्न गएको नकारात्मक असरबाट

उन्मुक्ति दिई अर्थतन्त्रलाई सबल एवं गतिशील बनाई आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई विस्तार गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत सुझाव सिफारिस गर्ने ।

३. राजस्व परामर्श समिति अन्तर्गतका उप-समितिहरूले विद्यमान असहज अवस्था समेतलाई सम्बोधन हुने गरी सुझाव दिने विषयमा नीतिगत मार्गनिर्देशन तयार गर्ने ।

राजस्व परामर्श समितिले उप-समितिहरूलाई दिएको कार्यदिशमा उच्चस्तरीय समितिले सिफारिस गरेको नीतिगत मार्गदर्शनलाई समेत समावेश गरेको थियो ।

१.५ उप-समितिहरूको गठन:

राजस्व परामर्श समितिलाई आवश्यक राय, सल्लाह र सुझाव दिन विषयगत उप-समितिहरू गठन गरी ती उप-समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विज्ञहरूलाई सदस्य तथा आमन्त्रित सदस्यको रूपमा आवश्यकतानुसार प्रतिनिधित्व गराउनु बढी व्यावहारिक हुने हुँदा देहायअनुसारको उप-समितिहरू गठन गरिएको थियो । समितिले आवश्यक देखेमा अन्य उप-समितिहरू गठन गर्ने तथा सोमा रहने पदाधिकारीहरू थपघट गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको थियो ।

(क) **आन्तरिक राजस्व उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत आयकर, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आर्थिक ऐनबमोजिम लगाइने अन्य करहरू र एकीकृत विद्युतीय कर प्रणालीको स्थापनाको विषयहरू रहेका छन् ।

(ख) **उद्योग तथा लगानी प्रवर्द्धन उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत उद्योग प्रवर्द्धन तथा संरक्षण, लगानी प्रवर्द्धन र अमेरिकाबाट कोटा प्राप्त गार्मेन्ट उद्योगहरूको प्रवर्द्धनको उपायहरूको सुझाव दिने विषयहरू रहेका छन् ।

(ग) **पूर्वाधार, सूचना प्रविधि, ऊर्जा तथा आर्थिक विकास उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत सडक, यातायात, विद्युत् तथा ऊर्जा, सिँचाइ, सूचना तथा सञ्चार, कृषि, कृषि उत्पादन तथा व्यवसायीकरण, वन, पर्यटन प्रवर्द्धन तथा नागरिक उड्डयन, आपूर्ति व्यवस्थापन, भौतिक योजना तथा निर्माण, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि, स्थानीय विकास र प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण एवं व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।

- (घ) **वाणिज्य तथा निर्यात प्रवर्द्धन उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत वाणिज्य, आयात निर्यात तथा वैदेशिक व्यापार र सेवा व्यापार, गार्मेन्ट व्यापारको प्रवर्द्धनसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (ङ) **बैंक, वित्तीय संस्था, बिमा, सहकारी तथा पुँजी बजार उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत बैंक, वित्तीय संस्था, बिमा, रेमिटेन्स, पुँजी बजार, सहकारी, आर्थिक नीति तथा रियलस्टेटसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (च) **भन्सार उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत भन्सार दर पुनरावलोकन, मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार, प्रक्रिया सरलीकरण, व्यापार सहजीकरण र सीमा व्यवस्थापन, गार्मेन्ट व्यापारको सहजीकरणसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (छ) **राजस्व चुहावट तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत राजस्व चुहावट नियन्त्रण तथा अनुसन्धान, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान, विदेशी विनिमय नियमन तथा आर्थिक अपराध नियन्त्रणसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (ज) **गैर कर उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूबाट उठाइने गैरकर राजस्वको क्षेत्र पहिचान, दर निर्धारण तथा पुनरावलोकनसम्बन्धी विषयहरू रहेका छन् ।
- (झ) **राजस्व ऐन, नियम तथा प्रशासनिक सुधार उप-समिति:** यस उप-समितिको कार्यक्षेत्र अन्तर्गत राजस्वसम्बन्धी ऐन नियममा गर्नु पर्ने सुधार, राजस्व प्रशासन सुधार, सँगठनात्मक सुधार, कर्मचारी व्यवस्थापन, कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली र वृत्ति विकाससम्बन्धी विषय रहेका छन् ।

उप-समितिहरूको विस्तृत संरचना अनुसूची -१ मा उल्लेख गरिएको छ ।

१.६ उप-समितिको कार्य विवरण र मार्गदर्शन

उप-समितिको संयोजकले उप-समितिको सदस्य सचिव तोक्न र आवश्यकतानुसार सदस्य थप गर्नुपरेमा राजस्व परामर्श समितिको स्वीकृति लिई सदस्यहरू थप गर्न सक्ने व्यवस्था छ । उप-समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार उपयुक्त लागेका अन्य व्यक्तिहरूलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा संयोजकले बोलाउन सक्नेछ । उप-समितिले सम्पादन गरेको कार्यको नियमित जानकारी राजस्व परामर्श समितिलाई गराउनु पर्नेछ । उप-समितिको लागि आवश्यक सहयोग तथा अन्य प्रशासनिक व्यवस्था राजस्व परामर्श

समितिले गर्नेछ । उप-समितिमा सरकारी निकायबाट तोकिने प्रतिनिधि कम्तीमा रा. प. द्वितीय श्रेणीको हुनुपर्नेछ । उप-समितिले समयमै आफ्नो प्रतिवेदन समितिमा प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ । उप-समितिले आफ्नो प्रतिवेदन बुँदागत रूपमा विषयवस्तुमा केन्द्रित रही संक्षिप्त र सकभर ३ महले ढाँचामा प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ ।

आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को राजस्व नीति, आर्थिक विधेयक र बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमाका लागि सुझाव पेश गर्न राजस्व परामर्श समिति अन्तर्गत गठित उप-समितिहरूको कार्यविवरण एवं प्रतिवेदन तयार गर्ने मार्गदर्शन देहायबमोजिम रहेका थिए :

१.६.१ कार्यविवरण

उप-समितिको कार्यविवरण:

- (क) सरकारले अवलम्बन गरेको आर्थिक नीतिको आधारमा करसम्बन्धी नीति एवं कर संरचनाको सामयिक मूल्याङ्कन गरी उपयुक्त र व्यावहारिक कर प्रणाली विकास गर्न सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ख) कराधार विस्तार र उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न अपनाउनुपर्ने नीतिका सम्बन्धमा उप-समितिहरूको सुझाव केन्द्रित हुनुपर्नेछ ।
- (ग) राजस्व प्रशासन तथा अन्य सम्बन्धित आर्थिक क्षेत्रका ऐन, कानूनमा गरिनुपर्ने परिमार्जनको विषयमा विभिन्न क्षेत्रबाट प्राप्त सुझाव समेतको आधारमा समितिमा सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) भन्सार महसुल, आयकर, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर र गैर करका दरहरू अध्ययन गरी परिमार्जनको लागि सिफारिस गर्नुपर्नेछ । साथै, करका दरहरू सिफारिस गर्दा एउटा कर र अर्को कर बिचको अन्तरसम्बन्ध समेतलाई दृष्टिगत गरी सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ङ) नयाँ कर लागु गर्ने तथा कुनै कर खारेज गर्नुपर्ने करहरू भएमा सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञ, उद्योगी, व्यवसायीहरूसँग अन्तरक्रिया गरी सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (च) राजस्व परिचालन, निर्यात प्रवर्द्धन, उद्योग तथा व्यापार प्रवर्द्धन, पूर्वाधार विकास, प्रक्रियागत सरलीकरण र व्यापार सहजीकरणका विषयहरू उप-समितिहरूको सुझावको मुख्य आधारहरू हुनेछन् ।
- (छ) विनाशकारी भू-कम्प, तराई-मधेश आन्दोलन, सीमा नाकामा भएको अवरोध एवं आपूर्ति प्रणालीमा आएको असहजताले अर्थतन्त्रमा पर्न गएको असरबाट

अर्थतन्त्रलाई कसरी पुनर्जीवन दिई सबल एवं गतिशील बनाउन सकिन्छ, सोसम्बन्धी सुझावहरू पेश गर्नुपर्नेछ ।

- (ज) असहज अवस्थाको कारण आर्थिक क्रियाकलापहरूमा सुस्तता आई राजस्व परिचालनमा भएको न्यूनतालाई परिपूर्ति गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने उपयुक्त सुझावसहितको प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (झ) मुलुक संघीयतामा प्रवेश गरेको सन्दर्भमा नेपाल सरकारले लिनुपर्ने नीतिगत अप्रसरता र नेपालको संविधानसँग बाझिएका सम्बन्धित क्षेत्रका ऐन कानूनमा गर्नु पर्ने सुधारका विषयहरू प्रतिवेदनमा समेटिनु पर्नेछ ।
- (ञ) उप-समितिको सदस्य सचिव संयोजकले तोक्न सक्नेछ । आवश्यक संघ-संस्था वा व्यक्तिलाई उप-समितिले आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ ।
- (ट) उप-समितिले बढीमा ७ वटा बैठक राखे र बैठक भत्ता बापत् रु. १०००। प्रदान गर्न सक्ने ।

१.६.२ मार्गदर्शनहरू

उप-समितिहरूले पेश गर्नुपर्ने सुझावको मापदण्ड तथा मार्गदर्शनहरू देहायबमोजिम हुनेछन्:

- (क) सबै उप-समितिहरूले राजस्व परामर्श समिति अन्तर्गत गठित उच्चस्तरीय सुझाव सिफारिस समितिले दिएको नीतिगत मार्ग निर्देशनलाई प्रतिवेदनको सुझाव खण्डमा समावेश गराउनु पर्नेछ ।
- (ख) सबै उप-समितिहरूले आ-आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्र रही सुझाव पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (ग) सुझावहरू राजस्व परामर्श समितिको मूल उद्देश्य र कार्य अन्तर्गत रही पेश गर्नुपर्नेछ ।
- (घ) पेश गरिएका सुझावहरू लागु गर्न सकिने, नतिजा हासिल गर्न सकिने, कार्यान्वयन योग्य, स्पष्ट, बुँदागत, शीर्षकगत र सरल हुनुपर्नेछ ।
- (ङ) सुझावहरू आगामी आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न सकिने हुनुपर्नेछ ।
- (च) पेश गरिने सुझावहरू अर्थतन्त्रमा देखिएका कमी कमजोरी र विसङ्गतिहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्न तथा राजस्व परिचालन गर्न सहायक हुनुपर्नेछ ।

- (छ) असहज अवस्थाबाट अर्थतन्त्रमा परेको प्रभावको अध्ययन गरी अर्थतन्त्र र व्यवसायलाई पुनर्उत्थान गर्ने, कर प्रणालीमा गर्नुपर्ने सुधार र करको दायरा विस्तारका लागि सुझाव दिनुपर्नेछ ।
- (ज) सम्भव भएसम्म सरोकारवालासँग छलफल गरी सुझाव दिनु दिनुपर्नेछ ।
- (झ) सबै उप-समितिहरूद्वारा प्रस्तुत गरिने सुझावको ढाँचा समान हुनुपर्नेछ ।
- (ञ) चलन-चल्तीमा रहेका कुनै पनि विधि/तरिकाको आधारमा प्रतिवेदन लेखन गर्न सकिनेछ । प्रतिवेदनहरूमा एकरूपता कायम गर्ने प्रयोजनको लागि देहायबमोजिमको सामान्य मापदण्ड निर्धारण गरिएको छ :

- विषयवस्तुको संक्षिप्त पृष्ठभूमि तथा परिचय,
- विषयवस्तुको वर्तमान अवस्था,
- उप-समितिको कार्यक्षेत्र,
- विद्यमान समस्या तथा चुनौती,
- समस्याबाट परेको प्रभाव वा असर,
- समस्या समाधानका लागि गरिएका प्रयासहरू,
- विद्यमान ऐन नियमको कार्यान्वयन स्थिति,
- उप-समितिको कार्यक्षेत्र समेटिनेगरी सुझावहरू (नीतिगत, कानूनी, संस्थागत, संरचनागत, प्रकृयागत, प्रशासनिक, प्राविधिक र अन्य समसामयिक सुधार र परिवर्तनसम्बन्धी सुझावहरू), र
- निष्कर्ष तथा सारांश ।

- (ट) उप-समितिले आफ्नो प्रतिवेदन २०७३ वैशाख १५ गते भित्र राजस्व परामर्श समितिमा माइन्सुट बुकसहित पठाउनुपर्नेछ ।
- (ठ) उप-समितिका सदस्यहरूसँग सम्पर्क तथा सहभागितासम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य उप-समितिको संयोजक वा निजले तोकेको सदस्य-सचिवबाट हुनेछ । साथै, उप-समितिको उप-संयोजक वा सदस्य तोकिएको व्यहोरा उप-समितिको संयोजकले पत्रद्वारा निजहरूलाई जानकारी गराउनुपर्नेछ ।
- (ड) राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाले सम्पूर्ण उप-समिति तथा तिनको कार्यको समन्वय गर्नेछ ।

परिच्छेद - २ अध्ययन विधि

२.१ अध्ययन विधि

अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत एक स्थायी प्रकृतिको परामर्शदातृ निकायको रूपमा राजस्व परामर्श समितिले नियमित रूपमा काम गर्दै आएको छ । समितिले आफूलाई तोकिएको कार्यक्षेत्र (TOR) अन्तर्गत रही नेपाल सरकारको वार्षिक बजेट तर्जुमा गर्ने क्रममा राजस्व लगायत समग्र वित्तीय क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारहरूका सम्बन्धमा सरकारी एवं गैरसरकारी क्षेत्रबाट प्राप्त सुझावहरू समेतको गहन अध्ययन, विश्लेषण र छलफल गरी तिनको कार्यान्वयनका लागि नियमित रूपमा नेपाल सरकार समक्ष सुझावहरू प्रस्तुत गर्दै आएको छ । यसै सिलसिलामा आगामी आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को वार्षिक बजेटमार्फत राजस्व नीति, कानून, करका दर, सँगठनात्मक संरचना र कार्यप्रकृया सरलीकरण गर्ने विषयमा नेपाल सरकारलाई सुझाव प्रस्तुत गर्न राजस्व परामर्श समितिले देहायको प्रक्रिया तथा कार्यविधि अवलम्बन गरी प्रतिवेदन तयार गरेको छ ।

२.२ उप-समितिहरूको गठन

राजस्व परामर्श समितिलाई आवश्यक राय सुझावसहितको प्रतिवेदन पेश गर्न विषयगत उप-समितिहरू गठन गरी ती उप-समितिहरूमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषयगत विशेषज्ञहरूलाई सदस्य तथा आमन्त्रित सदस्यहरूको रूपमा आवश्यकतानुसार प्रतिनिधित्व गराई सुझाव संकलन गरिएको थियो । उप-समितिका संयोजकहरूले आ-आफ्नो उप-समितिको बैठक राखी आवश्यक अध्ययन, विश्लेषण र छलफल समेतका आधारमा आ-आफ्नो प्रतिवेदन तयार गरी मूल समितिमा प्रस्तुत गर्नुभएको थियो । उप-समितिले पेश गरेका सुझावहरू उपर मूल समितिले अध्ययन, विश्लेषण र छलफल पश्चात् आवश्यक परिमार्जनसहित यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

२.३ सुझावहरूको लागि सार्वजनिक आह्वान

आर्थिक वर्ष २०७३/७४ को वार्षिक बजेट तर्जुमाको सिलसिलामा भन्सार, आयकर, अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क लगायतका कर तथा गैर कर राजस्व एवं अन्य विषयहरूमा के-कस्ता सुधारहरू गर्न आवश्यक हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा सुझावहरू उपलब्ध गराइदिन सरकारी एवं गैरसरकारी

निकायहरू, विभिन्न संघ/संस्था, वस्तुगत सँगठनहरू एवं बुद्धिजीवीहरूमा अनुरोध गरिएको थियो । यस्तो अनुरोध छापा तथा विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट समेत प्रचारप्रसार गरिएको थियो त्यस्ता सुझावहरू सिधै राजस्व परामर्श समितिमा, उप-समितिमा तथा राजस्वसम्बन्धी विभागहरूमा र जिल्लास्थित राजस्व कार्यालयहरू मार्फत पनि दिन सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । यस व्यवस्थाबाट धेरै महानुभावहरू र संघ-संस्थाहरूबाट सुझावहरू प्राप्त भएका छन् जुन यस प्रतिवेदनमा समेटिएका छन् ।

२.४ पूर्व बजेट छलफल कार्यक्रमको आयोजना

समितिले सुझावहरू प्राप्त गर्ने क्रममा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ र स्थानीय उद्योग वाणिज्य संघको संयुक्त आयोजनामा क्षेत्रगत रूपमा विभिन्न स्थानमा पूर्व बजेट छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको आयोजना गरेको थियो। उक्त छलफल कार्यक्रममा स्थानीय उद्योगी, व्यापारी, वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधि र बुद्धिजीवीहरूको सहभागिताको साथै अर्थ मन्त्रालयबाट माननीय अर्थ मन्त्रीज्यू, सचिवज्यूहरू, विभागीय प्रमुखहरू र अन्य सम्बद्ध उच्च अधिकारीहरूसमेतको उपस्थिति रहेको थियो । ती कार्यक्रममा स्थानीय स्तरका समस्याहरू र ती समस्याहरूलाई बजेट तथा आर्थिक ऐनमार्फत् सम्बोधन गर्नका लागि सुझावहरू समेत प्रस्तुत गरिएका थिए । यसका साथै नेपाल उद्योग परिसंघ र नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघले काठमाडौंमा छुट्टाछुट्टै पूर्व बजेट छलफल कार्यक्रमको आयोजना गरी सुझावहरू प्रस्तुत गरेका थिए । ती सबै छलफल कार्यक्रमहरूमा माननीय अर्थ मन्त्रीज्यू स्वयं उपस्थित भई स्थानीय स्तरका समस्या सुन्ने र सुझावहरू ग्रहण गर्ने काम भएको थियो । साथै, छलफल कार्यक्रमहरूमा राजस्व परामर्श समितिको तर्फबाट समितिका संयोजक तथा सदस्यहरूको उपस्थितिमा सुझावहरू संकलन गरिएका थिए । पूर्व बजेट छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम देहायबमोजिम सञ्चालन गरिएको थियो :

- (क) २०७२ साल चैत्र २५ गते, वीरगञ्ज, पर्सा: नेपाल उद्योग वाणिज्य संघ वीरगञ्जको आयोजनामा सम्पन्न भएको यस कार्यक्रममा सो क्षेत्रका विभिन्न उद्योग वाणिज्य संघ एवं वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गरिएको थियो ।
- (ख) २०७३ साल वैशाख १ गते पोखरा: नेपाल उद्योग वाणिज्य संघ पोखराको आयोजनामा सम्पन्न भएको कार्यक्रममा सो क्षेत्रका विभिन्न उद्योग वाणिज्य

- संघ एवं स्थानीय वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गर्ने कार्य भएको थियो ।
- (ग) २०७३ साल वैशाख ५ गते, बुटवल: नेपाल उद्योग वाणिज्य संघ रूपन्देहीको आयोजनामा सम्पन्न भएको उक्त कार्यक्रममा सो क्षेत्रका उद्योग वाणिज्य संघ एवं स्थानीय वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गर्ने कार्य भएको थियो ।
- (घ) २०७३ साल वैशाख १० गते, विराटनगर: मोरङ व्यापार संघ विराटनगरको आयोजनामा सम्पन्न भएको उक्त कार्यक्रममा सो क्षेत्रका उद्योग वाणिज्य संघ एवं स्थानीय वस्तुगत संघ/संस्थाका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गर्ने कार्य भएको थियो ।
- (ङ) २०७३ वैशाख १२ गते, अर्थमन्त्रालय, काठमाडौं: माननीय अर्थ मन्त्रीज्यूको समुपस्थितिमा नेपाल उद्योग परिसंघका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गर्ने कार्य भएको थियो ।
- (च) २०७३ वैशाख ३० गते अर्थमन्त्रालय, काठमाडौं: माननीय अर्थ मन्त्रीज्यूको समुपस्थितिमा नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स र समुद्रपार निकासी पैठारी संघ र सो अन्तर्गतका वस्तुगत सँगठनहरूका प्रतिनिधिसँग छलफल एवं सुझाव संकलन गरिएको थियो ।
- (छ) विद्युतीय तथा अन्य माध्यमबाट प्राप्त सुझावहरू: विभिन्न व्यक्ति तथा संघ/संस्थाहरूबाट विद्युतीय प्रणाली मार्फत् र लिखित रूपमा प्राप्त भएका सुझावहरू र भेटघाट तथा आगामी बजेटको तयारीका सन्दर्भमा पटक-पटक भएका छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रमबाट प्राप्त भएका सुझावहरूलाई पनि सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

२.५ अन्य विधि

२.५.१ सन्दर्भ सामग्रीको अध्ययन

समितिले आफ्नो अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा यस अघि विभिन्न व्यक्ति तथा संघ-संस्थाहरूबाट विभिन्न समयमा भएका अध्ययन, प्रतिवेदनहरू, पुस्तकहरू, कार्यपत्रहरू तथा सन्दर्भ सामग्रीहरू समेतको अध्ययन गरेको छ । यस अघिका राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी कार्यान्वयन हुन बाँकी रहेका र कार्यान्वयनयोग्य सुझावहरूलाई पनि यस प्रतिवेदनको सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा लिइएको छ ।

२.५.२ विभिन्न मुलुकहरूले अवलम्बन गरेका सिद्धान्त, नीति तथा प्रक्रियाको अध्ययन समितिले छिमेकी मुलुक, सार्क अन्तर्गत पर्ने मुलुकहरू, दक्षिण-पूर्वी एशियाली मुलुकहरू र अफ्रिकी तथा ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरूले अपनाई आएका आर्थिक सिद्धान्त तथा नीति एवं कर नीति र प्रणाली तथा प्रक्रियाको विषयमा इन्टरनेटको सहयोगबाट आवश्यक सामग्री संकलन गरी हाम्रो सन्दर्भमा समेत तुलना गरी अध्ययन गरेको छ ।

२.६ सुझावहरूको संकलन तथा तालिकीकरण

सार्वजनिक सूचनाको माध्यमबाट आह्वान गरिएअनुसार देशको समग्र आर्थिक तथा वित्तीय क्षेत्रको सुधार, राजस्व प्रशासनको सुधार तथा राजस्व परिचालन एवं राष्ट्रिय उत्पादन अभिवृद्धि र निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरूका सम्बन्धमा विभिन्न व्यक्ति तथा सरकारी र निजी क्षेत्रबाट प्राप्त सुझावहरू संकलन गरी तालिकीकरण समेत गरिएको छ ।

२.७ परामर्श समितिमा छलफल

राजस्व परामर्श समितिमा प्राप्त उप-समितिका प्रतिवेदनहरू, विभिन्न व्यक्ति तथा संघ/संस्थाबाट प्राप्त सुझावहरू एवं समितिका सदस्यहरूबाट पेश गरिएका सुझावहरू उपर समितिका सदस्यहरूबिच बैठकमा विस्तृत छलफल परामर्श गरिएको थियो । साथै, समितिको सचिवालयको रूपमा रहेको राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका पदाधिकारीहरूले विभिन्न उप-समितिहरूको बैठकमा सहभागी हुनका साथै समितिको बैठकमा अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका सबै विभागका प्रमुखहरूलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा सहभागी गराइएको थियो । समितिले नेपाल सरकारसमक्ष प्रस्तुत गर्ने सुझावहरूलाई संक्षिप्त र कार्यान्वयनयोग्य बनाउन समितिमा विभिन्न विषयहरूमा बुँदागत छलफलसमेत गराएको थियो ।

२.८ प्रतिवेदनको तयारी

नेपाल सरकारलाई राजस्व परामर्श समितिले उपलब्ध गराउने सुझावहरूलाई व्यावहारिक, कार्यान्वयनयोग्य र सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने किसिमले प्रतिवेदनमा समावेश गर्न राजस्व परामर्श समितिले विशेष ध्यान दिएको छ । यस प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्ने विषयहरूका बारेमा निक्कैल गर्नको लागि निजीक्षेत्रका प्रतिनिधिलाई समेत सम्मिलित गराई विभिन्न नौ वटा विषयगत उप-समिति बनाइएको थियो । राजस्व र सोसँग सम्बन्धित समस्याहरूको विषयमा छलफल गरी समाधानका

उपायहरूको सुझाव दिनको लागि गठन भएका उप-समितिले प्रस्तुत गरेका प्रतिवेदनमा उल्लेखित विषयहरूलाई यस समितिले मूल आधार मानी सोहीअनुसार प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। माननीय अर्थ मन्त्रीज्यू, माननीय अर्थ राज्यमन्त्रीज्यू, श्रीमान् प्रमुख आर्थिक सल्लाहकारज्यू र श्रीमान् अर्थ सचिवज्यू एवं श्रीमान् सचिवज्यू (राजस्व) बाट समय-समयमा राजस्व परामर्श समितिलाई भएका निर्देशन र उद्योग वाणिज्य क्षेत्रका विभिन्न संघ-संस्थाहरू, नेपाल सरकारका निकायहरू, पेशागत संघसंस्था, वस्तुगत संघ संस्था तथा व्यक्तिहरूबाट प्राप्त राय सुझाव तथा नौ वटै उप-समितिले पेश गरेका सुझावहरू उपर मूल समितिको बैठकमा छलफल गरी समग्र विषयहरू एवं प्राप्त भएका सूचना तथा तथ्याङ्कहरूलाई आवश्यकतानुसार विश्लेषण गरी प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ। राजस्व परामर्श समितिका सबै बैठक तथा छलफल कार्यक्रममा प्राप्त भएका सुझावहरू एवं सचिवज्यू (राजस्व) को निर्देशनहरू पनि यो प्रतिवेदन तयार गर्दा आधार लिएको छ ।

राजस्व परामर्श समितिको निर्णयानुसार प्रतिवेदन लेखन कार्यको लागि सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी ४ जना पदाधिकारी रहेको लेखन कार्यदल गठन गरिएको थियो । सो कार्यदलमा सरकारी क्षेत्रबाट राजस्व परामर्श समितिका विज्ञ सदस्य एवं कर विज्ञ डा. रूपबहादुर खड्का, सदस्य सचिव श्री यज्ञप्रसाद ढुङ्गेल, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघका तर्फबाट श्री कुलप्रसाद पाण्डे र नेपाल उद्योग परिसंघका तर्फबाट सुलभ अग्रवाल रहनु भएको थियो ।

परिच्छेद - ३

विश्व कर प्रणालीमा नेपाल

३.१ विश्व कर प्रणालीको वर्तमान अवस्था

विश्व कर प्रणालीका वर्तमान प्रवृत्तिहरू

विश्व कर प्रणालीमा पहिचान गरिएका सुधारका क्षेत्र र कर प्रणालीले अर्थव्यवस्थाको विकासमा पुऱ्याएको योगदान, नवीनतम् सुधारका विषय, विश्व कर प्रणाली र नेपालको अवस्थाको बारेमा यस परिच्छेदमा अध्ययन एवं विश्लेषण गरिएको छ । मुलुकमा दिगो आर्थिक विकास हासिल गर्न दिगो रूपमा स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु जरूरी हुन्छ । आन्तरिक स्रोतको परिचालन स्रोत व्यवस्थापनका लागि निर्विकल्प माध्यम हो । प्राकृतिक साधन स्रोतको प्रचूरता भएका सीमित देशहरू बाहेकका सबै देशहरूको लागि राजस्वको एकमात्र दिगो र भरपर्दो स्रोत कर राजस्व नै हो । तसर्थ, कर राजस्वलाई दिगो, भरपर्दो र अनुमानयोग्य बनाउन समग्र कर प्रणालीको सामयिक सुधार जरूरी हुन्छ । खासगरी तीव्र आर्थिक वृद्धि आवश्यक पर्ने विकासशील मुलुकहरूका लागि बढ्दो आर्थिक स्रोतको मागलाई परिपूर्ति गर्ने कर राजस्वमा वृद्धि गर्नुपर्ने र सोका लागि कर प्रणालीको सुधार र विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका लागि करको आधार विस्तार गर्नु, आर्थिक क्रियाकलापहरूमा पारदर्शिता ल्याउनु, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई करको दायरा भित्र ल्याउनु, व्यापार तथा लगानी अभिवृद्धिका लागि सरल एवं विश्वसनीय र अनुमानयोग्य कर प्रणालीको विकास गर्नु प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । त्यसैगरी, विकसित मुलुकहरूको लागि वित्तीय असन्तुलन हटाउन, वित्तीय संकटबाट अर्थतन्त्रलाई पुनर्जीवित गर्न तथा वित्तीय सबलीकरण (Fiscal Consolidation) का लागि अपेक्षित रूपमा आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न कर प्रणालीमा सामयिक सुधार अपरिहार्य हुन्छ । यिनै उद्देश्य परिपूर्तिका लागि विश्वका सबै मुलुकहरू आ-आफ्ना कर प्रणालीहरूमा सुधारका निमित्त कुनै न कुनै रूपमा सक्रिय रहिरहेको पाइन्छ । विश्व कर प्रणालीमा देखापरेका वर्तमान प्रवृत्तिहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ:

- कर प्रणाली सुधारका निमित्त दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी सोही अनुरूपका लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति एवं कार्यनीतिको अवलम्बन गरिएको हुन्छ ।
- विकसित मुलुकहरूद्वारा वित्तीय सन्तुलन र आर्थिक वृद्धिलाई कर प्रणाली सुधारको प्रमुख उद्देश्यको रूपमा निर्धारण गरिएको पाइन्छ ।

- करका दरहरूमा क्रमशः कटौती गरी करको आधार एवं दायरा विस्तारमा जोड दिइएको छ ।
- कर राजस्वको दिगो स्रोतको व्यवस्थापनका लागि प्रत्यक्ष करभन्दा उपभोगमा आधारित कर संकलनमा प्राथमिकता दिइएको हुन्छ ।
- वस्तु तथा सेवामा आधारित करको रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करको विश्वव्यापीकरण भएको छ ।
- व्यक्तिगत आयकरका दरहरूको समन्यायिकता र संस्थागत आयकरका दरहरूको कटौतीको प्रतिस्पर्धा रहेको छ । आयकरलाई समन्यायिक बनाई व्यक्तिगत दक्षतालाई प्रोत्साहन दिइएको छ ।
- दिगो विकास र वातावरण संरक्षणको उद्देश्य परिपूर्तिका लागि वातावरण करको करारोपण गर्न थालिएको छ ।
- कर परिपालना लागत र कर संकलन लागत न्यूनीकरणका लागि सूचना प्रविधिमा आधारित कर प्रणालीको कार्यान्वयनलाई प्राथमिकताको सूचीमा राखी क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै लगिएको छ ।
- जोखिममा आधारित कर अनुसन्धान तथा कर परीक्षण पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय कराधारको संरक्षण गरिएको छ ।
- वित्तीय कारोबारमा कर लगाउने कार्यको थालनी गरिएको छ ।
- वासिन्दा मुलुक र आयको स्रोत रहेको मुलुकबिचको कर लगाउने अधिकारको विषय थप पेचिलो हुँदै गएको छ ।
- करको आधारलाई खल्वलिन नदिन करारोपणको अधिकारको बाँडफाँट, सूचना आदान-प्रदान र आपसी समन्वय एवं सहकार्य गरी करको आधार संरक्षण गरी नाफाको हस्तान्तरणमा कानूनको माध्यमबाट राष्ट्रिय कराधारभिन्न ल्याउन खोजिएको छ ।
- गम्भीर प्रकृतिका कर छली र योजनाका सम्बन्धमा बहुदेशीय साझा सहकार्यको थालनी समेत भएको छ ।
- कर प्रणालीको सुधारमा मूलतः कानूनी, विद्युतीय कर प्रणाली एवं जनशक्ति सुधारमा ध्यान दिएको छ ।
- डिजिटल अर्थतन्त्रलाई वैदेशिक नियन्त्रक निकाय, कारोबार स्थलको फरक स्थान तथा कृत्रिम स्थायी संस्थापन, लाभांशको बाँडफाँटमा योजना, Treaty Shopping, मूल्यको हस्तान्तरण जस्ता माध्यमबाट हुने कर छली र योजनाका विरुद्धमा अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय सहकार्यहरूको थालनी भएको छ ।

सन् २००८ को वित्तीय संकटपछि सुस्त भएको अर्थतन्त्रलाई पुनर्जीवित गर्न वित्तीय सबलीकरण (Fiscal Consolidation) लाई एउटा महत्त्वपूर्ण नीति उपकरणका रूपमा विकसित लगायतका प्रायः सबै मुलुकहरूले उपयोग गरेका थिए । परिणामस्वरूप संस्थागत आयकर र व्यक्तिगत आयकरमा कमी आई विकसित मुलुकको राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात तीव्र रूपले घटेको थियो । सन् २००८ मा विश्वको राजस्वमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको ०.७ प्रतिशतले कमी आएको थियो भने २००९ मा १.१ प्रतिशतले कमी आएको थियो । तर सन् २०१० पछि विस्तारै पुनर्स्थापित भएको राजस्व २०१५ सम्म आइपुग्दा वित्तीय संकटभन्दा अगाडिको अवस्थामा पुगेको छ । हालै विश्व बजारमा तेलको मूल्यमा आएको उच्च गिरावटले गर्दा तेल निर्यातमा आधारित राजस्वमा कमी आएकोले तेल उत्पादक देशहरूमा राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात घटेको भए पनि अन्य राष्ट्रले भने राजस्वलाई पुनर्स्थापित गर्न सकेकाले वित्तीय घाटा समायोजन गर्नमा सार्वजनिक खर्चको कटौतीले भन्दा राजस्वले बढी भूमिका खेलेको देखिन्छ । राजस्व प्रणालीमा देखापरेको यो उत्साहजनक सफलताका पछाडि वित्तीय संकटपछि खासगरी विकसित मुलुकहरूमा आर्थिक वृद्धिदरमा हासिल गरिएको सफलता र कराधारमा भएको विस्तारका साथै व्यक्तिगत आयकर र मूल्य अभिवृद्धि करको दरमा गरिएको वृद्धि नै प्रमुख कारक मानिन्छन् ।

सन् २०१४ को तुलनामा सन् २०१५ मा विश्वमा विद्यमान औसत करको दरमा भएको परिवर्तनलाई हेर्दा व्यक्तिगत आयकर र संस्थागत आयकरमा सामान्य रूपमा वृद्धि भएको देखिन्छ । औसत अप्रत्यक्ष करको दर स्थिर रहेको देखिन्छ । सन् २०१५ मा संस्थागत आयकरको दरमा अल्जेरिया, चिली, जर्मनी र जोर्डन लगायतका मुलुकहरूले सामान्य वृद्धि गरेका छन् भने डेनमार्क, जापान, स्पेन र संयुक्त अधिराज्य लगायतका देशहरूले घटाएका छन् । त्यसैगरी, व्यक्तिगत आयकरतर्फ फिनल्याण्ड, मेक्सिको, ताइवान लगायतका मुलुकले करको दर बढाएको देखिन्छ भने इजिप्ट, मलेसिया र स्पेन लगायतका देशहरूले करका दरमा कटौती गरेको पाइन्छ । अप्रत्यक्ष करतर्फ इजिप्ट र बहमासले यो वर्ष मूल्य अभिवृद्धि कर लागु गरेका छन् भने लगजम्बर्गले करको दरमा वृद्धि गरेको छ । आइसलैण्ड, मलेसिया र श्रीलङ्काले करको दरलाई घटाएका छन् । तालिका नं. ३.१ मा विश्वमा विद्यमान औसत करको दर प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -३.१ : विश्वमा विद्यमान औसत करको दर

कर शीर्षक	औसत करको दर (प्रतिशत)	
	सन् २०१४	सन् २०१५
संस्थागत आयकर	२३.६४	२३.६८
व्यक्तिगत आयकर	३१.१२	३१.५३
अप्रत्यक्ष कर	१५.७९	१५.७९

स्रोत: 2015 Global Tax Survey, KPMG

करको शीर्षकगत रूपमा पछिल्लो समयमा देखिएका प्रवृत्तिहरूलाई संक्षिप्त रूपमा देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

आयकर

आयकरतर्फ रोजगारीमा आधारित आयकर (Labour Income Tax) नै प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको छ जसले विकसित मुलुकहरूमा कुल कर राजस्वको करिब आधा हिस्सा ओगटेको देखिन्छ । समाजमा समन्यायिक रूपमा समता कायम गर्ने उद्देश्य बोकेको व्यक्तिगत आयकरमा समेत विकसित मुलुकहरूले करको दर घटाउँदै लगेको देखिन्छ । सन् २००० मा OECD मुलुकहरूमा औषत ४६.५ प्रतिशत व्यक्तिगत आयकरको दर रहेकोमा सन् २०१० मा ४१.७ प्रतिशत झरेको छ । वित्तीय संकटको समयमा धेरै यूरोपेली मुलुकहरूले अस्थायी रूपले उच्च आय हुने व्यक्तिहरूलाई व्यक्तिगत आयकरको दर बढाएर वा सरचार्ज लगाएर खर्च व्यवस्थापन गरेको भएपनि केही मुलुक बाहेक अन्य देशहरूमा स्थायी रूपले दर बढाएको देखिँदैन । सन् २०१० मा संयुक्त अधिराज्य, स्वीडेन, पोर्चुगल लगायत केही देशहरूले भने व्यक्तिगत आयकरको दरमा वृद्धि गरेका थिए ।

विश्व व्यापी वित्तीय संकटपछि संस्थागत आयकरलाई आर्थिक वृद्धिमा सबैभन्दा धेरै नकारात्मक प्रभाव पार्ने करको रूपमा लिई करको दर घटाउने प्रतिस्पर्धा थियो । अझ कतिपय मुलुकहरूले संस्थागत आयकरको कराधारमा विभिन्न भौतिक पूर्वाधार, अनुसन्धान तथा विकास जस्ता कुरामा कर सहूलियतको उपाय समेत अवलम्बन गरेका छन् । यूरोपियन तथा OECD मुलुकहरूमा सन् २००० मा संस्थागत आयकरको दर औसत ३१ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१० मा २३ प्रतिशतको हाराहारीमा झरेको छ । संस्थागत आयकरले व्यावसायिक लगानीको परिमाणलाई मात्र असर नपारी लगानीको अवस्थितिलाई समेत असर पार्दछ । वित्तीय संकटपछि

विकसित मुलुकहरूमा संस्थागत आयकर संकट पूर्वको अवस्थामा पुग्न नसक्नुका कारणहरूमा करिब आधाजसो विकसित मुलुकहरूले सन् २००८ पछि कम्तीमा १ पटक संस्थागत आयकरको दर स्थायी रूपमा नै घटाएको, नोक्सानी सारेकोले कराधार घटेको, कुल नाफा/कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात घटेको र सम्पत्तिको घट्दो मूल्यका कारण वित्तीय क्षेत्रबाट आउने राजस्व प्रणाली प्रभावित भएकोले यो अवस्था आएको देखिन्छ । तालिका नं. ३.२ मा केही OECD मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकरको दर, करको उच्च सीमान्त दर र संस्थागत आयकरको दर प्रस्तुत गरिएको छ जसमा व्यक्तिगत आयकर र संस्थागत आयकरको दरमा उच्च भिन्नता देखिन्छ ।

तालिका ३.२ : OECD मुलुकहरूमा आयकरको दर (सन् २०१५)

क्र.सं.	मुलुकको नाम	व्यक्तिगत आयकरको दर	करको उच्च सीमान्त दर (Higher Marginal Rate)	संस्थागत आयकरको दर
१	आयरल्याण्ड	४८	५२.०	१२.५
२	जापान	५०.८४	५१.१	३३.०६
३	डेनमार्क	५५.४१	५६.२	२३.५
४	नर्वे	४७.२	४७.२	२७.०
५	दक्षिण कोरिया	३९.४	४३.२	२२.०
६	फिनल्याण्ड	५२.३५	५७.२	२०.०
७	फ्रान्स	४५	५५.०	३३.३३
८	बेल्जियम	५०	५९.४	३३.९९
९	संयुक्त अधिराज्य	४५.०	४७.०	२०.०
१०	स्वीडेन	५७	५६.९	२२.०
११	स्वीटजरल्याण्ड	४०	४१.८	१७.९२

स्रोत: OECD Data Base 2016

बढ्दो आर्थिक अन्तरनिर्भरताले गर्दा संस्थागत आयकरको संरचनामा आर्थिक क्षेत्रका अन्तर्राष्ट्रिय मुद्दाहरूलाई ध्यान दिनुपर्ने अवस्था छ । खासगरी विश्वव्यापीकरण र बढ्दो आर्थिक अन्तरनिर्भरताले गर्दा कर प्रणालीमा करको बाँडफाँटको रूपमा रहेको

आयको बासिन्दा र स्रोतको अवधारणालाई असाध्यै जटिल र पेचिलो बनाइदिएको छ। बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको बढ्दो लगानी र प्रभावले गर्दा करारोपणको अधिकारको बाँडफाँट गर्ने सम्बन्धमा बासिन्दा र स्रोतको अवधारणा आफैमा विवादित रहँदै आएकोमा अझ अहिले झन् जटिल बन्दै गएको छ। अपर्याप्त कानूनी प्रबन्ध, आर्थिक क्रियाकलापको सूचनाको आदान प्रदानको अभाव, कर प्रशासनको सांगठनिक एवं जनशक्तिको क्षमताको अभावमा राष्ट्रिय राजस्वको संरक्षण गर्ने कार्य जटिल बनिरहेको छ। नियन्त्रित वासिन्दा निकाय, विकासोन्मुख एवं विकासशील देशहरूको बाह्य क्षेत्रमा हुने कारोबार, दोहोरो करमुक्ति सम्झौताको दुरुपयोग, विद्युतीय अर्थतन्त्र (Digital Economy), निकायका हितहरूको निसर्गमा कृत्रिम संस्थापन तथा अन्तर्निहित स्वामित्व जस्ता विषयले अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणालीमा क्रमशः गम्भीर प्रकृतिका कर जटिलताहरू देखापरेका छन्। कर नियोजनको तीव्र प्रतिस्पर्धा र नियोजन गराउने राष्ट्रिय प्रतिस्पर्धा देखिँदा विश्वको वित्तीय रूपरेखा (Global Fiscal Framework) पनि भत्कन सक्ने अवस्था देखिन्छ। मूल्यको हस्तान्तरण, आयको खण्डिकरण, स्थायी संस्थापनका नियमन गरी कराधारको संरक्षण, कर नियोजन, अन्तर्राष्ट्रिय कारोबारको कर सहभागिताजस्ता विषय कर कानून कार्यान्वयनका चुनौती बनेका छन्। आगामी दिनमा कर कार्यान्वयन गर्ने सरकारी संस्थाहरूको विचमा अर्थपूर्ण सहकार्य एवं कराधारको बाँडफाँटमा एउटा साझा कार्यप्रणाली व्यवस्थित गरी अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा कर परिपालनालाई व्यवस्थित गर्दै बजारमा कर स्वच्छता, तटस्थता र दक्षता ल्याउन अन्तर्राष्ट्रिय साझा सहकार्यसहितको कर प्रणाली सुधारको राष्ट्रिय कार्यसूची बनाउनुपर्ने देखिन्छ।

अप्रत्यक्ष कर

वित्तीय संकटपछि र हालका वर्षहरूमा अप्रत्यक्ष करलाई नै राजस्व परिचालनको मुख्य औजारका रूपमा विश्वव्यापी रूपमा ग्रहण गरिएको छ। खासगरी मूल्य अभिवृद्धि करलाई आर्थिक वृद्धिमा कम प्रभाव पार्ने गरेको रूपमा लिइएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रतिस्पर्धाले संस्थागत आयकर बढाउन सक्दैन। तर, उपभोक्तामा आधारित भएको अप्रत्यक्ष कर त्यो प्रतिस्पर्धाबाट प्रभावित छैन। अतः यसको समन्यायिक सुधारका क्रममा करको दरलाई निश्चित समय स्थिर राखी त्यसपछि बढाउन पनि सकिन्छ। यसै क्रममा यूरोपेली देशहरूले मूल्य अभिवृद्धि करको दर वृद्धि गरेका छन्। मूल्य अभिवृद्धि करको बहुदर भएका यूरोपेली देशहरूले एकल दरमा जानुका साथै कर सहभागिता र कर संकलन लागत घटाउनमा जोड दिएको पाइन्छ। यूरोपियन तथा OECD मुलुकहरूमा मूल्य अभिवृद्धि करको दर सन्

२००० मा औषत १९.२ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०१० मा २१.६ प्रतिशतको हाराहारीमा पुगेको छ । सन् २०१४ को सुरुमा १६४ देशमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएकोमा सन् २०१५ देखि बहामास र इजिप्टले पनि यो कर लागु गरेका छन् । भारतले समेत सन् २०१६ देखि पूर्ण रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर लागु गर्ने तयारी गरिरहेको छ । मलेसियाले भर्खरै वस्तु तथा सेवामा आधारित कर (GST) को नामले मूल्य अभिवृद्धि कर लागु गरेको छ जसबाट कराधार बढ्ने र तेल र ग्याँसमा आधारित राजस्व माथिको निर्भरता घट्ने अपेक्षा पनि गरिएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको दर सन् २०१४ सम्म बढ्ने प्रवृत्ति रहेकोमा सन् २०१४/१५ मा केही स्थिरता देखिएको छ । लक्जेम्बर्ग, इटाली र पोर्चुगलले दरमा केही वृद्धि गरेका छन् भने एंगोला, पेरु र श्रीलंकाले दर घटाएका छन् । अर्कोतिर धेरै जसो मुलुकहरूले बहुदरको सट्टामा एकल दरमा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाएका छन् । जापानले उपभोगमा लाग्ने करको दर सन् २०१४ को अप्रिलमा ५ प्रतिशतबाट बढाएको भएता पनि पुनः सन् २०१५ को अक्टोबरबाट ८ प्रतिशतलाई १० प्रतिशत पुऱ्याउने पूर्वयोजनालाई सन् २०१७ अप्रिलसम्मका लागि पछि सारेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारिता हेर्न यसको स्तरीय दर (Standard Rate) र सक्षमता (C-efficiency) हेर्ने गरिन्छ । C-efficiency ले मूल्य अभिवृद्धि करलाई करको दर र कुल निजी उपभोग (Aggregate Private Consumption) ले भाग गर्दा आउने भागफललाई जनाउँछ । यदि मूल्य अभिवृद्धि करमा कुनै छुट नहुने र पूर्ण रूपमा कर सहभागिता हुने हो भने उच्च दक्षता प्राप्त गर्न सकिन्छ । प्रायः विकसित मुलुकहरूको दक्षता उच्च देखिन्छ भने विकासोन्मुख र अल्प विकसित मुलुकहरूको दक्षता विकसित मुलुकको तुलनामा कम देखिन्छ । दक्षता कम हुनुका पछाडि खासगरी २ किसिमका अन्तर (Gap) देखिन्छन् : कर नीति अन्तर र कर सहभागिता अन्तर । कर नीति अन्तरले कर छुट र अन्य खरिदमा तिरेको कर मिलान नहुने अवस्थाका कारणले सिर्जना हुने अन्तरलाई जनाउँछ । अर्थात् बढी भन्दा बढी उपभोगलाई मूल्य अभिवृद्धि करको दायरामा ल्याउँदा कर नीति अन्तर कम हुन्छ । कर सहभागिता अन्तरले कर कानून कार्यान्वयन र कर परिपालनामा हुने फितलोपनालाई देखाउँछ । अर्थात् जति कानून कार्यान्वयनमा कमजोरी देखिन्छ, त्यति कर सहभागिता अन्तर बढ्दै जान्छ ।

तालिका- ३.३ : विकसित मुलुकहरूमा मूल्य अभिवृद्धि करको दर (Standard Rate), C-efficiency र कर अन्तर

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको दर% (Standard Rate)	C-efficiency	कर सहभागिता अन्तर (Compliance Gap)	कर नीति अन्तर (Policy Gap)
१	आयरल्याण्ड	२३	६६	२	३३
२	जापान	८			
३	डेनमार्क	२५	६४	४	३३
४	नर्वे	२५			
५	दक्षिण कोरिया	१०			
६	फिनल्याण्ड	२४	६१	५	३६
७	फ्रान्स	२०	५१	७	४५
८	बेल्जियम	२१	५२	११	४२
९	संयुक्त अधिराज्य	२०	४८	१७	४२
१०	स्वीडेन	२५	५६	३	४२
११	स्वीटजरल्याण्ड	८			
१२	हंगेरी	२७			

स्रोत:करको दर OECD (2014),C-efficiency(2006)र कर अन्तर) Reckon,2009) ।

तालिका नं. ३.३ ले केही OECD मुलुकहरूको मूल्य अभिवृद्धि करको दर, C-efficiency र कर अन्तर देखाएको छ । विकसित मुलुकहरूमा कर सहभागिताको स्तर राम्रो हुने हुनाले कर नीति अन्तरले नै C-efficiency लाई बढी प्रभाव पारेको देखिन्छ । विकसित मुलुकहरूमा पनि उपभोगको उल्लेखनीय हिस्सा मूल्य अभिवृद्धि करको दायराभन्दा बाहिरै रहेका कारण कर नीति अन्तर उच्च भएको हो । अर्कोतिर विकासोन्मुख र अल्प विकसित देशमा भने कर कानूनको परिपालना राम्ररी नहुँदा कर नीति अन्तरको तुलनामा कर सहभागिता अन्तरले मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारितालाई बढी प्रभाव पारेको देखिन्छ । हालैको OECD को अध्ययनले विकासोन्मुख देशहरूमा ६० प्रतिशतसम्मको कर सहभागिता अन्तर रहेको देखाउँछ भने विकसित देशमा करिब २० प्रतिशत मात्र अन्तर रहेको पाइन्छ ।

अप्रत्यक्ष करमा जोड दिने क्रममा अन्तःशुल्कको दर वृद्धिलाई पनि धेरै देशहरूले उपयोग गरेका छन् । डेनमार्क, इक्वेडर, फिनल्याण्ड, घाना, आयरल्याण्ड, माल्टा, नेदरल्याण्ड, नर्वे, रसिया, स्वीडेन आदि देशहरूमा सुर्तीजन्य पदार्थमा लागेको

अन्तःशुल्कको दर हालैका दिनहरूमा उच्च वृद्धि गरिएको छ । नर्वे, तान्जानिया आदि देशहरूमा मदिराजन्य पदार्थमा समेत उच्च रूपले दर वृद्धि गरिएको पाइन्छ । सुर्तीजन्य र मदिराजन्य पदार्थका अलावा स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित उत्पादनहरूमा अन्तःशुल्क लगाउन थालिएको पनि छ । स्वास्थ्यको लागि हानिकारक तयारी खानाहरूमा Snacks Tax/Sugar tax लगाउन थालिएको छ । वित्तीय कारोबारमा अप्रत्यक्ष कर लगाउने सन्दर्भमा भने विभिन्न देशहरूमा त्यत्ति एकरूपता देखिदैन । फ्रान्सले २०१२ देखि वित्तीय कारोबार कर लगाएको छ भने हंगेरीले वित्तीय संस्थाहरूबाट हुने भुक्तानी सेवामा ०.१ प्रतिशत कर लगाएको छ ।

अप्रत्यक्ष कर प्रणालीमा देखापरेको प्रमुख चुनौती भनेको ई-कमर्सलाई कसरी कर प्रणालीमा व्यवस्थापन गर्ने रहेको छ । बढ्दो सूचना प्रविधि र अन्तर्राष्ट्रिय अन्तरनिर्भरताले गर्दा सन् २०१६ मा जी-२० का मुलुकहरूको कुल गार्हस्थ उत्पादनको ५.३ प्रतिशत विद्युतीय कारोबारको अर्थतन्त्रले ओगट्ने अनुमान छ । त्यसले गर्दा स्थानीय विक्रेता र विदेशी विक्रेताबिचको प्रतिस्पर्धाले अर्थतन्त्रमा समस्या (Distortion) आउने र व्यवसायदेखि उपभोक्तासम्म (Business to Consumer) को कारोबारबाट प्राप्त हुने मूल्य अभिवृद्धि करमा प्रभाव परिरहेको छ । व्यवसायदेखि उपभोक्तासम्मको विद्युतीय सेवाको आपूर्तिको स्थान कहाँ हुने भन्ने सम्बन्धमा हालै यूरोपेली युनियनले एउटा नियम बनाएको छ जसअनुसार जहाँ उपभोक्ता स्थापित छ वा बासिन्दा छ, त्यहाँ नै करारोपण हुनुपर्ने न कि जहाँ आपूर्तिकर्ता स्थापित छ । यसको अर्थ विदेशी सेवा आपूर्तिकर्ताले नै उपभोक्ता भएको मुलुकमा दर्ता भई मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउनु पर्ने भएको छ । यो व्यवस्था जापान, दक्षिण कोरिया जस्ता मुलुकहरूले पनि क्रमशः लागु गर्दैछन् । सेवा क्षेत्र तथा विद्युतीय व्यवसायमा यस्तो अवस्था आउन सक्दछ । नेपालको कर प्रशासनले यस क्षेत्रको राजस्व संरक्षण गर्न कानूनमा सुधार गरी कर अभिवृद्धि गर्ने प्रणाली विकसित गर्नु पर्दछ । नेपालको सेवा क्षेत्र क्रमशः खुला हुँदै जानुका साथै विश्व बजारसँग सूचना प्रणालीको अन्तर आवद्धता बढ्दै गएको छ । तसर्थ, त्यस्तो सेवाका उपभोक्ताहरू नेपाल भित्र छन् भने त्यसमा उपभोगमा आधारित करारोपण गर्ने अधिकार नेपालले राख्ने गरी कर प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

वैदेशिक व्यापारमा आधारित कर

धेरै मुलुकहरूले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा उदार नीति अपनाएको कारणले आयात र निर्यातमा लाग्दै आएको कर माथिको निर्भरता घटाउँदै लगेका छन् । विकसित

मुलुकहरूमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान नगन्य भएपनि विकासोन्मुख र अल्प-विकसित मुलुकहरूमा भने यसको योगदान यद्यपि उल्लेखनीय नै छ । विकासोन्मुख र अल्प-विकसित मुलुकहरूमा समेत निर्यातलाई प्रोत्साहन गर्न निर्यातमा आधारित करको दर न्यून गरिएको छ भने आयातमा आधारित करको योगदान समेत घटिरहेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा आधारित करको योगदान घट्दै जाने र आन्तरिक राजस्वले त्यसको परिपूर्ति गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएमा वित्त संरचनामा गम्भीर असर पर्न सक्दछ । अहिले पनि अफ्रिकाका गाम्बिया, लाइबेरिया, इथियोपिया र नामिबिया जस्ता देशहरूले उठाउने राजस्वमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान ५० प्रतिशत भन्दा बढी रहेको छ । तसर्थ, विकासोन्मुख र अल्प विकसित मुलुकहरूमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको योगदान घट्दै जाँदा आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई राजस्वको दिगो स्रोत व्यवस्थापनको रूपमा विकास गर्ने विषय चुनौतीको रूपमा देखिएको छ ।

३.२ विश्व कर प्रणालीमा नेपालको अवस्था

विश्व कर प्रणालीको वर्तमान परिदृश्यसँग नेपालको कर प्रणालीलाई तुलना गरी हेर्दा नेपालको समग्र कर प्रणाली समयानुकूल आधुनिक एवं विकसित हुँदै गएको पाइन्छ । सन् १९९० को दशकमा आएको विश्वव्यापीकरण तथा उदारीकरणको प्रभाव विश्व व्यापार संगठन, साफ्टा, विमेस्टेक लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय एवं क्षेत्रीय संगठनहरूमा भएको आवद्धता र सन् १९९० को दशकपछिको पहिलो चरणको आर्थिक सुधारपछि आधुनिक कर प्रणालीको अवलम्बन गर्ने विषयमा निकै सुधार हुँदै आएको छ जसअनुसार आयकरतर्फ २०४९ सालमा सुरु भएको स्वयंकर निर्धारण पद्धतिलाई थप व्यवस्थित बनाउँदै लिएको छ । आयकरका अन्तर्राष्ट्रिय सामयिकताका सिद्धान्तहरू अवलम्बन गरिएको आयकर ऐन, २०५८ कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसैगरी, अप्रत्यक्ष करतर्फ साविकमा रहेका बिक्री कर लगायतका विभिन्न करहरूलाई प्रतिस्थापन गरी २०५४ सालदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर लागु गरिएको छ, जुन अहिले नेपालको कर राजस्वको सबैभन्दा ठूलो स्रोतको रूपमा स्थापित भएको छ । अन्तःशुल्कतर्फ २०५८ सालमा नयाँ ऐन कार्यान्वयनमा आएसँगै भौतिक नियन्त्रण प्रणालीको सट्टा अधिकांश वस्तुहरूमा स्वयं निष्काशन प्रणाली अवलम्बन गरी कार्यान्वयन भइरहेको छ । भन्सारतर्फ वस्तु वर्गीकरण तथा भन्सार मूल्याङ्कनका आधुनिक पद्धतिहरू अवलम्बन भएको भन्सार ऐन, २०६४

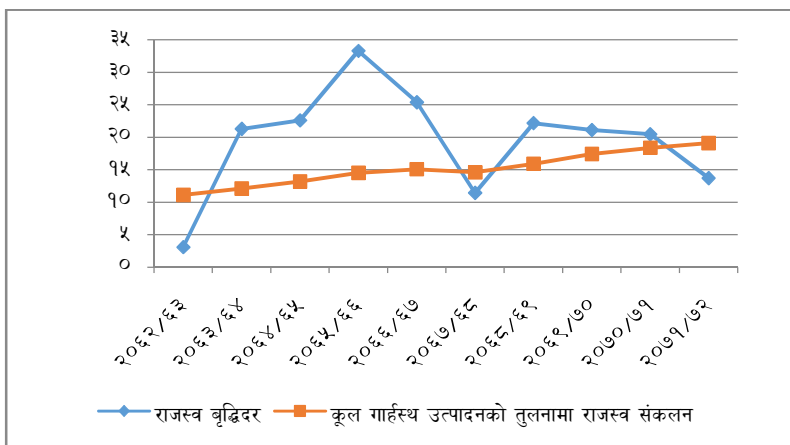
कार्यान्वयनमा रहेको छ जसका कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरण, सामाजिक सुरक्षा एवं राजस्व संकलनमा ठूलो सघाउ पुग्न गएको छ ।

माथि उल्लेख गरिएका कानूनी सुधारका अतिरिक्त क्रमबद्ध रूपमा भइरहेका संगठनात्मक सुधार तथा कर प्रणालीका प्रक्रियामा विद्युतीय प्रणालीको अवलम्बनका कारण कर प्रणाली सरल एवं सहज हुन गई करदाता र कर प्रशासनबिचको अवैयक्तिक पहुँच अभिवृद्धि भएको छ । यसबाट करदाताको कर पालना लागत र कर प्रशासनको कर संकलन लागत दुवै घटाउन मद्दत पुगेको छ ।

३.२.१ राजस्वको योगदान

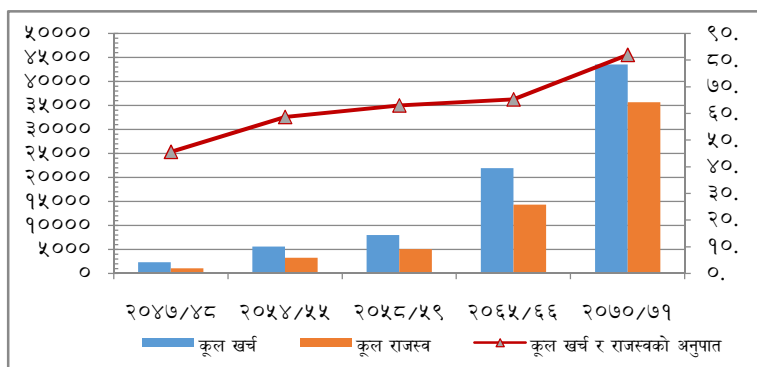
विगत पच्चीस वर्षमा समग्र कर प्रणालीमा भएका यिनै सुधारहरूका कारण हालैका वर्षहरूमा अर्थतन्त्रको आकारमा खासै वृद्धि नहुँदा र अर्थतन्त्रका कतिपय परिसूचकहरू कमजोर हुँदा पनि राजस्व संकलनमा उत्साहजनक वृद्धि हुन गई समग्र बजेट प्रणालीमा राजस्वको योगदान बढ्नुका साथै कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग राजस्वको अनुपातसमेत क्रमशः बढ्दै गइरहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६४/६५ मा कर राजस्व र कुल राजस्वको कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात क्रमशः १०.४४ र १३.१९ प्रतिशत रहेकोमा त्यो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा करिब १७ र १९ प्रतिशत पुगेको छ । चित्र ३.१ मा राजस्व वृद्धिदर र गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व असुलीको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र ३.१ : राजस्व वृद्धिदर र कुल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व असुली (प्रतिशत)

चित्र ३.२ ले खर्च र राजस्वको अनुपातको प्रवृत्तिलाई देखाएको छ जसअनुसार सरकारी खर्चमा राजस्वले आफ्नो योगदान बढाउँदै लगेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०४७/४८ मा कुल खर्चमा राजस्वको योगदान ४५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा आइपुग्दा झण्डै ८० प्रतिशत भन्दा बढी हुनपुगेको छ । यसबाट सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनमा आन्तरिक स्रोत परिचालनको योगदान बढिरहेको पुष्टी हुन्छ । अब हामीसँग स्रोतको अभाव होइन सार्वजनिक खर्च गर्ने क्षमता र कार्यान्वयनमा दक्षता र गुणस्तरीयतासहितको सुधारको खाँचो देखिन्छ । विकसित मुलुकहरूले समष्टिगत वित्तीय सबलीकरणका लागि खर्च कटौती वा राजस्वको दर वृद्धिको उपाय अपनाएको देखिन्छ तर नेपालमा त्यस्तो देखिंदैन । नेपालको सन्दर्भमा वित्तीय सन्तुलन कायम राख्न वर्तमान राजस्व प्रणाली सफल भएको देखिन्छ । आर्थिक वृद्धि अपेक्षाकृत रूपमा हुन नसकेको, निर्यात व्यापार खस्कदै गएको, लगानीको वातावरण अझै बन्न नसकेको कारणले अर्थतन्त्रका समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू त्यत्ति सन्तोषजनक नहुँदा नहुँदै पनि राजस्व प्रणालीले सन्तोषजनक प्रगति हासिल गरेकै कारण ठूला आयोजनाका लागि आन्तरिक स्रोतको व्यवस्थापन गर्न सकिएको छ । २०७२ वैशाखको विनाशकारी भू-कम्प तथा चालु आर्थिक वर्षको प्रारम्भमा देखापरेको सीमा नाका अवरोधका कारण आपूर्ति प्रणालीमा आएको असहजताले गर्दा न्यून आर्थिक वृद्धि एवं अर्थतन्त्रको संकुचन र क्षति व्यहोर्नु पर्दा तत्काल यसको प्रभाव देखिएता पनि समस्याको सहजीकरण पछि पुनः वित्त संरचनामा सबलीकरण देखिएको छ । वित्तीय संरचना सबल रहनमा असल कर प्रणालीको विकास र कर प्रशासनको कार्य क्षमतामा भएको सुधार नै मुख्य कारण रहेका छन् ।

चित्र २ : खर्च र राजस्वको अनुपात

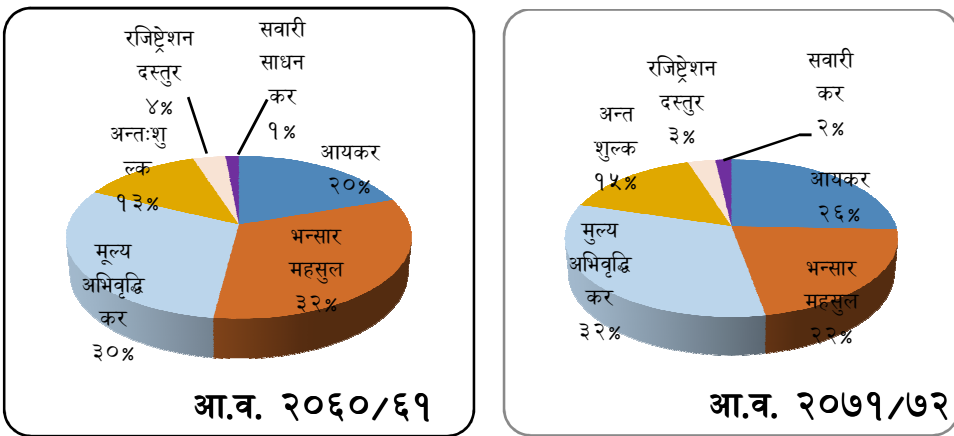

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण ।

३.२.२ संरचनात्मक परिवर्तन

विश्व कर प्रणालीमा पछिल्लो दशकहरूमा भएको संरचनात्मक परिवर्तनको प्रभाव नेपालको राजस्व प्रणालीमा पनि परेको देखिन्छ । कर प्रणाली सुधार गर्ने क्रममा विगतमा भन्सार महसुल र घरजग्गा रजिष्ट्रेशन कर राजस्वको प्रमुख हिस्सा रहेकोमा हाल ती करहरूको हिस्सा क्रमशः कम हुँदै गएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करपछि आयकर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क राजस्वका मुख्य स्रोतका रूपमा रहेका छन् । चित्र ३.३ मा नेपालको कर संरचनामा भएको परिवर्तनको स्थिति देखाइएको छ ।

चित्र ३.४ नेपालको कर संरचनामा भएको परिवर्तनको स्थिति:

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

३.२.३ करका दरहरूको तुलना

तालिका नं. ३.४ ले नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको संस्थागत आयकरको दरको तुलना गरेको छ । नेपालको संस्थागत आयकरको दर सार्क मुलुकहरूको तुलनामा सबैभन्दा कम भए पनि सिंगापुर र थाइलैण्डको तुलनामा भने उच्च रहेको देखिन्छ । नेपालमा केही सेवा र उत्पादनमूलक क्षेत्रमा संस्थागत आयकरको दर ३० प्रतिशत छ । तथापि, उत्पादनमूलक, सेवा र निर्यातमूलक उद्योगहरूलाई संस्थागत आयकरमा न्यून दर (Reduced Rate) लगाइएको र कर छुट लगायतका विशेष सुविधाहरू (Tax Incentives) पनि प्रदान गरिएको छ । विकसित मुलुकहरूमा आयकरको संरचनामा व्यक्तिगत आयकरले प्रमुख हिस्सा ओगट्ने भएपनि नेपालको आयकरको संरचनामा भने संस्थागत आयकरले करिब ६० प्रतिशत

ओगटेको छ । संस्थागत आयकरतर्फ नेपालले विगत १५ वर्षदिखि करको दर स्थिर राख्ने नीति लिएको छ ।

तालिका ३.४ : नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको संस्थागत आयकरको दरको तुलना

क्र.सं.	मुलुकको नाम	संस्थागत आयकरको दर
१	बंगलादेश	२७.५
२	चीन	२५
३	भारत	३० (आगामी ४ वर्षमा २५ प्रतिशतमा ल्याउने गरी क्रमशः घटाउँदै गएको)
४	मलेसिया	२५
५	सिंगापुर	१७
६	श्रीलंका	२८
७	थाईलैण्ड	२०
८	नेपाल	२५

स्रोत: सम्बन्धित देशको कर प्रशासनका आधिकारिक वेबसाइट ।

तालिका नं. ३.५ मा सार्क मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकरतर्फको करको उच्च सीमान्त दर र कर छुटको रकम (Standard Deduction) तथा प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात देखाइएको छ, जसअनुसार नेपालको करको उच्च सीमान्त दर सार्क देशमा उच्च नै देखिन्छ । तथापि, विकसित मुलुकहरूको तुलनामा भने यो सीमान्त दर कम नै हो । अर्कोतर्फ नेपालको प्रतिव्यक्ति आय सार्क मुलुकहरूमा नै सबै भन्दा कम भए पनि कर छुटको रकम र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात नेपालमा उच्च रहेको पुष्टी हुन्छ । अतः यसबाट नेपालको कर छुटको रकम (Standard Deduction) केही उदार देखिन्छ । यसका साथै कर छुटको रकम वृद्धि गर्दा समता र करको दरमा गरिने विवेकीकरणको आधारमा गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

तालिका ३.५ : सार्क मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकरको तुलना

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको उच्च सीमान्त दर (Higher Marginal Rate)	कर छुटको रकम र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात
१	बंगलादेश	३०	२.२६
२	भुटान	२५	०.५९

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको उच्च सीमान्त दर (Higher Marginal Rate)	कर छुटको रकम र प्रतिव्यक्ति आयको अनुपात
३	भारत	३३.९९	२.३१
४	माल्दिभ्स	१५	०.२७
५	नेपाल	३५	३.४४
६	पाकिस्तान	३५	२.७९
७	श्रीलंका	२४	१.०३

स्रोत: IMF को मिसनको नेपालसम्बन्धी प्रतिवेदन, २०१५ ।

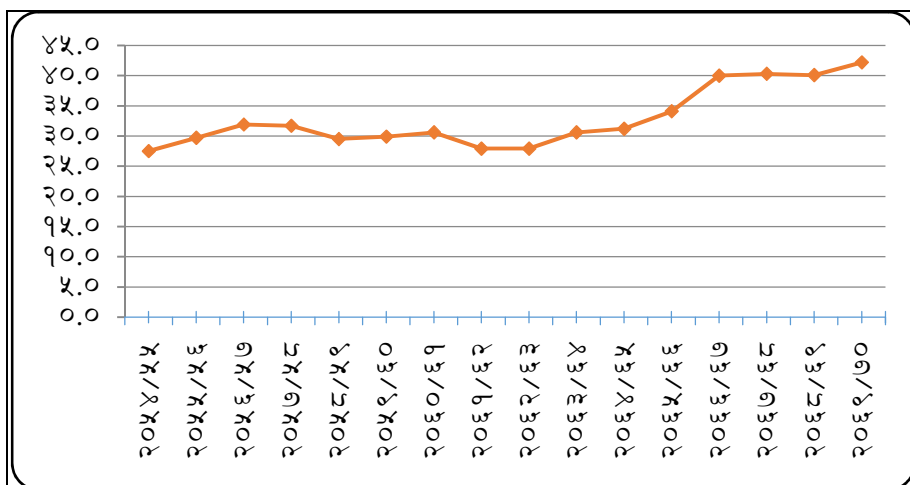
नेपालले मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ विश्वव्यापी रूपमा स्थापित हुँदै आएको एकल दर लागु गर्दै आएको छ । आयातमा आधारित अर्थतन्त्र भएका कारण कुल कर राजस्वमा एक तिहाइ हिस्सा ओगट्दै आएको मूल्य अभिवृद्धि करको करिब दुई तिहाइ हिस्सा भन्सार विन्दुमा नै संकलन हुने गरेको छ । तालिका नं. ३.६ ले सार्क मुलुकका मूल्य अभिवृद्धि कर लागु भएका देशहरूको तुलना गरेको छ जसले नेपालको मूल्य अभिवृद्धि कर सक्षमता र उत्पादकत्व दुवैका आधारमा अन्य सार्क देशहरू भन्दा राम्रो अवस्था देखाउँछ । चित्र ३.४ बाट नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको सक्षमता समेत बढ्दै गएको देखिन्छ ।

तालिका ३.६ : नेपाल र छिमेकी मुलुकहरूको मूल्य अभिवृद्धि करमा सक्षमता र उत्पादकत्व

क्र.सं.	मुलुकको नाम	करको दर	सक्षमता (C-efficiency)	उत्पादकत्व (Productivity)
१	बंगलादेश	१५	२९.७८	०.२३
२	नेपाल	१३	४३.१५	०.३५
३	पाकिस्तान	१७	२६.९९	०.२३
४	श्रीलंका	११	३९.३२	०.२८

स्रोत: उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।

चित्र ३.४ : नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको सक्षमता (C-efficiency)

स्रोत : उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ को प्रतिवेदन ।

कर राजस्वमा वैदेशिक व्यापारमा आधारित करको हिस्सा विश्वव्यापी रूपमा घट्दै गएको भएपनि नेपालको भने भन्सार महसुलको हिस्सा अहिले पनि झण्डै २२ प्रतिशत रहेको छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय प्रतिवद्धताअनुरूप भन्सारका दरहरू समायोजन गर्दै लगेकाले भन्सार राजस्वको योगदान घट्दै गएको भएता पनि आर्थिक क्रियाकलापहरू आयातमा अत्याधिक निर्भर भएकाले अप्रत्यक्ष करका अन्य मुख्य स्रोतहरू मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको ठूलो हिस्सा अझै पनि भन्सार विन्दुबाट नै संकलन हुने गर्दछ । तालिका नं. ३.७ मा नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत र करको अवस्थालाई देखाइएको छ ।

तालिका ३.७ : नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत र करको अवस्था

क्र. सं.	परिसूचकहरू	सन् २००६	सन् २०१३
१	आयात महसुल	१३.९ %	१२.२%
२	निर्यात महसुल	११.८%	०.३%
३	आयात गर्न लाग्ने समय	३५ दिन	३९ दिन
४	निर्यात गर्न लाग्ने समय	४२ दिन	४२ दिन
५	आयात लागत	\$१७००	\$२४००
६	निर्यात लागत	\$१६००	\$२३००

स्रोत: AID FOR TRADE AT A GLANCE 2015: OECD,WTO

नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत र करको अवस्थालाई हेर्दा भन्सार महसुल दर क्रमशः घट्दै गएको भएता पनि अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको लागि लागने समय र लागतमा सुधार आउन सकेको देखिँदैन । तसर्थ, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहजीकरणका लागि आधुनिक प्रणाली र प्रविधिको उपयोग गरी प्रक्रियागत सरलीकरण गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

३.२.४ दोहोरो करमुक्ति सम्झौता

नेपालले आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम संसारका विभिन्न मुलुकहरूसँग दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्बन्धी सम्झौता गर्दै आएको छ जसअनुरूप हालसम्म विश्वका १० वटा मुलुकहरूसँग यस्तो सम्झौता भइसकेको छ । सम्झौता भएका मुलुकहरूको सूची तालिका नं ३.८ मा उल्लेख गरिएको छ । साथै, बंगलादेश लगायतका केही देशहरूसँग यस्तो सम्झौता गर्ने प्रक्रियामा रहेको छ ।

तालिका ३.८ : नेपालले दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता गरेका मुलुकहरू

क्र. सं.	देशको नाम	सम्झौता मिति	कैफियत
१	गणतन्त्र भारत (Republic of India)	१७ नोभेम्बर २०११	नयाँ सम्झौताबाट पुनर्स्थापित
२	नर्वे अधिराज्य (Kingdom of Norway)	१३ मे १९९६	
३	थाइलैण्ड अधिराज्य (Kingdom of Thailand)	२ फेब्रुअरी १९९८	
४	प्रजातान्त्रिक समाजवादी गणतन्त्र श्रीलङ्का (Democratic Socialist Republic of Sri Lanka)	६ जुलाई १९९९	
५	गणतन्त्र मौरिसस (Republic of Maurisus)	३ अगष्ट १९९९	
६	अष्ट्रिया गणतन्त्र (Republic of Austria)	१५ डिसेम्बर २०००	
७	ईस्लामिक गणतन्त्र पाकिस्तान (Islamic Republic of Pakistan)	२५ जनवरी २००१	
८	जनवादी गणतन्त्र चीन (People's Republic of China)	१४ मे २००१	
९	कोरिया गणतन्त्र (Republic of Korea)	५ अक्टोबर २००१	
१०	कतार (Qatar)	१५ अक्टोबर २००७	

श्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा ।

३.२.५ कर भुक्तानी सूचकमा नेपाल

विश्व बैंकबाट वार्षिक रूपमा प्रकाशित हुने Paying Taxes Index ले विश्वका विभिन्न मुलुकहरूको कर प्रणालीहरूको मूल्याङ्कन गरी सोको विवरण सार्वजनिक गर्ने गर्दछ जसमा करको दर वार्षिक कर भुक्तानीको पटक र कर पालनाको लागि लाग्ने समयलाई प्रमुख परिसूचकको रूपमा लिई सोही आधारमा देशहरूको स्थान निर्धारण गरिएको हुन्छ । कर भुक्तानी सूचक २०१६ मा नेपालको स्थानलाई तालिका नं. ३.९ मा उल्लेख गरिएको छ जसअनुसार विश्वका १८९ देशहरू मध्ये नेपालको स्थान १२४ औं रहेको छ । उक्त सूचकमा समावेश परिसूचकहरूलाई हेर्दा नेपालमा औसत करको दर तुलनात्मक रूपमा कम रहेको देखिन्छ भने कर भुक्तानीको पटक, कर पालनाको समय अन्य मुलुकहरूको भन्दा तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको देखिन्छ । तसर्थ, समग्र कर प्रणालीमा सुधार गरी कर परिपालनाको लागि लाग्ने समयलाई घटाउन थप सुधारको खाँचो देखिन्छ ।

तालिका ३.९ : Paying Taxes Index 2016 मा नेपालको स्थान

परिसूचकहरू	संस्थागत आयकर	व्यक्तिगत आयकर	अन्य कर	जम्मा	एशिया प्रशान्त क्षेत्रको औसत
औसत करको दर प्रतिशत	१७.७	११.३	०.५	२९.५	३५.६
कर भुक्तानी पटक	४	१२	१८	३४	२५.१
कर पालना समय घण्टा	१२०	८४	१३०	३३४	२२२
१८९ देशहरू मध्ये समग्रमा नेपालको स्थान				१२४	

स्रोत: Paying Taxes 2016, The Global Picture, World Bank and PWC

३.२.६ निष्कर्ष:

विश्व कर प्रणालीसँग नेपालको कर प्रणालीलाई तुलना गरी हेर्दा विश्व कर प्रणालीमा देखिएका पछिल्ला परिवर्तन अनुरूप नै नेपालको कर प्रणाली पनि क्रमशः आधुनिक र विकसित हुँदै गएको देखिन्छ । नेपालको समग्र कर प्रणालीमा पछिल्लो दुई दशकमा भएका सुधारहरूका कारण अर्थतन्त्रका कतिपय परिसूचकहरू कमजोर

रहेको अवस्थामा समेत राजस्व संकलन उत्साहजनक रूपमा वृद्धि भई कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको राजस्वको अनुपात उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि हुन पुगेको छ जसका कारण बजेट घाटा कम हुनुका साथै सार्वजनिक खर्चलाई सन्तुलित तुल्याउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुगेको छ। राजस्व संकलनमा पछिल्लो समयमा हासिल भएको उपलब्धिका वावजुद भू-कम्पपछिको पुनर्निर्माण र नेपालको संविधान र संघीयता कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने थप आर्थिक स्रोतको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नेगरी राजस्व परिचालन गर्नु वर्तमान कर प्रणालीको प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको छ । तसर्थ, बढ्दो सार्वजनिक खर्च धान्न सक्ने गरी राजस्व परिचालन गर्न नेपालको कर प्रणालीमा सामयिक सुधार गरी सक्षम एवं उत्पादनशील बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।

प्रत्यक्ष करतर्फ संस्थागत आयकरको दरमा कटौतीको विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धा अनुरूप नेपालले पनि क्रमशः करका दरमा समायोजन गर्दै लगानीको वातावरण अभिवृद्धिका लागि प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ भने व्यक्तिगत आयकरमा समन्यायिकता हासिल गर्न करका दरहरूलाई समायोजन गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ । विश्वव्यापीरूपमा आर्थिक कारोबार बढ्दै गएका सेवा क्षेत्र लगायतका आय आर्जनका नयाँ क्षेत्रहरूको पहिचान गरी करको दायरा विस्तार गर्नेतर्फ विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । विद्युतीय अर्थतन्त्रलाई वैदेशिक नियन्त्रक निकाय, कारोबार स्थलको फरक, एकल तथा कृत्रिम स्थायी संस्थापन, लाभांशको बाँडफाँटमा योजना, Treaty Shopping, मूल्यको हस्तान्तरण जस्ता माध्यमबाट हुने कर छली र योजना नियन्त्रणका लागि आवश्यक कानूनी एवं नीतिगत सुधारका अतिरिक्त कर प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धिमा विशेष जोड दिनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी बढी आर्थिक क्रियाकलाप हुने देशहरूसँग दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिई कर उन्मुक्ति योजना विरुद्ध सूचनाको आदान प्रदान गर्ने विषयलाई सम्झौतामा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । बढ्दो सामाजिक सुरक्षा खर्च धान्ने गरी दिगो स्रोतको सुनिश्चितता गर्न सामाजिक सुरक्षा करसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थाको सट्टा पूर्णतया योगदानमा आधारित छुट्टै सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना गर्ने गरी करको व्यवस्था गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

विश्वव्यापी रूपमा वस्तु तथा सेवामा आधारित करलाई राजस्व संकलनका दृष्टिले सबैभन्दा भरपर्दो र अनुमानयोग्य करका रूपमा लिने गरिन्छ । नेपालले वस्तु तथा सेवामा आधारित करको रूपमा मुख्यगरी मूल्य अभिवृद्धि करलाई विगत १८ वर्षदेखि अवलम्बन गर्दै आएको छ । राजस्व संकलनका दृष्टिले सबैभन्दा ठूलो स्रोतको रूपमा रहेको मूल्य अभिवृद्धि करको दायरा विस्तार गर्नु सबैभन्दा ठूलो

चुनौतीको रूपमा देखापरेको छ । तसर्थ, कर छुटका वस्तु तथा सेवाको सूचीलाई क्रमशः घटाउँदै लगी करको दायरामा नरहेका वस्तु तथा सेवा क्षेत्रहरूलाई समेत क्रमशः करको दायरामा ल्याउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । साना तथा मझौला करदाताको लागि आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको कारोबारमा आधारित करमा करदाताको सहभागिताको अवस्थालाई अध्ययन गरी समयानुकूल पुनरावलोकन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । अप्रत्यक्ष करको अर्को महत्त्वपूर्ण करको रूपमा रहेको अन्तःशुल्कलाई विशेष किसिमका वस्तु तथा सेवामा मात्र सीमित गरी सूचना प्रविधिको उपयोगको माध्यमबाट क्रमशः पूर्णरूपमा स्वयं निष्काशन प्रणालीमा लैजान उपयुक्त हुन्छ । भन्सार महसुलतर्फ यथार्थ कारोबार मूल्यका आधारमा भन्सार मूल्याङ्कन कायम गर्नु सबैभन्दा ठूलो चुनौतीको रूपमा देखापरेको छ । वस्तु जाँचपास पद्धतिमा सुधारका साथै जाँचपासपछिको परीक्षणलाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिनेमा मात्र सो चुनौतीको सामना गर्नसक्ने देखिन्छ । व्यापार सहजीकरण, सामाजिक सुरक्षा र सही राजस्व संकलन गर्न भन्सारका दरहरूलाई तीनवटा स्ल्याबमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ । भन्सार प्रणालीलाई व्यापार सहजीकरण सामञ्जस्यीकरण तथा भन्सार नियन्त्रण प्रणालीका बिचमा नियन्त्रण एवं सन्तुलन मिलाउने गरी भन्सार सुधारका लागि अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै, हाल पैठारीमा लाग्दै आएका मूल्य अभिवृद्धि कर र भन्सार महसूल बाहेकका अन्य कर तथा शुल्कहरूलाई अन्तःशुल्कमा समायोजन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

नेपालको कर प्रणालीलाई विश्व कर प्रणाली अनुरूप सुधार गर्दै लैजान माथि उल्लेखित नीतिगत एवं कानूनी सुधारका अतिरिक्त प्रक्रियागत एवं प्रशासनिक सुधारको पनि आवश्यकता पर्दछ । आधुनिक प्रविधि एवं विद्युतीय माध्यमको उपयोगबाट कर प्रशासनको प्रक्रियागत सरलीकरण गर्नुका साथै सूचना सञ्जालको निर्माण गरी सूचनामा आधारित अनुसन्धान एवं परीक्षण पद्धतिको उपयोग गर्न सकिनेमा करदाताको कर परिपालना लागत तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार लागत घट्नुका साथै कर प्रशासनको कर संकलन लागतमा समेत कमी आई नेपालले अवलम्बन गरेको स्वयंकर प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउँदै लैजान सघाउ पुग्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद — ४

राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण र प्रक्षेपण

४.१ राजस्व संकलनको प्रवृत्तिगत विश्लेषण

४.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको राजस्व प्रणालीको सुधार गर्ने क्रममा विशेषगरी प्रजातन्त्र पुनर्स्थापना पश्चात् क्रमबद्ध रूपमा कानूनी प्रशासनिक एवं प्रक्रियागत सुधार हुँदैआएको छ जस अन्तर्गत वस्तु तथा सेवामा आधारित करको रूपमा २०५४ सालदेखि मूल्य अभिवृद्धि करको अवलम्बन गरियो भने आयकरतर्फ आयकरका आधुनिक पद्धति अवलम्बन गरेको आयकर ऐन, २०५८ को कार्यान्वयन भयो । त्यसैगरी, भन्सारतर्फ वस्तु वर्गीकरण तथा मूल्याङ्कनका विश्वव्यापी सिद्धान्तहरू सहितको भन्सार ऐन, २०६४ कार्यान्वयनमा ल्याइनुका साथै अन्तःशुल्क तर्फ स्वयं निष्काशन प्रणालीसहितको अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ लागु गरियो। उक्त कानूनी सुधारका अतिरिक्त सूचना प्रणाली एवं विद्युतीय प्रणालीको व्यापक प्रयोगको माध्यमबाट राजस्व प्रशासनको प्रक्रियागत तथा प्रशासनिक सुधार हुँदैआएको छ । यिनै सुधारका परिणामस्वरूप राजस्व संकलनमा उत्साहजनक वृद्धि हुँदा कुल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्वको अनुपात वृद्धि हुनुका साथै कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान बढ्दै गएको छ । साथै, राजस्व संकलनमा संरचनात्मक परिवर्तन समेत देखापरेको छ । यस परिच्छेदमा नेपालको राजस्व असुलीको प्रवृत्ति र वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गरी आगामी वर्षको लागि राजस्वको प्रक्षेपण गरिएको छ ।

४.१.२ राजस्व संकलनको संरचनात्मक अवस्था

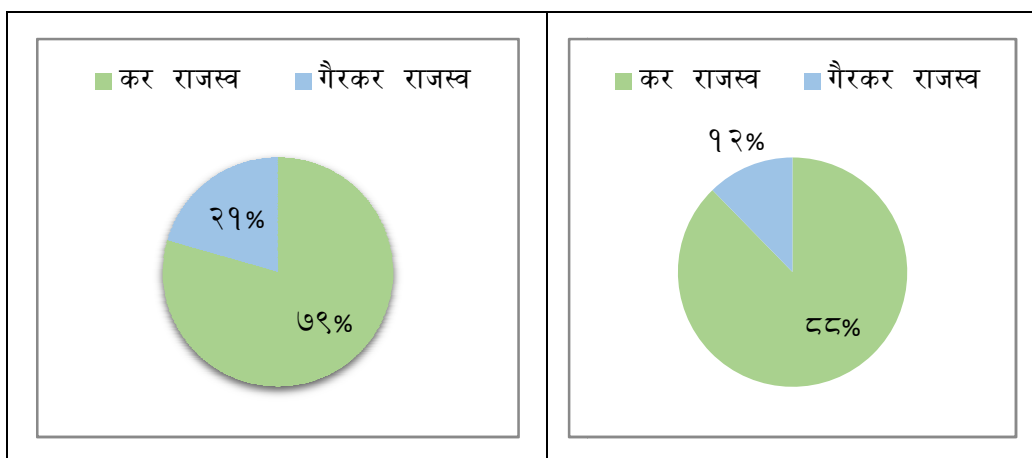
नेपालमा राजस्वलाई मूलतः कर राजस्व तथा गैर कर राजस्वमा विभाजन गरिएको छ । कुल राजस्वको करिब ८८ प्रतिशत हिस्सा कर राजस्वबाट प्राप्त हुने गरेको छ भने बाँकी हिस्सा गैर कर राजस्वबाट प्राप्त हुने गरेको छ ।

तालिका ४.१ : कुल राजस्वमा कर राजस्व र गैर कर राजस्वको योगदान
(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	राजस्व			राजस्व प्रतिशतमा		
	कर राजस्व	गैर कर राजस्व	जम्मा राजस्व	कर राजस्व	गैर कर राजस्व	जम्मा राजस्व
२०६२/६३	५७४३	१४८५	७२२८	७९.४६	२०.५४	१००
२०६३/६४	७११३	१६५८	८७७१	८१.१०	१८.९०	१००
२०६४/६५	८५१६	२२४६	१०७६२	७९.१३	२०.८७	१००
२०६५/६६	११७०५	२६४२	१४३४७	८१.५९	१८.४१	१००
२०६६/६७	१५६२९	२३६५	१७९९४	८६.८६	१३.१४	१००
२०६७/६८	१७२७८	२११४	१९३९२	८९.१०	१०.९०	१००
२०६८/६९	२११७२	३२६५	२४४३७	८६.६४	१३.३६	१००
२०६९/७०	२५९६१	३७०३	२९६६४	८७.५२	१२.४८	१००
२०७०/७१	३११८०	४५०४	३५६८४	८७.३८	१२.६२	१००
२०७१/७२	३५५९४	४९९०	४०५८४	८७.७०	१२.३०	१००
२०७२/७३ ^१	२६२७९	२७५२	२९०३१	९०.५२	९.४८	१००

स्रोत: उच्च स्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग, २०७१ र अर्थ मन्त्रालय, राजस्व महाशाखा ।

चित्र ४.१ : कर राजस्व र गैर कर राजस्वको अनुपातमा परिवर्तन

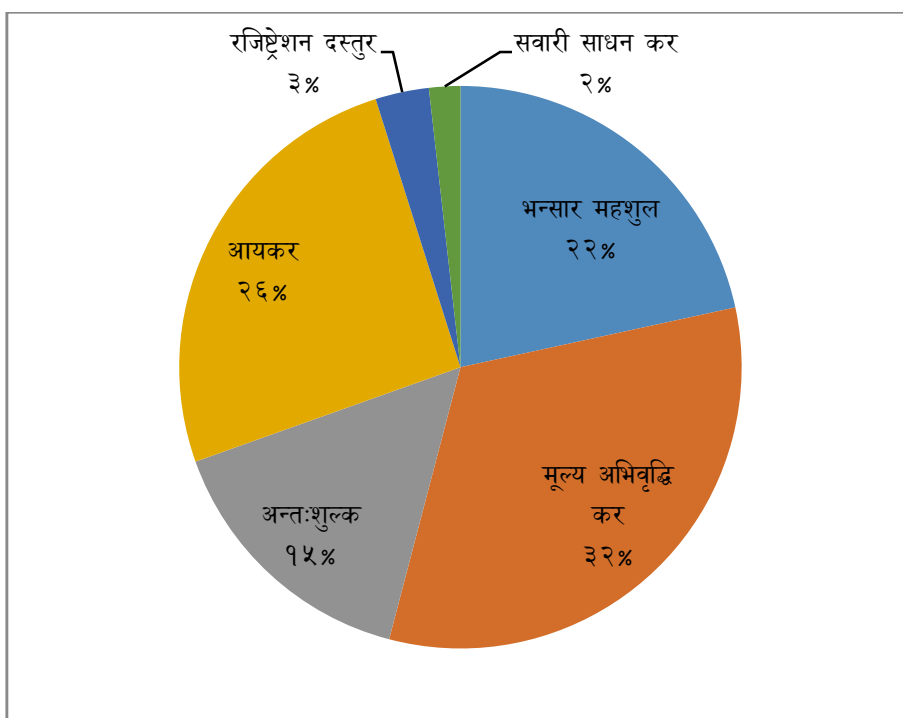
आर्थिक वर्ष २०६२।६३

आर्थिक वर्ष २०७१।०७२

माथिको चित्रबाट विगत १० वर्षमा कर राजस्व र गैर कर राजस्वको अनुपातमा व्यापक परिवर्तन भएको देखिन्छ । कर राजस्वको अनुपात ७९ प्रतिशतबाट बढेर ८८ पुगेको छ भने गैर कर राजस्वको अनुपात २१ प्रतिशतबाट घटेर १२ प्रतिशतमा झरेको छ । यसले कर राजस्वको प्रभावकारिता बढेको, करको आधार र दायरामा वृद्धि भएको देखाउँछ ।

कर राजस्वमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महशुल, अन्तःशुल्कको मुख्य योगदान रहेको छ । मालपोत तथा रजिष्ट्रेशन दस्तुर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क र सवारी साधन कर र अन्य करको पनि केही योगदान रहेको छ ।

चित्र ४.२: आर्थिक वर्ष २०७१ / ०७२ मा संकलन भएको कर राजस्वको संरचना

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा ।

तालिका ४.२ : विगत १० वर्षको राजस्व संकलन स्थिति

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	आयकर	भन्सार महशुल	मूल्य अतिवृद्धि कर	अन्तः शुल्क	रिजिष्ट्रेशन दस्तुर	सवारी कर	कर राजस्व	गैर कर राजस्व	जम्मा राजस्व	वृद्धि दर	राजस्व कुल गार्हस्थ्य उत्पादन अनुपात
२०६२/६३	१०९४	१५३४	२१६१	६५१	२१८	८५	५७४३	१४८५	७२२८	३.१	११.१
२०६३/६४	१५७३	१६७१	२६१०	९३४	२२५	१००	७११३	१६५८	८७७१	२१.३	१२.१
२०६४/६५	१९०८	२१०६	२९८२	१११९	२९४	१०७	८५१६	२२४६	१०७६२	२२.६१	१३.१९
२०६५/६६	२७२५	२६७९	३९७२	१६२२	५२२	१८५	११७०५	२६४२	१४३४७	३३.३	१४.५२
२०६६/६७	३३८२	३५१५	५५०९	२४३१	५५१	२४२	१५६२९	२३६५	१७९९४	२५.४	१५.०७
२०६७/६८	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	३५७	३०२	१७२७८	२११४	१९३९२	११.४५	१४.५९
२०६८/६९	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३५६	३५६	२११७२	३२६५	२४४३७	२२.१९	१५.९१
२०६९/७०	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	५९०	४३७	२५९६१	३७०३	२९६६४	२१.१३	१७.४
२०७०/७१	७७९२	६७८८	१००९६	४५३९	७८१	४०९	३११८०	४५०४	३५६८४	२०.४७	१८.३८
२०७१/७२	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	१०६५	६२१	३५५९४	४९९०	४०५८४	१३.७३	१९.१०
२०७२/७३	१०८९१	७९१२	१३३९२	६३३६	११६५	६२५	४१२४२	४८००	४६०४२*	१३.४५	१९.६०

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा । * चालु आ.व.को संशोधित अनुमान

गैर कर राजस्वतर्फ दस्तुर, दण्ड, जरिवाना र जफत, सरकारी वस्तु सेवाको बिक्रीबाट प्राप्त आय, लाभांश, रोयल्टी तथा सरकारी सम्पत्ति बिक्री, साँवा फिर्ता र ब्याज तथा विविध आय समेत समावेश हुने गरेको छ ।

विगत १० वर्षको राजस्व संकलनको अवस्थालाई हेर्दा राजस्व वृद्धि दरमा केही उतार चढाव आएको देखिएता पनि औसत वृद्धिदर भने १९.५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा राजस्व वृद्धिदर ३.१ प्रतिशत रहेकोमा त्यसपछिका आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि २०७०/७१ सम्म आर्थिक वर्ष २०६७/६८ र आर्थिक वर्ष २०७१/७२ बाहेक सबैमा २० प्रतिशत भन्दा बढीको उच्च वृद्धिदर रहेको थियो । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भन्सार दरमा गरिएको समायोजन एवं साफ्टाको प्रतिवद्धता कार्यान्वयनले गर्दा भन्सार राजस्वमा कमी आएता पनि अन्य राजस्व संकलनमा भने सकारात्मक प्रभाव पर्न गएको तथा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा २०७२ वैशाख १२ गतेको विनाशकारी भू-कम्प र त्यसपछिका पराकम्पले जनजीवनमा पारेको प्रतिकूल प्रभावबाट राजस्व संकलनमा पनि प्रतिकूल असर परेको थियो ।

तालिका ४.३ : आर्थिक वर्ष २०७१/०७२ मा संकलन भएको राजस्व स्थिति

सि.नं.	कर शीर्षक	आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को वार्षिक असुली	आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को वार्षिक असुली	गत वर्षको तुलनामा वृद्धि	आ.व. २०७२/७३ को संशोधित अनुमान	गत वर्षको तुलनामा वृद्धि अनुमान
१	भन्सार महशुल	६७८८	७४६७	१०.००	७९१२	११.५४
२	मूल्य अभिवृद्धि कर	१००९६	११२३७	११.३०	१३३९२	२५.३८
३	अन्तःशुल्क	४५३९	५३५२	१७.९१	६३३६	२५.७१
४	आयकर	७७९२	८८४५	१३.५१	१०८९१	२३.३१
५	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	७८१	१०६५	३६.३६	११६५	१२.७७
६	सवारी साधन कर	४०९	६२१	५१.८३	६२५	३.८६
७	जम्मा कर राजस्व ^२	३११८०	३५५९४	१४.१६	४१२४२	१९.९७
८	जम्मा गैर कर राजस्व	४५०४	४९९०	१०.७९	४८००	(३.८१)
१२	कुल राजस्व ^३	३५६८४	४०५८४	१३.७३	४६०४२	१३.४५

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा ।

राजस्व संकलनमा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको योगदानलाई हेर्दा कर राजस्वको करिब ५० प्रतिशत अंश भन्सार विन्दुबाट संकलन भएको देखिन्छ । अर्थतन्त्र र राजस्वको ठूलो हिस्सा वैदेशिक व्यापारमा आधारित रहेको छ । वैदेशिक व्यापारमा पनि आयातको अंश बढी भएकोले आर्थिक वर्ष २०६१/६२ मा ८९ अर्ब ८५ करोड ऋणात्मक रहेको व्यापार सन्तुलनको अवस्था आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा ६ खर्ब ९७ अर्ब ९४ करोड ऋणात्मक हुन पुगेबाट पनि नेपालको राजस्वमा वैदेशिक व्यापारको भूमिका उल्लेखनीय रहेको प्रमाणित हुन्छ । वैदेशिक व्यापारमा पनि भारतबाट हुने व्यापार बाँकी सबै तेस्रो मुलुकबाट हुने व्यापार भन्दा धेरै बढी

^२ अन्य करबाहेक

^३ अन्य करसमेत

देखिन्छ । तालिका नं. ४.४ मा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ देखि चालु आर्थिक वर्षसम्मको आयातको अवस्था देखाइएको छ । विगतका वर्षहरू देखि नै साफ्टा सहमतिलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा भन्सारका दरहरूमा क्रमशः कम गर्दै लगिएको छ । तथापि, अन्य सबै तेस्रो मुलुकबाट भन्दा भारतबाट हुने आयात व्यापारमा र भन्सार राजस्वमा क्रमिक वृद्धि भएको देखिएको छ । यो अवस्थामा सुधार ल्याउने व्यापार नीति एवं राजस्व नीति मुलुकले अख्तियार गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिएको छ ।

तालिका ४.४ : देशअनुसार पैठारी महसुल र आयात विक्षेपण

(रु. करोडमा)

देशगत विवरण	०६७/६८	०६८/६९	०६९/७०	०७०/७१	०७१/७२	०७२/७३*	
भारत	मूल्य	२,५९,७८	३,१९,१५	३,९६,९०	४,७१,९७	५,०७,५६	२,६४,००
	महसुल	२२,१९	२६,७२	३६,८२	४३,०३	४९,९८	२८,८५
तेस्रो मुलुक	मूल्य	१,३०,४७	१,८७,५०	२,१६,७४	२,५०,२८	२,७८,६३	१,७४,०६
	महसुल	९,२७	१०,६५	१४,०१	२१,०२	२०,५१	१३,२९

स्रोत: भन्सार विभाग, त्रिपुरेश्वर । * २०७२/७३ फागुन महिनासम्मको ।

४.१.३ कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग राजस्व संकलनको तुलना

राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा ११.१ प्रतिशत रहेकोमा यो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा १९.१ पुगेको छ । यसै अवधिमा गैर कर राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात भने खासै बढ्न सकेको छैन ।

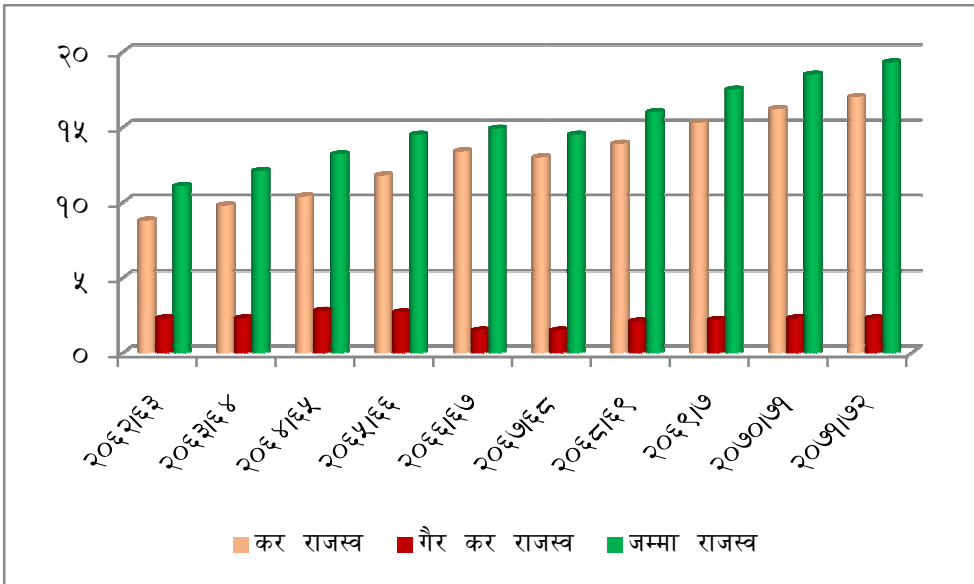
कुल राजस्व संकलनसँग कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपातलाई आर्थिक वर्ष २०६२/६३ देखि आर्थिक वर्ष २०७१/७२ सम्म हेर्दा आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा बाहेक सबै वर्षमा क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको छ । दक्षिण एसियाली मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको कुल राजस्व संकलनसँग कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपात सन्तोषप्रद रहेको छ ।

तालिका ४.५ : कुल गार्हस्थ उत्पादनमा राजस्वको प्रतिशत

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	गैर कर राजस्व	जम्मा राजस्व
२०६२/६३	८.८	२.३	११.१
२०६३/६४	९.८	२.३	१२.१
२०६४/६५	१०.४	२.८	१३.२
२०६५/६६	११.८	२.७	१४.५
२०६६/६७	१३.४	१.५	१४.९
२०६७/६८	१३.०	१.५	१४.५
२०६८/६९	१३.९	२.१	१६.०
२०६९/७०	१५.३	२.२	१७.५
२०७०/७१	१६.२	२.३	१८.५
२०७१/७२	१७.०	२.३	१९.३

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय ।

चित्र ४.३ : कुल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व (प्रतिशत)

४.१.४ कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको योगदान

सरकारको खर्च व्यहोर्ने प्रमुख स्रोत राजस्व नै हो । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा राजस्वले मात्र यस्तो खर्च धान्न सकेको अवस्था छैन । फलस्वरूप, सरकारको खर्चका लागि वैदेशिक सहायता र आन्तरिक ऋणमा पनि निर्भर रहनु परेको छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ सम्म सरकारको कुल खर्चको करिब दुई तिहाइ अंश मात्र राजस्वले धानेको थियो र बाँकी खर्चका लागि वैदेशिक सहायता परिचालन गर्ने र सो समेतले पनि स्रोत नपुगेमा आन्तरिक ऋण उठाउने प्रचलन रहेको थियो । यही प्रचलन अहिले पनि छ, तर आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि सरकारले सरकारी वित्तीय तथ्याङ्कहरू अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको Government Financial Statistics (GFS) 2001 को आधारमा लेखाङ्कन गर्न थालेकोले तथ्याङ्कहरूको प्रस्तुतिकरणमा केही फरक देखिन थालेको पाइन्छ । सरकारी लेखाङ्कनको यस नयाँ व्यवस्थापछि सार्वजनिक संस्थानहरूमा सरकारले गर्ने लगानीलाई सरकारी खर्चमा समावेश नगरी रातो किताबमा वित्तीय व्यवस्था अन्तर्गत विनियोजन गर्ने गरेको छ । फलस्वरूप, आर्थिक वर्ष २०६८/६९ भन्दा पछाडिका आर्थिक वर्षहरूका तथ्याङ्क हेर्दा सरकारी खर्चको ठूलो हिस्सा राजस्वले धानेको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०६३/६४ देखिको सरकारी खर्चको तुलनामा राजस्वको अनुपात प्रतिशतलाई तलको तालिका नं. ४.६ मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.६ : सरकारी खर्च र राजस्वको अनुपात अवस्था

(रु. करोडमा)

विवरण	०६३/६४	०६४/६५	०६५/६६	०६६/६७	०६७/६८	०६८/६९	०६९/७०	०७०/७१	०७१/७२	०७२/७३
कुल सरकारी खर्च	१३३६०	१६१३५	२१९६६	२५९६९	२९५३६	३३९१७	३५८६४	४३५०५	५१५७१	५८४९७*
कुल राजस्व	८७७१	१०७६२	१४३४७	१७९९५	१९८३८	२४४३७	२९६०२	३५६६२	४०५८५	४६०४२**
अनुपात प्रतिशत	६५.६५	६६.७	६५.३१	६९.२६	६७.१७	७२.०४	८२.५४	८१.९७	७८.७	७८.८०

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, अर्थ मन्त्रालय । * आर्थिक वर्ष २०७२/७३को बजेटको मध्यावधि समीक्षा प्रतिवेदन, अर्थ मन्त्रालय ** चालु आ. व. को संशोधित लक्ष्य

४.१.५ चालु आर्थिक वर्षको राजस्व संकलनको अवस्था

यस आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तसम्ममा कर राजस्व तर्फ रु. २ खर्ब ५९ अर्ब ९७ करोड ६१ लाख र गैर कर तर्फ रु. ३१ अर्ब ३८ करोड ६६ लाख गरी कुल रु. २ खर्ब ९१ अर्ब ३६ करोड २७ लाख राजस्व संकलन भई गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा कर राजस्व ०.९४ ले ऋणात्मक भएको तर गैर कर

राजस्वमा ८.१७ प्रतिशतले वृद्धि भई कुल राजस्व संकलनमा ०.०३ प्रतिशतले हास आएको छ ।

तालिका ४.७ : आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को चैत्र महिनासम्मको राजस्व संरचनाको अवस्था

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ चैत्र महिनासम्मको राजस्व असुली विवरण						रु. हजारमा		
सि.नं.	शीर्षक	वार्षिक लक्ष्य	२०७१/७२	२०७२/७३ चैत्रसम्मको		तुलनात्मक असुली प्रतिशत		
			चैत्र सम्मको असुली	लक्ष्य	असुली	वार्षिक लक्ष्यको	चैत्र महिना सम्मको	गत आ बको यसै अवधिसम्मको
१	भन्सार महशुल	८२२९१७८७	५६३८६६६३	५९९७००८७	५०५०४७४३	६१	८४	१०
	पैठारी	७८५८२४१६	५२१५०४९६	५६५७९४०९	४७६९६८९९	६१	८४	१०
	निकासी	८४६२८३	२५३८२५	६०९३२५	१२९३९३	१५	२१	१४९
	भन्सारको अन्य आय	५२१५६५	३१२६६७	३७५५२७	४०७९६३	७८	१०९	३०
	कृषि सुधार शुल्क	३३४१४२३	२६६९६७५	२४०५८२६	२२७०४८८	६८	९४	१५
२	मूल्य अभिवृद्धि कर	१४०८९१६५३	८३३७९७६९	१०१५६४७२३	७४७१७८४८	५३	७४	१०
	उत्पादन, बिक्री सेवा	४८१८०१४२	२८५२९४१८	३४८१२४३४	३४३३५९५६	७१	९९	२०
	पैठारी	९२७११५११	५४८५०३५१	६६७५२२८९	४०३८१८९२	४४	६०	१२६
३	अन्तशुल्क	६५८११९७८	३७९४२०९०	४६७१७९४९	४१०७०५२७	६२	८८	८
	आन्तरिक उत्पादन	३५९४५७९२	२०६६२११५	२५२१४२९४	२३३१४६७९	६५	९२	१३
	पैठारी	२९८६६१८६	१७२२५१७३	२१५०३६५५	१७७५५८४८	५९	८३	३
४	स्वास्थ्य सेवा कर	८२८७७४	५१७०३९	७५०४९४	६१२००२	७४	८२	१८
५	शिक्षा सेवा शुल्क	६४६८४८	३८९०९७	५३४४१३	४५१३०८	७०	८४	१६
६	आयकर	१०९०७४७४४	६३४०७९५७	७६१७०२६३	७५६८१५१५	६९	९९	१९
	आयकर	९७६७०९३७	५७००१५१६	६८२१४३३३	६८२६९७८३	७०	१००	२०
	घरजग्गा बहाल कर	३२०९५८०	१८२५००७	१९०७२२०	२१८१४२८	६८	११४	२०

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ चैत्र महिनासम्मको राजस्व असुली विवरण

रु. हजारमा

सि.नं.	शीर्षक	वार्षिक लक्ष्य	२०७१/७२	२०७२/७३ चैत्रसम्मको		तुलनात्मक असुली प्रतिशत		
			चैत्र सम्मको असुली	लक्ष्य	असुली	वार्षिक लक्ष्यको	चैत्र महिना सम्मको	गत आ.व.को यसै अवधि सम्मको
	ब्याज कर	८१९४२२६	४५८१४३४	६०४८७१०	५२३०३०४	६४	८६	१४
७	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१२०११०००	७९९२८६२	९९९९४८९	५१४७२५६	४३	५१	१३६
८	सवारी साधन कर	६४५००००	४६०८१०७	५३३३१६४	५६८४१८४	८८	१०७	२३
९	अन्य कर	८००४२१७	७८१७४१६	६००३१६२	६१०६७००	७६	१०२	१२२
	जम्मा कर राजस्व	४२७०११००१	२६२४४१०००	३०७०४३७४४	२५९९७६०८३	६१	८५	११
१०	जम्मा गैर कर राजस्व	४८००१०९९	२९०१६०००	३४८१७२११	३१३८६६८९	६५	९०	८
	कुल राजस्व	४७५०१२१००	२९१४५७०००	३४१८६०९५५	२९१३६२७७४	६१	८५	०

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय ।

शीर्षकगत रूपमा विश्लेषण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को चैत्र महिनासम्म भन्सार महसुलतर्फ रु. ५० अर्ब ५० करोड ४७ लाख मात्र राजस्व संकलन भई गत आर्थिक वर्षको तुलनामा १०.४३ प्रतिशतले गिरावट भएको छ । यसैगरी मूल्य अभिवृद्धि करको आन्तरिकतर्फ रु. ३४ अर्ब ३३ करोड ५९ लाख र पैठारीतर्फ रु. ४० अर्ब ३८ करोड १९ लाख गरी कुल रु. ७४ अर्ब ७१ करोड ७८ लाख संकलन भई गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १०.३८ प्रतिशतले गिरावट आएको छ । अन्तःशुल्कमा चैत्र महिनासम्म आन्तरिक उत्पादनतर्फ रु. २३ अर्ब ३१ करोड ४७ लाख र पैठारीतर्फ रु. १७ अर्ब ७५ करोड ५८ लाख गरी कुल रु. ४१ अर्ब ०७ करोड ०५ लाख संकलन भएको छ । उक्त संकलन गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा ८.०० प्रतिशतले बढी रहेको छ । आयकरतर्फ यस आर्थिक वर्षको चैत्र महिनासम्ममा रु. ७५ अर्ब ६८ करोड १५ लाख संकलन भई गत आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १९.३६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसैगरी, चैत्र महिनासम्ममा गत वर्षको सोही

अवधिको तुलनामा रजिष्ट्रेशन दस्तुरमा ३५.६० प्रतिशतले गिरावट आएको छ भने सवारी साधन कर २३.३५ प्रतिशतले बढेको छ ।

४.२ राजस्व प्रक्षेपण

४.२.१ राजस्व प्रक्षेपणको अवधारणा र आवश्यकता

भविष्यमा संकलन हुने राजस्वको अनुमान नै राजस्व प्रक्षेपण हो । सामान्यतया, विगतको राजस्व असुलीलाई आधार मानी राजस्व प्रक्षेपण गरिन्छ । राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगतको राजस्व असुली मात्र नभई समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू, खासगरी कुल गार्हस्थ उत्पादन, उपभोग, राष्ट्रिय आय, मुद्रास्फीति आदिलाई पनि आवश्यकतानुसार आधारको रूपमा लिन सकिन्छ । राजस्व संकलन खासगरी अर्थतन्त्रको संरचना, राजस्व नीतिको आधार र राजस्व प्रशासनको दक्षतामा भर पर्दछ । अर्थतन्त्रको आकार, पारदर्शिता, समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूमा हुने परिवर्तन तथा राजस्व नीति जस्ता कुराहरूले राजस्व संकलनमा प्रभाव पारेको हुन्छ ।

सरकारको वित्त व्यवस्थापनमा राजस्वको यथार्थपरक अनुमानको ठूलो महत्त्व छ । प्रक्षेपित राजस्व र यथार्थमा संकलित राजस्व बिचको फरक जति कम हुन सक्थ्यो त्यति नै प्रभावकारी रूपमा सरकारले वित्त नीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सक्दछ । त्यसैले, राजस्वको राम्रो प्रक्षेपण हुन सकेमा सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र समग्र अर्थतन्त्रको गतिशीलतामा नै अनुकूल प्रभाव पर्दछ ।

सही राजस्व प्रक्षेपण हुन नसकेमा यसबाट सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनमा पर्ने असर व्यापक हुन्छ । राजस्वले सार्वजनिक खर्च धान्न नसक्ने गरी प्रक्षेपण गरिएमा सरकारले ऋण उठाउने, मुद्रा छापने (Seigniorage), सम्पत्ति बिक्री गर्ने जस्ता उपाय अपनाउनुपर्छ वा खर्च घटाउन विकास कार्यक्रमहरूमा कटौती गर्नुपर्छ । घाटा बजेट र खर्च कटौती गर्ने यी दुवै उपायहरूले आर्थिक वृद्धि र लगानीको लागि प्रतिकूलता मात्र ल्याउँदैन, वित्तीय अनुशासन कायम गर्न चुनौती समेत थप्छन् । घाटा बजेटले भविष्यको लागि दायित्व श्रृंजना गर्छ भने केन्द्रीय बैंकबाट ऋण लिने र मुद्रा छापने कार्यले अर्थतन्त्रमा मुद्रास्फीति ल्याउँछ, जसले न्यून आय भएका मानिसहरूको जनजीवनमा नराम्रो असर मात्र पार्दैन, सामाजिक विभेदलाई पनि क्रमशः बढावा दिंदै जान्छ । त्यस्तै, संकलनको सम्भावना भन्दा कम राजस्व प्रक्षेपण हुन गएमा अनावश्यक रूपमा खर्च कटौती हुने र तय भएका प्राथमिकतापूर्ण योजना र

कार्यक्रमहरू समेत कटौती हुने सम्भावना पनि रहन जान्छ । विकासको गतिमा सुस्तता आउन सक्छ । तसर्थ, सार्वजनिक खर्चको उपयुक्त व्यवस्थापनका लागि सही र यथार्थ राजस्व प्रक्षेपण हुन वाञ्छनीय हुन्छ । प्रक्षेपित राजस्व संकलन नभएमा सरकारले लिने राजस्व नीति वा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी नभएको संकेत मिल्ने हुँदा राजस्व प्रक्षेपण र कर नीतिको बिचमा अन्तर मिलान हुन आवश्यक पनि छ ।

४.२.२ तथ्याङ्क

राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगत वर्षको राजस्व असुलीलाई नै आधार मानेर गर्ने गरिएको छ । यस वर्ष राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आगामी पाँच आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि २०७६/७७ सम्मका लागि राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । प्रक्षेपणका लागि विगत १० वर्षको राजस्व असुलीको तथ्यांकलाई उपयोग गरिएको छ भने प्रक्षेपित सम्पूर्ण तथ्यांकहरू प्रचलित मूल्यमा राखिएको छ । प्रक्षेपणका लागि उपयोग गरिएको तथ्यांक तालिका नं. ४.८ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.८ : राजस्व प्रक्षेपणका लागि उपयोग गरिएको तथ्यांक

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कुल गार्हस्थ्य जत्थावन	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तः शुल्क	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	सवारी साधन कर	कुल कर राजस्व	गैर कर राजस्व	कुल राजस्व
२०६२/६३	६५४०६	१०९४	१५३४	२१६१	६५१	२१८	८५	५७४३	१४८५	७२२८
२०६३/६४	७२७८३	१५७३	१६७१	२६१०	९३४	२२५	१००	७११३	१६८५	८७७१
२०६४/६५	८१५६६	१९०८	२१०६	२९८२	१११९	२९४	१०७	८५१६	२२४६	१०७६२
२०६५/६६	९८८२७	२७२५	२६७९	३९७२	१६२२	५२२	१८५	११७०५	२६४२	१४३४७
२०६६/६७	११९३६८	३३८२	३५१५	५५०९	२४३१	५५१	२४२	१५६२९	३३६९५	१७९९४
२०६७/६८	१३६९४३	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	३५७	३०२	१७२७८	२११५	१९३९२
२०६८/६९	१५३६००	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३५८	३५६	२११७२	३२६५	२४४३७
२०६९/७०	१७०११९	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	५३४	४३७	२५९६१	३६८१	२९६६४
२०७०/७१	१९४१६२४	७८०४	६७९८	१०११०	४५४१	६६४	४९६	३११८०	४४१७	३५६८४
२०७१/७२	२२४६५०	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	१०६५	६२१	३५५९४	४९९०	४०५८४

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण तथा राजस्व महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

४.२.३ राजस्व प्रक्षेपणका तरिकाहरू

सैद्धान्तिकरूपमा राजस्व प्रक्षेपणका सूक्ष्म र बृहत् गरी दुई आयाम छन् । सूक्ष्म तहबाट प्रक्षेपण गर्दा आर्थिक एकाइ (व्यक्ति, फर्म र कारोबार) का तथ्यांकलाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ । उदाहरणको लागि व्यक्तिगत आयकरको प्रक्षेपण गर्दा राजस्वसँग व्यक्तिगत आयको वितरणको अवस्था, उमेर, लिंग, वैवाहिक स्थिति लगायतका राशिहरूको सम्बन्धलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ भने आन्तरिक अप्रत्यक्ष करको प्रक्षेपण गर्दा निजी उपभोग, निजी लगानी, सरकारी खर्च, निर्यात जस्ता चरहरूको राजस्वसँगको सम्बन्धका आधारमा प्रक्षेपण गर्न सकिन्छ । अर्थतन्त्रका संरचनागत पक्षका अलावा कर नीतिमा भएका परिवर्तनबाट हुन सक्ने करदाताको व्यवहारको राम्ररी विश्लेषण गरिएमा राजस्व प्रक्षेपणमा बढी यथार्थता कायम हुन जान्छ । तर यसको लागि विश्वसनीय र पर्याप्त तथ्यांकको आवश्यकता पर्दछ ।

कुनै पनि देशको कर राजस्व खासगरी करको आधार, करका दर र कर सहभागितामा भर पर्दछ । यसलाई प्रभाव पार्ने अन्य तत्वहरूमा बृहत् आर्थिक वातावरण, व्यापारको प्रवाह, वस्तु तथा सेवाको आन्तरिक कारोबार आदि पर्दछन् ।

खास गरी यहाँ राजस्व प्रक्षेपणमा दुई विधिहरू अपनाइएको छ । ती हुन् :

क) Linear trend Method

ख) Buoyancy Method

क) **Linear Trend Method** : Linear Trend Method बाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसार Model प्रयोग गरिएको छ ।

$$Y_t = \alpha + \beta T_t + \psi D_t + \varepsilon_t$$

जहाँ,

Y_t = राजस्व

T = समयावधि

D = भू-कम्प Dummy

α, β, ψ = Parameters

ε_t = Random Disturbances

यो Model लाई Least Square Method प्रयोग गरी Estimation गरिएको थियो तर Auto-correlation देखियो । प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउनका लागि यो मोडेलमा

First Order Auto-regressive (AR₁) पद्धतिलाई समाहित गरी पुनः Estimation गरियो र सोही आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । राजस्व अन्तरगत आयकर, भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, रजिष्ट्रेशन दस्तुर, सवारी साधन कर, गैर कर राजस्व र कुल राजस्व गरी छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ र यसलाई तालिका नं. ४.९ मा देखाइएको छ ।

यस विधिमा कराधारसँगको करको प्रवृत्ति नहेरी सम्बन्धित कर राजस्वको नै विगत वर्षहरूको तथ्यांकको प्रवृत्तिलाई हेरिन्छ । विभिन्न कर राजस्वको आधार र कर राजस्वमा प्रभाव पार्ने राशिहरू शुद्धरूपले परिभाषित गर्न सहज नहुने भएकोले यो विधि सरल विधिको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यस विधिबाट प्रक्षेपण गर्दा विभिन्न कर राजस्वको विगत १० वर्षको वार्षिक कर संकलनलाई प्रक्षेपणको आधार मानिएको छ । यसरी प्रक्षेपण गरी प्राप्त तथ्यांकलाई तालिका ४.९ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.९: राजस्व प्रक्षेपण : Linear trend विधि

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कर राजस्व	आयकर	भन्सार	मू.अ. कर	अन्तः शुल्क	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	सवारी कर	गैर कर	कुल राजस्व
२०६७/६८	१३६९४३	१७२७८	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	३५७	३०२	२११४	१९३९२
२०६८/६९	१५३६००	२११७२	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३५६	३५६	३२६५	२४४३७
२०६९/७०	१७०११९	२५९६१	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	५९०	४३७	३७०३	२९६६४
२०७०/७१	१९३०८६	३११८०	७७९२	६७८८	१००९६	४५३९	७८१	४०९	४५०४	३५६८४
२०७१/७२	२१२४६५	३५५९४	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	१०६५	६२१	४९९०	४०५८४
२०७२/७३	२३२७९९.२	३९८३०	१०१९१	८९८८	१२५२४	६२११	१२८४	६३२	५७५१	४६३३५
२०७३/७४	२५३५७०.०५	४४१३८	११३०६	९७०८	१३८३४	७०७०	१५१९	७०१	६३४९	५१५९७
२०७४/७५	२७४८७४.९८	४९१८३	१२५३२	११०५३	१५१४४	७९२९	१७५४	७७०	७०२२	५७१२३
२०७५/७६	२९६६६४.१	५३६८६	१३७०५	११९१०	१६४५५	८७८८	१९८९	८३९	७६६०	६२५०७
२०७६/७७	३१८८९२.१९	५८५९६	१४९०३	१३१४८	१७७६५	९६४७	२२२५	९०८	८३१४	६७९६७

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण तथा राजस्व महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

Linear trend विधिबाट प्रक्षेपण गर्दा कुनै एक वर्षको राजस्व संकलनमा सो भन्दा तत्काल अगाडिको वर्षको संकलनको प्रभाव मात्र नभई सो भन्दा अगाडिको वर्षहरूमा गरिएका सुधारका प्रयासहरूको समेत प्रभाव परेको हुन्छ । त्यसैले, यहाँ प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा तत्काल अगाडिको वर्षको मात्र नभई सो भन्दा अगाडिको वर्षको पनि प्रभाव रहेको हुन्छ भन्ने मानी प्रक्षेपण गरिएको छ । उदाहरणको लागि आर्थिक

वर्ष २०७३/७४ को राजस्व संकलन आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को राजस्व मात्र नभई आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा भएका सुधार प्रयासरूबाट प्रभावित हुन्छ । साथै, माथिको प्रक्षेपण गर्दा २०७२ वैशाखमा गएको विनाशकारी भूकम्पले आर्थिक वर्ष २०७१/७२ र आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा पारेको प्रभावलाई पनि dummy मार्फत समावेश गरिएको छ ।

ख) Buoyancy Method

Buoyancy Method बाट प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसारको आधारभूत Model प्रयोग गरिएको छ :

$$\text{LogTR}_t = \alpha + \beta \log \text{GDP}_t + \varepsilon_t$$

जहाँ,

TR_t = राजस्व

GDP_t = कुल गार्हस्थ उत्पादन

Log = Logarithms

α, β = Parameters

ε_t = Random Disturbances

यसलाई Ordinary Least Square (OLS) Method बाट Estimation गरिएको थियो तर Auto-correlation देखियो । प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउनका लागि यो मोडेलमा First Order Auto-regressive (AR₁) पद्धतिलाई समाहित गरी पुनः Estimation गरियो र सोही आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । प्रक्षेपित शीर्षकगत राजस्वलाई तालिका नं. ४.१० मा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१० : राजस्व प्रक्षेपण : Buoyancy विधि

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कर राजस्व	आयकर	भन्सार	मू.अ. कर	अन्तः शुल्क	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	सवारी कर	गैर कर	कुल राजस्व
२०६२।६३	६५४०८	५७४३	१०९४	१५३४	२१६१	६५१	२१८	८५	१४८५	७२२८
२०६३।६४	७२७८३	७११३	१५७३	१६७१	२६१०	९३४	२२५	१००	१६५८	८७७१
२०६४।६५	८१५६६	८५१६	१९०८	२१०६	२९८२	१११९	२९४	१०७	२२४६	१०७६२
२०६५।६६	९८८२७	११७०५	२७२५	२६७९	३९७२	१६२२	५२२	१८५	२६४२	१४३४७
२०६६।६७	११९३६८	१५६२९	३३८२	३५१५	५५०९	२४३१	५५१	२४२	२३६५	१७९९४
२०६७।६८	१३६९४३	१७२७८	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	३५७	३०२	२११४	१९३९२
२०६८।६९	१५३६००	२११७२	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३५६	३५६	३२६५	२४४३७
२०६९।७०	१७०११९	२५९६१	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	५९०	४३७	३७०३	२९६६४
२०७०।७१	१९३०८६	३११८०	७७९२	६७८८	१००९६	४५३९	७८१	४०९	४५०४	३५६८४
२०७१।७२	२१२४६५	३५५९४	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	१०६५	६२१	४९९०	४०५८४
२०७२।७३	२३२७९९	३९९९३	१०३०६	८२१९	१३१७२	६५२७	१०८९	६८०	५००७	४४९९९
२०७३।७४	२५३५७०	४५५१४	११८७८	९०३४	१५०४०	७५५५	१२१९	७८९	५२७४	५०७८८
२०७४।७५	२७४८७५	५१३८२	१३५७२	९९११	१६९५६	८६७६	१३६८	८९९	५६२२	५७००५
२०७५।७६	२९६६६४	५७६२५	१५३८९	१०८४१	१८९५८	९८९०	१५२८	१०१९	५९९९	६३६२५
२०७६।७७	३१८८९२	६४२४८	१७३२९	११८१८	२१०६१	१११९५	१६९७	११४७	६३८८	७०६३६

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण तथा राजस्व महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

माथिको प्रक्षेपण गर्दा विगत १० वर्षको तथ्यांकको आधार लिइएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र शीर्षकगत करहरूको Log लिई छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । कुल राजस्वको पनि Log लिई छुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । माथि उल्लेखित बाहेक अन्य राजस्व रकम समेत कुल राजस्वमा समावेश हुने भएकोले शीर्षकगत राजस्वको योग कुल राजस्व भन्दा फरक हुन सक्छ । अन्य राजस्वको छुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छैन ।

Tax Buoyancy ले करमा भएको परिवर्तन र कराधारमा भएको परिवर्तनको सम्बन्धलाई देखाउँछ । यसले कुनै करको आधारमा भएको एक प्रतिशत परिवर्तनले सम्बन्धित करमा कति प्रतिशतले परिवर्तन हुन्छ भन्ने कुरा देखाउँछ । यसले GDP मा १ प्रतिशतले परिवर्तन हुँदा राजस्व कति प्रतिशतले परिवर्तन हुन्छ भन्ने देखाउँछ ।

Buoyancy गणना गर्दा करधारका रूपमा कुल गार्हस्थ उत्पादनलाई Base मात्रै विधि प्रचलित छ । कुनै पनि कर राजस्वको अन्तिम आधार त्यो देशको कुल गार्हस्थ उत्पादन नै हुने हुनाले कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग कर राजस्व कतिको लचक छ भन्ने कुराको मापन Buoyancy ले गर्छ । Buoyancy लाई कर आधारको Soundness र करसम्बन्धी व्यवस्थामा भएका परिवर्तनहरूको प्रभावकारिता मापन गर्ने विधिको रूपमा लिइन्छ । यसले कर नीति र कर प्रशासन दुवैको संयुक्त कार्यसम्पादनबाट कर राजस्वमा पर्ने प्रभावलाई मापन गर्छ ।

यसरी प्रक्षेपण गर्दा पछिल्लो १४ वर्षको विभिन्न शीर्षकगत राजस्वहरू आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार महसुलको कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको Buoyancy Coefficient को गणना गरिएको छ जसमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार महसुल र कुल कर राजस्वको Buoyancy Coefficient क्रमशः १.६३, १.४५, १.७१, १.२३ र १.३३ भएको छ । यसरी हेर्दा भन्सार महसुलको केही कम देखिएबाहेक नेपालमा कर राजस्वहरूको लचकता राम्रो देखिन्छ । प्राप्त Coefficient लाई आधार मानी आगामी तीन वर्षको अनुमानित कुल गार्हस्थ उत्पादनको आधारमा राजस्वको प्रक्षेपण गरिएको छ ।

४.२.४ प्रक्षेपित राजस्व र गार्हस्थ उत्पादन

तालिका नं. ४.११ मा विगत ६ वर्षको वास्तविक असुली, चालु आर्थिक वर्षको अनुमानित असुली र आगामी तीन वर्षको प्रक्षेपित राजस्वका साथै कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको कर राजस्व र कुल राजस्वको अनुपातलाई प्रस्तुत गरिएको छ । चित्र नं. ४.४ ले कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको कर राजस्व र कुल राजस्वको अनुपातको बढ्दो प्रवृत्तिलाई देखाउँछ । चित्रले कर राजस्व र कुल राजस्वसँग कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात केही वर्षदेखि निरन्तर बढेको देखाएको भएता पनि चालु आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा विनाशकारी भू-कम्पको परिणामस्वरूप केही समय आर्थिक क्रियाकलाप स्थगन भएका, उपभोगको लागि आवश्यक पर्ने सामान राहतको रूपमा कर छुटको रूपमा आयात भएको कारणले आन्तरिक अर्थतन्त्रमा असर परी अपेक्षित राजस्व असुली हुन नसक्ने देखिएकोले कर राजस्व र कुल राजस्वको कुल गार्हस्थ उत्पादनसँगको अनुपात स्थिर हुने देखिएको छ । तथापि, आगामी वर्षबाट भने पुनः आर्थिक कृयाकलापमा बढोत्तरी भई प्रभावकारी माग सिर्जना हुने र त्यसले उपभोग बढ्ने हुँदा राजस्व र कुल गार्हस्थ उत्पादन अनुपात बढ्दो प्रवृत्तिमा रहने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

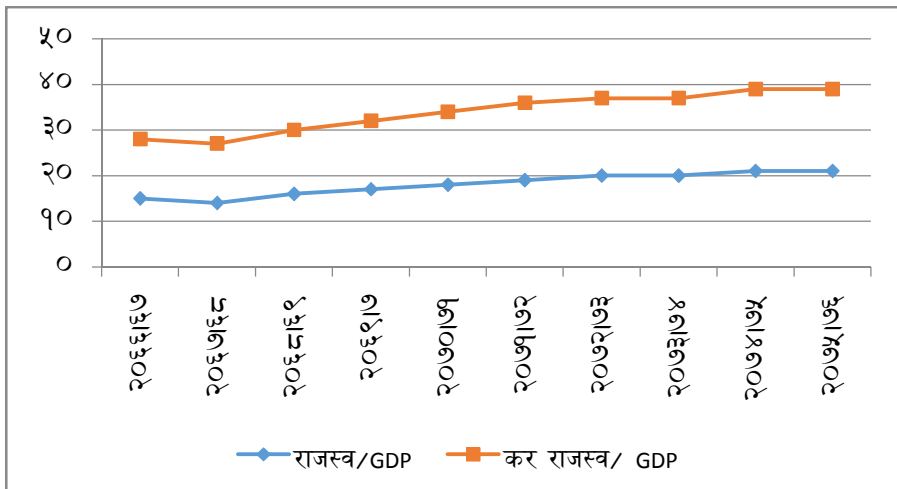
तालिका ४. ११ : प्रक्षेपित राजस्व र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन

(रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	२०६६/६७	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६
कर राजस्व	१५६२९	१७२७८	२११७२	२५९६१	३११८०	३५५९४	३९८३०	४४१३८	४९१८३	५३६८६
आयकर	३३८२	४२०६	५२८६	६७०२	७७९२	८८४५	१०१९१	११३०६	१२५३२	१३७०५
भन्सार	३५१५	३५७१	४३३९	५६८९	६७८८	७४६७	८९८८	९७०८	११०५३	११९१०
मू. अ. कर	५५०९	६१८७	७०९३	८३५१	१००९६	११२३७	१२५२४	१३८३४	१५१४४	१६४५५
अन्तःशुल्क	२४३१	२६५४	३००२	३६६६	४५३९	५३५२	६२११	७०७०	७९२९	८७८८
रजिष्ट्रेशन दस्तुर	५५१	३५७	३५६	५९०	७८१	१०६५	१२८४	१५१९	१७५४	१९८९
सवारी कर	२४२	३०२	३५६	४३७	४०९	६२१	६३२	७०१	७७०	८३९
गैर कर	२३६५	२११४	३२६५	३७०३	४५०४	४९९०	५७५१	६३४९	७०२२	७६६०
कुल राजस्व	१७९९४	१९३९२	२४४३७	२९६६४	३५६८४	४०५८४	४६३३५	५१५९७	५७१२३	६२५०७
राजस्व वृद्धिदर		८	२६	२१	२०	१४	१४	११	११	९
कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	११९३६८	१३६९४३	१५३६००	१७०११९	१९३०८६	२१२४६५	२३२७९९	२५३५७०	२७४८७५	२९६६६४
राजस्व/GDP	१५	१४	१६	१७	१८	१९	२०	२०	२१	२१
कर राजस्व/GDP	१३	१३	१४	१५	१६	१७	१७	१७	१८	१८

स्रोत: राजस्व महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

चित्र ४.४ : राजस्व र कर राजस्वको GDP सँगको अनुपात

यस परिच्छेदमा कर तथा गैर कर राजस्व प्रक्षेपण गर्दा प्रत्येक वर्ष गरिने करसम्बन्धी नीतिगत र प्रशासनिक परिवर्तनबाट हुने असरलाई नछुट्याई एकमुष्ट रूपमा प्रक्षेपण गरिएको छ । यो प्रक्षेपण पूर्ण रूपमा कालिक श्रेणी तथ्यांकमा आधारित छ । यसका साथै वर्तमान कर प्रणालीमा आधारभूत परिवर्तन नगरिकन नै मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनको कार्यान्वयनमा दक्षता ल्याउने, मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने सीमामा पुनर्विचार गर्ने, सीमा भन्दा तलका करदाताहरूलाई कारोबार कर लगाउने, मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ बिल लिने दिने प्रणालीको कार्यान्वयन गर्नुका साथै भन्सार मूल्यांकन एवं वर्गीकरणबाट भएको राजस्व जोखिमको व्यवस्थापन गर्न सकिएमा राजस्व संकलनमा अनुकूल प्रभाव ल्याउन सकिन्छ । यी आधारभूत पक्षहरू राजस्व प्रक्षेपण भित्र कर संकलनको अन्तरको रूपमा रहने भएकाले सो अन्तर न्यून गर्न कर प्रशासनको दक्षता बढाउने गरी नीति र कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ ।

परिच्छेद - ५

भू-कम्प र आपूर्ति असहजताबाट अर्थतन्त्रमा परेको प्रभाव र पुनर्जीवनका वित्तीय उपायहरू

५.१ स्थिति विश्लेषण:

२०७२ सालको प्रारम्भमै गएको विनाशकारी भू-कम्पको प्रभावबाट उठ्न नपाउँदै भाद्र महिनाबाट सुरु भएको करिब ५ महिना लामो तराई मधेश आन्दोलन र सीमा नाका अवरोधका कारणले आपूर्ति प्रणालीमा असहजता सिर्जना भई अर्थतन्त्रमा थप चुनौतिहरू देखिन थाले । सीमा नाका अवरोधका कारण भारत र तेस्रो मुलुकबाट हुने व्यापारमा संकुचन आयो । भू-कम्पका कारण क्षति भएको तातोपानी नाका जोड्ने सडकको पुनर्निर्माण भइनसकेको र रसुवा नाका जोड्ने सडकको स्तरोन्नति नभएको कारण चीनतर्फबाट हुने सीमित व्यापार पनि सुचारु रूपले सञ्चालनमा आउन सकेन । यसले गर्दा आयातमाथि निर्भर रहेको नेपालको अर्थतन्त्रमा आपूर्तिको स्थिति निकै नाजुक भयो । लोडसेडिङ्गको समस्याका साथै औद्योगिक सामग्रीको अनुपलब्धता र तराई-मधेशमा भएको आन्दोलनका कारण उद्योग सञ्चालनको वातावरण नभएपछि आन्तरिक उत्पादन समेत ठप्प हुन गयो । यातायातमा अवरोध र इन्धन लगायतका अत्यावश्यक वस्तुहरूको आपूर्तिको अभावले औद्योगिक, कृषि, पर्यटन, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका क्षेत्रहरू प्रत्यक्ष रूपले प्रभावित भए । प्रत्यक्ष प्रभाव नपरेका क्षेत्रहरू समेत प्रभावित क्षेत्रको परोक्ष प्रभावबाट मुक्त रहेनन् । यसबाट आर्थिक गतिविधिमा शिथिलता आयो । साथै, अर्थतन्त्र न्यून आर्थिक वृद्धि, उच्च बेरोजगारी तथा दोहोरो अंकको मुद्रास्फीतिको मारमा पर्न गयो । अर्थतन्त्रमा आर्थिक शिथिलता (Stagflation) को स्थिति आयो । करिब ५ महिनासम्मको आन्दोलन र सीमा नाका अवरोधका कारण सार्वजनिक पुँजीगत खर्च र राजस्व संकलनमा समेत प्रतिकूल असर पर्न गयो । यस अवधिमा राजस्व असुली लक्ष्यको तुलनामा ७६ प्रतिशत मात्र भई रु. ५२ अर्ब न्यून हुन गयो जसको परिपूरण गर्न वैकल्पिक कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्दा समेत पूर्ति नभइरहेको अवस्था छ । अर्थतन्त्रमा आएको संकुचनका कारण आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को बजेटमा प्रक्षेपण गरिएको ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल नभई ऋणात्मक हुनसक्ने आँकलन गरिएको थियो । स्थितिमा सुधार हुँदै गएको अवस्थामा आर्थिक वृद्धिदर ०.७७ प्रतिशतभित्र सीमित रहने अनुमान केन्द्रीय तथ्याङ्क

विभागको सर्भेक्षणले गरेको छ । एकातर्फ आम जनताका दैनिक उपभोगजन्य वस्तुको चरम अभाव हुनु र अर्कोतर्फ कानूनी रूपले पैठारी भइरहेको सीमित वस्तुहरूको सही र न्यायिक ढंगले वितरण नहुनुले जनजीवन कष्टकर हुनुको साथै गैरकानूनी र अवैध व्यवसायले समेत प्रोत्साहन पाउँदै गयो । पारवहन र आपूर्ति असहज हुनासाथ भारतसँगको खुला सिमानाका कारण गैर भन्सारबाट हुने व्यापारमा बढोत्तरी आयो । कालो-बजारी, कार्टेलिङ लगायतका व्यापार विचलन ल्याउने क्रियाकलाप बढ्न गई समग्र आपूर्ति प्रणाली र बजार व्यवस्था स्वच्छ भएन । यसले गर्दा कर स्वच्छता र तटस्थतामा गम्भीर असर पर्न गयो । यी सबै गतिविधिबाट मुलुकमा अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापको आकार बढ्दै गएको अनुमान गरियो । कर प्रणालीले यो अनौपचारिक अर्थतन्त्रको विस्तारलाई घटाउन सक्षमताका साथ कार्यसम्पादन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२०७२ साल वैशाख १२ गते गएको विनाशकारी भू-कम्पबाट झण्डै रु. ७०६.५ अर्ब बराबरको क्षति भएको अनुमान गरिएको थियो । तराई-मधेश आन्दोलन तथा सीमा नाकामा भएको अवरोधबाट आपूर्ति प्रणालीमा आएको असहजताको कारण नेपाली अर्थतन्त्रमा थप क्षति भएको अनुमान छ । यो दुवैको योग कुल गार्हस्थ उत्पादनको झण्डै आधा हिस्सा पुग्न सक्दछ । यस अवधिमा निर्यात २५ प्रतिशत र आयात २४ प्रतिशतले घटेको, मुद्रास्फीति दर झण्डै ११.६ प्रतिशतले बढेको, पुँजीगत खर्च ७ प्रतिशतमात्र भएको, साना, मझौला र ठूलासमेत २,२०० उद्योगहरूको उत्पादन रोकिएको, ४ लाख मजदूरहरू बेरोजगार भएको, लगानीमा संकुचन आएको, निर्माण क्षेत्रका आयोजनाको कार्य प्रभावित हुँदा लागत र समय बढेको, कृषि, पर्यटन, व्यापार, शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात लगायत सम्पूर्ण सेवाक्षेत्रमा समेत नकरात्मक असर परेकोले अर्थतन्त्रमा समस्या सिर्जना भएको अवस्था थियो । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, लगानी र पारवहनको दृष्टिकोणबाट हेर्दा हामी भारतमाथि बढी नै निर्भर भएको देखियो । पारवहनको वैकल्पिक उपाय खोज्ने, अर्थतन्त्रलाई केही क्षेत्रमा मात्र भएपनि आत्मनिर्भर बनाउने, छिमेकी मुलुकहरूलाई हाम्रा उत्पादनप्रति निर्भर गराउन सकेको भए र व्यापार विविधीकरणमा हाम्रो ध्यान जान सकेको भए यो स्थिति भोग्नु पर्ने थिएन । विगतका हाम्रा विकासका प्रयास तथा रणनीतिहरू त्यतातर्फ जान नसक्दा क्रमशः परनिर्भरतातर्फ उन्मुख भयौं । परनिर्भरता घटाउनका लागि आर्थिक वृद्धिमा फड्को मार्दै विश्वव्यापी अन्तरनिर्भरताको अनुकूलताबाट आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माणतर्फ लाग्नु पर्दछ ।

५.२ अर्थ व्यवस्थालाई पुनर्स्थापना गर्ने उपायहरू :

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को पहिलो ५ महिनासम्मको तराईमधेश आन्दोलन र सीमा नाका अवरोधका कारण आपूर्ति प्रणालीमा सिर्जना भएको असहजताले अर्थतन्त्रमा संकुचन आई मूल्यस्फीति बढेको, बेरोजगारी बढेको र आर्थिक वृद्धि घटेको अवस्था देखियो । बढ्दो व्यापार घाटा, घट्दो राजस्व तथा खस्कदो औद्योगिक क्षेत्र अर्थव्यवस्थाका अन्य गम्भीर चुनौतिहरू हुन् । यी चुनौतिहरूबाट अर्थतन्त्रलाई पुनर्जीवन दिनका लागि देहायका उपायहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन्छ:

वित्तीय नीति

- सरकारी पुँजीगत खर्च बढाउन आयोजना व्यवस्थापनमा ध्यान दिनु पर्ने,
- अन्तरनिर्भरताको अनुकूलताबाट आत्म-निर्भर अर्थतन्त्रको विकासमार्फत अर्थतन्त्रलाई गतिशीलता प्रदान गर्ने,
- राष्ट्रिय कराधारको संरक्षण हुने गरी राष्ट्रिय कर कानूनमा सामयिक सुधार गर्नुपर्ने,
- प्रगतिशील कर प्रणाली लागु गरी उर्ध्वगामी र समश्रेणीगत समानता कायम गर्नुपर्ने,
- नेपालको वर्तमान सन्दर्भमा नयाँ कर लगाउने वा करका दर वृद्धि गर्ने भन्दा पनि विद्यमान कर प्रणालीलाई सुधार गरी राजस्व बढाउने नीति लिइनुपर्ने,
- विनासकारी भू-कम्प र आपूर्ति असहजताको कारणबाट क्षति भएका व्यवसाय र आर्थिक क्रियाकलापहरूको पुनर्स्थापना गर्न वित्तीय उत्प्रेरक प्याकेजहरू (Fiscal stimulus Package) ल्याउनुपर्ने,
- नेपालको सिमाना पारी र नेपालको भन्सार विन्दुमा रोकिएका सामग्रीहरूमा लागेको विलम्ब शुल्क, डिमरेज शुल्क लगायतका शुल्कहरू मिन्हा दिइनुपर्ने,
- आर्थिक पुनरुद्धार कोषमार्फत प्रदान गर्ने सुविधा र राष्ट्र बैंकमार्फत प्रदान गरिएको नियमनकारी छुट तथा वित्तीय उत्प्रेरणाहरूलाई आवश्यकतानुसार आगामी आर्थिक वर्षमा पनि निरन्तरता दिनुपर्ने,
- कृषि क्षेत्रमा प्रयोग हुने प्रविधि, कृषि औजार तथा कच्चा पदार्थहरूको आयातमा करका दरहरू कमी गर्नुपर्ने,

- कुल गार्हस्थ उत्पादनमा उत्पादनमूलक क्षेत्रको योगदान बढाउन औद्योगिक क्षेत्रमा प्रयोग हुने प्रविधि तथा आधारभूत कच्चा पदार्थहरूको आयातमा लाग्ने करका दरहरूमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने,
- वैकल्पिक ऊर्जालाई प्रश्रय दिन लगानी कर्तालाई सहूलियत व्याज दरमा ऋण एवं प्रविधिगत वस्तुहरूको आयातमा लाग्ने भन्सार महसुल पुनरावलोकन गर्नुपर्ने,
- निर्यातको बढी सम्भावना भएका उद्योगहरूमा पस्मिना, गार्मेन्ट, हस्तकलाका सामग्री, जडिबुटी लगायतका उद्योगहरूलाई कर तथा वित्तीय उत्प्रेरणा मार्फत संरक्षणसहितको प्रवर्द्धन गरिनुपर्ने देखिन्छ ।
- हालको मन्दी तथा उत्पादन वृद्धिमा आएको कमी हटाउन पुँजीगत तथा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा सरकारी खर्च बढाउन जरुरी छ । भू-कम्पवाट प्रभावित भौतिक संरचनाको पुनर्निर्माणमा खर्च केन्द्रित गरेमा उत्पादन तथा रोजगारी र जनताको आयस्तरमा समेत सकारात्मक प्रभाव पर्नेछ ।

क्षेत्रगत विकास नीति

- पिछडिएका क्षेत्रमा औद्योगिक विकास गरी आर्थिक असन्तुलन घटाउने,
- आन्तरिक लगानी प्रवर्द्धन र बाह्य लगानी आकर्षण गर्दै तुलनात्मक लाभ र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता भएका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन वृद्धि गरी निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गर्ने,
- साना, मझौला र ठूला उद्योगहरूको स्थापना गर्ने लगायतका उपायहरू अपनाउनुपर्ने,
- भौतिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा आन्तरिक तथा बाह्य लगानी परिचालन गरिनुपर्ने,
- कृषि क्षेत्रलाई उपयुक्त प्रविधि र 'हरित-क्रान्ति'को माध्यमबाट आधुनिकीकरण गर्दै खाद्यान्न र नगदेवालीमा आत्म-निर्भर हुने प्रयत्न गरिनुपर्ने,
- निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेका व्यक्ति र परिवारको आय वृद्धि गर्न र अर्थतन्त्र सुदृढीकरणको निमित्त "घर-घरमा सीप बढाऔं, गरिबी हटाऔं" भन्ने कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्नुपर्ने,
- राजनीतिक अर्थतन्त्रको रणनीतिका हिसाबले अति महत्त्वपूर्ण मानिएका औषधि, खाद्य बाली, ऊर्जाजन्य वस्तुहरूलाई अनुदानको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ र आवश्यक परेमा सरकारको प्रत्यक्ष संलग्नता पनि वाञ्छनीय हुन सक्तछ ।

- मूल्यवृद्धि नियन्त्रणका लागि अल्पकालमा आपूर्ति व्यवस्था सहज बनाउने तथा सार्वजनिक वस्तुहरूको प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था मिलाउन आवश्यक छ भने दीर्घकालका लागि उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न जरुरी छ ।

प्रशासनिक तथा अन्य सुधार

- मूल्य वृद्धि नियन्त्रणका लागि आपूर्ति व्यवस्था सहज बनाउने र उपलब्ध सार्वजनिक वस्तु तथा सेवाको प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने,
- अमेरिकाबाट सहूलियत व्यापारसहित भन्सार छुट प्राप्त गार्मेन्ट उद्योगलाई एकीकृत गरी सुविधा उपलब्ध गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

आगामी वर्षको बजेट नेपालको संविधान र संघीयता कार्यान्वयनको पहिलो जग निर्माण गर्ने बजेट भएको हुँदा यसले आर्थिक समृद्धिको मार्गचित्र बनाउनु पर्दछ । अल्पकालमा भू-कम्प र आपूर्ति प्रणालीको असहजताबाट प्रभावित भई शिथिलतातर्फ उन्मुख भएको अर्थतन्त्रलाई पुनर्स्थापित गरी पुनर्जीवन दिने, मध्यमकालमा आर्थिक सुधारका प्रयासहरूलाई एकीकृत गरी सबलीकरण गर्ने र दीर्घकालमा मुलुकलाई आर्थिक सम्मृद्धिको दिशामा लैजाने गरी आर्थिक, सामाजिक र भौतिक पूर्वाधार विकासको सौँच बनाउनु पर्दछ ।

परिच्छेद - ६

संघीय वित्त व्यवस्थाको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन

संविधानसभाद्वारा संविधान निर्माण गरी जारी गर्ने नेपालीहरूको ६ दशकदेखिको अपेक्षा पूरा भएको छ । यस संविधानले मुलुकमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्था स्थापना गरेको छ जसमा केन्द्र, प्रदेश तथा स्थानीय तीन तहका सरकार रहने व्यवस्था गरेको छ । यी तीनै तहका सरकारको आफ्नो संवैधानिक अस्तित्व छ र सबै तहका सरकारलाई आ-आफ्नो क्षेत्र अन्तर्गत विभिन्न प्रकारका आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, सुरक्षा आदि सम्बन्धी विभिन्न कार्यहरू गर्ने र ती कार्यहरू सञ्चालन गर्नका लागि आवश्यक राजस्व परिचालन गर्ने अधिकारहरू संविधानमा व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी संविधानले संघीय सरकारले प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारलाई र प्रादेशिक सरकारले स्थानीय सरकारलाई सशर्त, समपूरक, समानीकरण तथा विशेष अनुदान दिने व्यवस्था समेत गरेको छ । यसका साथै संविधानले संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारलाई ऋण लिन सक्ने अधिकार दिएको छ । संघले आन्तरिक तथा बाह्य दुवै ऋण लिन सक्छ । वैदेशिक ऋण लिंदा देशको समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम हुने गरी लिनुपर्ने व्यवस्था छ । प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले संघीय कानूनअनुसार ऋण लिन सक्ने व्यवस्था छ । संविधानअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेट घाटा व्यवस्थापन तथा अन्य वित्तीय अनुशासनसम्बन्धी व्यवस्था संघीय कानूनबमोजिम हुनु पर्नेछ ।

यसरी संविधानले संघीय वित्त व्यवस्थाको संक्षिप्त स्वरूप प्रस्तुत गरेको छ र यससम्बन्धी अन्य व्यवस्था संघीय कानूनअनुसार हुने कुरा स्पष्ट गरिएको छ । यस सन्दर्भमा संविधानको मर्म तथा संघीय वित्त व्यवस्थासम्बन्धी मूल मान्यताहरू र अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासका आधारमा संघीय वित्त व्यवस्थाको विस्तृत स्वरूप तर्जुमा गरेर त्यसलाई कार्यान्वयन गर्दै जानुपर्ने भएको छ । संघीय वित्त व्यवस्था अन्तर्गत संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा गरिने सार्वजनिक क्षेत्रका कार्यहरू, राजस्व प्रणाली, अन्तर-सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण तथा ऋण जस्ता विषयहरू पर्दछन् । यी विषयहरू दैनिक सरोकारका अत्यन्त पेचिला विषय हुन् र संघीय व्यवस्थाको सु-सञ्चालनका लागि तिनीहरूको सही किसिमले तर्जुमा गरिनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा वित्तीय सक्षमता, स्वायत्तता, उत्तरदायित्व र समानता जस्ता संघीय वित्त व्यवस्थाका मूलभूत पक्षहरू बिच सन्तुलन कायम गरिनुपर्दछ ।

संविधानमा विभिन्न तहका सरकारको अधिकारको सूची दिइएको छ । यसैगरी संघ र प्रदेशका साथै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साझा अधिकारको सूची पनि प्रदान गरिएको छ । साझा अधिकारका विषयहरूलाई संघीय कानूनद्वारा बढी विस्तृत तथा स्पष्ट गरिनुपर्दछ । साझा सूचीमा समावेश गरिएका अधिकारहरू मध्ये केही कार्य विभिन्न तहका सरकारबिच विशिष्ट रूपले बाँडफाँट गर्न पनि सकिन्छ । उदाहरणार्थ, शिक्षाका सन्दर्भमा संघीय सरकारले शैक्षिक मापदण्ड र पाठ्यक्रम विकासको राम्रो व्यवस्थापन गर्न सक्छ भने प्रादेशिक सरकारले उच्च शिक्षाको प्रबन्ध राम्ररी गर्न सक्छ । त्यस्तै, स्थानीय सरकारले प्राथमिक शिक्षा कुशलतापूर्वक सञ्चालन गर्न सक्छ । सडकका मामिलामा अन्तर-प्रदेश सडकहरूको राम्रो व्यवस्थापन संघीय सरकारले गर्न सक्छ भने प्रदेश अन्तर्गतका सडकहरूको प्रदेश सरकारले र स्थानीय सडकहरूको स्थानीय सरकारले कुशल व्यवस्थापन गर्न सक्छन् ।

कुनै साझा अधिकारका सन्दर्भमा केन्द्रीय सरकारलाई समग्र नीति र मापदण्ड निर्धारणका लागि जिम्मेवार बनाउन उपयुक्त हुन्छ । प्रान्तीय सरकारहरूको जिम्मेवारी त्यस्ता नीतिहरूको कार्यान्वयनको निगरानी गर्ने हुनुपर्दछ भने स्थानीय सरकारको जिम्मेवारी सेवा प्रदान गर्ने हुनुपर्दछ । उदाहरणका लागि, कल्याणकारी कार्यक्रमहरूको योजना राष्ट्रिय स्तरमा बनाउनु वाञ्छनीय हुन्छ भने त्यस्ता कार्यक्रमबाट लाभ पाउने व्यक्तिको सही पहिचान स्थानीय सरकारले गर्न सक्ने हुँदा कार्यान्वयनको जिम्मा स्थानीय सरकारलाई दिइनुपर्दछ ।

संविधानमा विभिन्न तहका सरकारको राजस्व अधिकार पनि उल्लेख गरिएको छ । संघीय व्यवस्थामा कुन-कुन तहका सरकारले राजस्वका कुन-कुन स्रोतको उपयोग गर्ने भन्ने विषय निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छ । यसैले विभिन्न संघीय मुलुकमा विभिन्न तहका सरकारको राजस्व अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । हाम्रो संविधानमा पनि विभिन्न तहका सरकारको राजस्वको अधिकार विभाजन गरिएको छ जसलाई अब निर्माण गरिने संघीय वित्त व्यवस्थासम्बन्धी कानूनद्वारा व्यवस्थित गरिनुपर्दछ । कुनै पनि तहको सरकारले कर लगाउन सक्ने भनेर उल्लेख नभएका विषयमा कर लगाउने व्यवस्था नेपाल सरकारले निर्धारण गरेअनुसार हुने संवैधानिक व्यवस्था भएकोले संघीय वित्त व्यवस्था ऐनद्वारा विभिन्न तहमा लगाइने करसम्बन्धी प्रावधानहरूलाई बढी विस्तृत, व्यवस्थित र स्पष्ट गरिनु आवश्यक छ । यस सन्दर्भमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कलाई केन्द्र र प्रदेश बिच बाँडिने सह-भाजित करको रूपमा लगाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । यी

करबाट प्राप्त राजस्वमध्ये नेपाल सरकारको हिस्सा संघीय सर्वसञ्चित कोषमा जम्मा गरिनुपर्दछ र प्रादेशिक सरकारको हिस्सा प्रदेशको विभाज्य कोषमा दाखिला गरी निर्धारित सिद्धान्त/सूत्रका आधारमा प्रादेशिक सरकारलाई वितरण गरिनुपर्दछ ।

घर-जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सवारी साधन कर, मनोरञ्जन कर तथा विज्ञापन कर लगाउने अधिकार प्रादेशिक तथा स्थानीय दुवै सरकारलाई दिइएको सन्दर्भमा यी कर लगाउने सम्बन्धी विभिन्न विकल्पहरू निम्न हुन सक्छन् :

- प्रदेश सरकारले घर-जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क र सवारी साधन कर तथा स्थानीय सरकारले मनोरञ्जन कर तथा विज्ञापन कर लगाउने, वा
- प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकारबिच राजस्व विभाजन गर्ने सहभाजित करका रूपमा लगाउने, वा
- एक तहको सरकारले लगाएको करमाथि अर्को तहका सरकारले सरचार्ज लगाउन (Backing piggy), वा
- दुवै तहमा लागेको करलाई कुनै एक तहको सरकारले संकलन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

संघीय व्यवस्थामा विभिन्न तहका सरकारले विभिन्न गैर करसम्बन्धी स्रोतहरूबाट पनि राजस्व परिचालन गर्न सक्छन् । यस किसिमका स्रोतहरूमा विभिन्न किसिमका सेवा शुल्कहरू, सरकारी सम्पत्तिको भाडा तथा बिक्रीबाट प्राप्त रकम, विभिन्न प्रकारका रजिष्ट्रेशन दस्तुरहरू, रोयल्टी, दण्ड जरिवाना जस्ता गैर करसम्बन्धी स्रोतहरूबाट राजस्व परिचालन गर्न सक्ने विस्तृत व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

संघीय व्यवस्थामा विभिन्न तहका सरकारले विभिन्न किसिमका अनुदान पाउने व्यवस्था निकै चासोको विषय हो र संघीय व्यवस्थालाई सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्नको लागि पारदर्शी, न्यायिक तथा विस्तृत किसिमको अनुदानको व्यवस्था तय गरी सही किसिमले कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा, वैज्ञानिक किसिमले अनुदानको आधार तथा सूत्रहरू तर्जुमा गरेर अनुदान पारदर्शी ढंगले वितरण गरिनु पर्दछ ।

प्रादेशिक तथा स्थानीय तहका सरकारमा संघको तुलनामा कर कम लगाउने, ऋण अधिक लिने र खर्च बढी गर्ने प्रवृत्ति हुन सक्दछ । यसबाट वित्तीय संकटमा रहेको अवस्थामा संघले जमानत दिन सक्ने हुँदा तिनीहरू बढी ऋण लिन उत्साहित

हुन्छन् । कडा बजेट अवरोध भएन भने बढी खर्च गर्ने समस्या उत्पन्न गर्दछ । यसले गर्दा प्रदेश तथा स्थानीय तहमा स्वस्थ वित्त व्यवस्था स्थापना गर्न गाह्रो हुन्छ । प्रादेशिक र स्थानीय सरकारको ऋणले सम्पूर्ण अर्थतन्त्रको स्थायित्वमा असर पार्न सक्छ । यसैले ऋणसम्बन्धी सैद्धान्तिक मान्यता तथा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूलाई समेत मनन गरेर विभिन्न तहका सरकारले लिने ऋणसम्बन्धी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था तय गरिनुपर्दछ । संघीय व्यवस्थामा तल्लो तहका सरकारले अधिक ऋण लिएमा त्यसले संघीय अर्थतन्त्रमा अस्थिरता सृजना गर्न सक्ने हुनाले तिनीहरूको कुल ऋणको सीमा तोक्ने, ऋण राजस्वको निश्चित प्रतिशतसम्म मात्र लिन पाउने, पुँजीगत खर्चको लागि मात्र ऋण लिन पाउने, ऋण लिनको लागि संघको स्वीकृति लिनुपर्ने वा संघमार्फत मात्र ऋण लिन पाउने जस्ता उपाय अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

संघीयतालाई कार्यान्वयन गर्नका लागि गर्नुपर्ने तयारीका सन्दर्भमा संघीय वित्तसम्बन्धी निम्नानुसारका विभिन्न कानूनहरूको निर्माण गर्ने:

- संघीय वित्त व्यवस्था विधेयक,
- वित्तीय उत्तरादायित्व विधेयक
- आर्थिक कार्यविधि विधेयक,
- नमूना प्रादेशिक कर विधेयक,
- नमूना स्थानीय कर विधेयक,
- वित्त आयोग विधेयक,
- संघ र प्रादेशिक वा प्रादेशिक र प्रादेशिक वा प्रादेशिक र स्थानीय वा स्थानीय र स्थानीय सरकारबिच सम्पन्न गर्नुपर्ने सहमति वा समझदारीपत्रहरूको पनि व्यवस्था गर्दै जानु पर्दछ ।
- प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको राजस्व व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि संघमा झैं प्रान्तमा एकीकृत राजस्व प्रशासनको स्थापना तथा विकास गरिनु पर्दछ र त्यस कार्यमा केन्द्रीय राजस्व प्रशासनले सहयोग गर्नु पर्दछ ।
- अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, तथा अन्य तयारी कार्य गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत एक अन्तरसरकारी वित्तीय हस्तान्तरण महाशाखाको स्थापना गरिनु पर्दछ ।

- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा एउटै आधारमा बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था लागु गरिनु पर्दछ ।
- संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा एउटै आधारमा राजस्व, खर्च र वित्तीय व्यवस्थाको लेखा ढाँचाको वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- विभिन्न तहका सरकारको आय व्ययसम्बन्धी आवधिक विवरण समयमै प्राप्त गर्ने व्यवस्था प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकार गठन भएदेखि नै लागु गरिनु पर्दछ ।

संविधानले मुलुकमा संघीयता स्थापना गरी समावेशी लोकतन्त्र र समावेशी विकासको अवधारणा अगाडि सारेको छ । यसको लागि विभिन्न क्षेत्र आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक विकासका लागि संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विभिन्न कार्यहरू सञ्चालन गर्ने र त्यसको लागि दिगो राजस्व परिचालनका लागि स्वस्थ वित्तीय व्यवस्था तर्जुमा गरिनु पर्दछ । यस सन्दर्भमा विभिन्न तहका सरकारको खर्च, राजस्व, राजस्व साझेदारी, अनुदान तथा ऋणसम्बन्धी उपयुक्त व्यवस्था तर्जुमा गरिनु पर्दछ । यी विषयहरूको छनौट गर्दा आर्थिक तथा प्रशासनिक क्षमता, वित्तीय उत्तरदायित्व, स्वायत्तता र समानता बिच उपयुक्त किसिमको सन्तुलन कायम गरिनु पर्दछ । यसरी संघीय व्यवस्थामा विभिन्न तहमा स्वस्थ किसिमको वित्त व्यवस्था स्थापना गरिएमा संघ र प्रदेश बिच, प्रदेश र प्रदेश बिच, प्रदेश र स्थानीय तह बिच र स्थानीय तह र स्थानीय तह बिच वित्तीय हिसाबले कुनै किसिमको तनाव उत्पन्न नभई संघीय व्यवस्थालाई सुचारु रूपमा सञ्चालन गर्न सकिनेछ । यसबाट सिंगो मुलुकको समग्र विकास र आर्थिक समृद्धिको मार्ग तय हुन सक्दछ ।

परिच्छेद - ७

सामाजिक सुरक्षा योजना तथा योगदान

नागरिकलाई सामाजिक सुरक्षा प्रदान गर्नु आधुनिक राज्यको एउटा महत्त्वपूर्ण कार्य भएकोले यसको प्रयोग विश्वभर बढ्दै गएको छ । हालका वर्षहरूमा यसलाई मानव अधिकारको रूपमा पनि लिइने गरेको छ । यस सन्दर्भमा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणाअनुसार समाजको सदस्यको हैसियतले प्रत्येक व्यक्तिलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार हुन्छ र प्रत्येक व्यक्तिलाई राष्ट्रिय प्रयत्न र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग मार्फत तथा प्रत्येक राज्यको सँगठन र साधन अनुरूप उसको प्रतिष्ठा र व्यक्तित्वको स्वतन्त्र विकासका लागि अपरिहार्य आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार उपभोग गर्ने अधिकार दिनुपर्दछ । यसका साथै प्रत्येक व्यक्तिलाई स्तरयुक्त जीवनको अधिकार छ, जसमा परिवारको स्वास्थ्य र कल्याणको लागि पर्याप्त जीवनस्तरको अधिकार पर्दछन् । यस अन्तर्गत गाँस, बास, कपास, औषधोपचार सुविधाहरू र आवश्यक सामाजिक सेवाहरू पनि सम्मिलित छन् । विरामी, असमर्थता, विधुर/विधवा, बुढेसकाल वा निजको काबु बाहिरको अन्य परिस्थितिमा साधन अभाव भएमा त्यस्तो बेलामा सामाजिक संरक्षण गर्ने दायित्व सरकारको रहेको हुन्छ ।

नेपालको संविधानले पनि सामाजिक सुरक्षाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यस सन्दर्भमा संविधानमा निम्नानुसारका विभिन्न किसिमका सामाजिक सुरक्षा योजनाहरूको व्यवस्था गरिएको छ:

- आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानूनबमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक,
- प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक,
- प्रत्येक श्रमिकलाई उचित पारिश्रमिक, सुविधा तथा योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको हक,
- प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक,
- कसैलाई पनि आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट वञ्चित नगरिने र नागरिकको स्वास्थ्य सेवा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँच हुने,

- ज्येष्ठ नागरिकलाई राज्यबाट विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक,
- प्रत्येक नागरिकलाई उपयुक्त आवासको हक,

यसरी संविधानले व्यापक किसिमको सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थालाई अगाडि सारेको छ र योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था लागु गर्नुपर्ने कुरा प्रष्ट्याएको छ ।

यसका साथै विभिन्न प्रकारका सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू लागु गर्ने प्रयास विगत केही वर्षदेखि हुँदै आएको छ । यस सन्दर्भमा हालैका विभिन्न आर्थिक वर्षका बजेट वक्तव्यमा विभिन्न प्रस्तावहरू गरिएका छन् । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ को बजेट वक्तव्यमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू विस्तार गर्नका लागि पारिश्रमिक करयोग्य आयको पहिलो स्ल्याबमा एक प्रतिशत सामाजिक सुरक्षा कर लगाउने प्रस्ताव गरिएको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०६८/६९ को बजेट वक्तव्यमा सामाजिक सुरक्षा कोषलाई आर्थिक वर्ष २०६९/७० देखि कार्यान्वयनमा ल्याई यसबाट कार्यस्थल दुर्घटना, प्रजनन स्वास्थ्य र स्वास्थ्य बिमा जस्ता योजनाहरू सुरु गरिने र सामाजिक सुरक्षा ऐनको तर्जुमा गरी उक्त ऐनबाट कोषमा रोजगारदाता तथा सरकारको योगदान सुनिश्चित गरिने प्रस्ताव गरिएको थियो ।

यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७०/७१ को नीति तथा कार्यक्रममा स्थायी सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूतिका लागि पहिलो चरणमा कार्यस्थल दुर्घटना, प्रजनन स्वास्थ्य, बेरोजगार र स्वास्थ्य बिमा लागु गरिने कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ भने आर्थिक वर्ष २०७१/७२ को बजेट वक्तव्यमा श्रम सम्बन्धी कानून संशोधन गर्ने, एकीकृत सामाजिक सुरक्षा विधेयक तर्जुमा गर्ने, मतदाता परिचयपत्रलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरणको आधार बनाउने विषयहरू समेटिएका थिए ।

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को बजेट वक्तव्यमा सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूलाई एकत्रित र व्यवस्थित गर्ने, एकीकृत सामाजिक सुरक्षा विधेयकलाई चालु अधिवेशनमै व्यवस्थापिका-संसद समक्ष प्रस्तुत गरिने र योगदानमा आधारित स्वास्थ्य बिमालाई एकीकृत गरी सबै नेपालीलाई स्वास्थ्यको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा आबद्ध गरिने प्रस्ताव गरिएको थियो ।

विगत छ वर्षदिखि पारिश्रमिकबाट सामाजिक सुरक्षा कर वापतको राजस्व असुल हुँदै आएको भएता पनि छुट्टै कोषमा रकम जम्मा गरी कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छैन ।

सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी प्रावधानहरू निजामती सेवा ऐन, श्रम ऐन, बोनस ऐन जस्ता कानूनहरूमा पनि छन् । व्यवस्थापिका संसदमा प्रस्तुत भएको सामाजिक सुरक्षा विधेयकले योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था लागु गर्ने प्रावधान गरेको छ ।

हाल लागु भइरहेका सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत सञ्चयकोष, उपदान तथा निवृत्तिभरण र नागरिक लगानी कोषका योजनाहरूका साथै भरपर्दो आयको स्रोत नहुने ज्येष्ठ नागरिक, असहाय, विधवा, एकल महिला, अपाङ्ग, लोपोन्मुख आदिवासी तथा जनजातिलाई दिइने सामाजिक सहायता र रोजगारीको प्रत्याभूति जस्ता कार्यक्रम पर्दछन् ।

उक्त सामाजिक सुरक्षा योजना मध्ये उपदान/निवृत्तिभरण व्यवस्था तोकिएको लाभ (Defined Benefit) मा आधारित योगदानरहित (Non-Contributory) वित्त पोषित नभएको (Unfunded) व्यवस्था हो । यो एक किसिमको Pay-as-you-go को सिद्धान्तमा आधारित व्यवस्था हो । वर्तमान कर्मचारी लगायत अरूले तिरेको करबाट निवृत्त भएका कर्मचारीको उपदान तथा निवृत्तिभरण तिरिन्छ । उपदान/निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि नेपाल सरकारले कुनै छुट्टै कोष स्थापना गरेको छैन । यो रकम सरकारी राजस्वबाट वहन गरिदै आइएको छ । कर्मचारी सञ्चयकोष र नागरिक लगानीकोष भने योगदानमा आधारित (Defined Contribution) व्यवस्था हुन् ।

सामाजिक सुरक्षा योजनाको क्षेत्र सार्वजनिक क्षेत्रमा काम गर्ने निजामति कर्मचारी, सेना, प्रहरी तथा शिक्षक र केही सीमित सार्वजनिक संस्थानहरूमा काम गर्ने कामदार कर्मचारीहरू र वृद्ध, विधवा, असहाय, अशक्त, एकल महिला, लोपोन्मुख आदिवासी तथा जनजातिको लागि सीमित छ । सामाजिक सुरक्षा योजनामा पहुँच हुने कुल श्रम शक्तिको १० प्रतिशत भन्दा कम छन् । नेपालको कुल श्रमशक्तिको ९० प्रतिशत भन्दा बढी असङ्गठित एवं अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत कामदार/कर्मचारी र अन्य नागरिकको लागि कुनै किसिमको सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था हुन सकेको छैन ।

हाल सीमित मात्रामा लागु भएको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको लागि सरकारले वसेनि ठूलो रकम खर्च गर्दै आएको छ । यस्तो रकम आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा रु. २९ अर्ब भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७१/७२ मा ६१ अर्ब पुगेको छ । यो रकम आगामी दिनहरूमा झनै बढ्ने निश्चित छ । सामाजिक सुरक्षा खर्चको दुई तिहाइ भन्दा बढी निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि खर्च हुने गर्दछ । सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारी, प्रहरी, सेना, शिक्षक सबैको संख्या वृद्धि हुँदै गएको र नेपालीको औसत आयु बढ्दै गएकोले भविष्यमा निवृत्तिभरण पाउनेको संख्या बढ्दै जाने र राज्यको दायित्व पनि बढ्दै जाने निश्चित छ ।

सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा चालु खर्चको १५ प्रतिशत र कुल खर्चको १० प्रतिशत खर्च भइरहेको छ । यस्तो खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको २.८७ प्रतिशत छ जुन आगामी दिनमा उल्लेखनीय रूपमा बढ्दै जानेछ । अर्कोतर्फ वर्तमान संविधान तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता आदिका आधारमा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी अन्य योजनाहरू लागु गर्नुपर्ने आवश्यकता बढ्दै जाने सन्दर्भमा निवृत्तिभरणले आगामी दिनमा बजेट माथि दवाव बढ्दै जाने र योगदानरहितको सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था दिगो हुने देखिँदै न जसले गर्दा सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थामा सुधार गर्न अपरिहार्य भएको छ ।

सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थालाई दिगो बनाउन सक्षमको लागि योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्था र असक्षमको लागि नगद हस्तान्तरण जस्तो सामाजिक सहायता कार्यक्रम लागु गर्दै जानु पर्दछ । विभिन्न किसिमका सामाजिक सुरक्षा योजनाहरू समाविष्ट बहु-खम्बे सामाजिक सुरक्षा योजना लागु गर्दै अन्त्यमा “सबैका लागि सामाजिक सुरक्षा” भन्ने मान्यतालाई मूर्तरूप दिने हिसाबले अगाडि बढ्नु पर्दछ । यस्तो व्यवस्था अन्तर्गत योगदान दिन नसक्नेहरूको लागि सञ्चालन गरिएका वृद्ध, विधवा, अशक्त, अपाङ्ग, लोपोन्मुख आदिवासी आदि सामाजिक सहायता योजनाहरूको निरन्तरता तथा विस्तार पर्दछ । औपचारिक क्षेत्रका कामदार/कर्मचारी तथा स्वरोजगार व्यक्तिका लागि योगदानमा आधारित निवृत्तिभरण तथा कर्मचारी सञ्चयकोष व्यवस्था कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । ती कार्यक्रमलाई स्वेच्छिक रूपमा लागु गरिने नागरिक लगानी कोष र यस्तै आयकर ऐन अन्तर्गतका स्वीकृत अवकाश कोषहरूलाई सहायक कार्यक्रमको रूपमा लागु गरिनुपर्दछ । यसैगरी कामको लागि खाद्यान्न, दैवी प्रकोप उद्धार राहत, द्वन्दपीडित राहत, विपन्न आवास कार्यक्रमलाई बढी व्यवस्थित तथा प्रभावकारी बनाइनु पर्दछ ।

हाल सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू विभिन्न कानून अन्तर्गत विभिन्न निकायबाट सञ्चालन भइरहेकोले त्यसबाट समन्वयको समस्या उत्पन्न हुने सम्भावना रहेकोले तिनीहरूलाई एकीकृत रूपमा लागु गर्नुपर्दछ । सामाजिक सुरक्षा योजनालाई दिगो बनाउन योगदानमा आधारित गर्दै जानुपर्दछ । यस सन्दर्भमा हाल कामदार कर्मचारी लगायतका आय आर्जनकर्ताको आयको पहिलो स्ल्याबमा लागि आएको एक प्रतिशतको सामाजिक सुरक्षा करको सट्टामा निर्धारणयोग्य आयमा खर्चहरू कट्टा गरी कर लाग्ने आयमा न्यून दरबाट कर लगाई उक्त योगदानमा रोजगारदाताले समेत सोही बराबर थप गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेर सो रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था गरिनु पर्दछ । हालसम्म सामाजिक सुरक्षा कर वापत संकलन भएको रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा राखिनु पर्दछ । सामाजिक सुरक्षा कोषमा आवश्यकता भन्दा बढी साधन नजुटाउन वा कोष रिक्त नहोस् भन्नका लागि अनुदानको दर बिमाङ्क (Actuary) द्वारा हरेक ३ वर्षमा समीक्षा गराइनु पर्दछ ।

विभिन्न प्रकारका सामाजिक सुरक्षा योजनाहरूमध्ये प्रारम्भमा कार्यस्थल दुर्घटना सुरक्षा योजना र मातृत्व संरक्षण योजना लागु गरिनु पर्दछ र अन्य सामाजिक सुरक्षा योजनालाई क्रमशः लागु गर्दै जानुपर्दछ । कार्यस्थल दुर्घटना सुरक्षा योजना अन्तर्गत घरदेखि कार्यालय र कार्यालयदेखि घरसम्मको जोखिमलाई समेटिनु पर्दछ र यससम्बन्धी सम्पूर्ण खर्च व्यहोरिनु पर्दछ । उपचारको अवधिभर बढीमा १ वर्षसम्मको तलवी विदालाई रोजगारदाताले निरन्तरता दिनु पर्दछ । योगदान गरिरहेको अवस्थामा मृत्यु वा पूर्ण अङ्गभङ्ग भएमा निज वा निजको आश्रितको न्यूनतम भरण पोषणको सुनिश्चतता हुनुपर्दछ । मातृत्व संरक्षण योजना अन्तर्गत बच्चा जन्मिएको वा गर्भपतन भएको घटनालाई मात्र सम्बोधन गरिनु पर्दछ । यस सन्दर्भमा सामाजिक सुरक्षा योजनाले सम्बन्धित कामदार कर्मचारीको कम्तीमा १४ हप्ताको आय प्रतिस्थापन गरिनु पर्दछ र सुत्केरी विदालाई रोजगारदाताले निरन्तरता दिनु पर्दछ ।

परिच्छेद — ८

राजस्व परामर्श समिति, २०७३ का सुझावहरू

(१) कर प्रणाली सुधार

- मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोबार र सेवाको कारोबारको सीमा बढाई २० लाख पुऱ्याइनु पर्ने ।
- स्वास्थ्य संस्थाहरू एकपटक मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएपछि पुनः स्वास्थ्य सेवा कर असुल गर्ने गरी छनौट गर्न नपाउने व्यवस्था गर्ने ।
- विशेष फिर्ता सुविधा दिएका वस्तुहरूमध्ये सोही वस्तु निर्यात भएमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गर्ने ।
- बीस लाख रुपैयाँ भन्दा बढीको वार्षिक कारोबार गर्ने व्यक्तिले मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएता पनि सिलसिलेवार नम्बरको बिजक जारी गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- विभिन्न औद्योगिक प्रतिष्ठान, प्रदर्शनी कक्ष, विक्री केन्द्र, पसल, होटल, रेष्टुरेन्ट, वार लगायतका वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति गर्ने स्थानमा प्रदर्शन गरिने मूल्य (Tag Price, Menu Price, Shelf Price) मा मूल्य अभिवृद्धि करसहितको कुल बिक्री मूल्य हुनुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- ठेक्का दिने सरकारी निकाय, सार्वजनिक संघ संस्थाले ठेक्का सम्झौताको जानकारी सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा दिनुपर्ने । त्यस्तो सम्झौताअनुसारको प्रत्येक भुक्तानीमा सोभन्दा अगाडिको बिलबमोजिमको भुक्तानीको मूल्य अभिवृद्धि कर समायोजन गरेको सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयको पत्र पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट व्यावसायिक कर्जा प्रवाह गर्दा आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेश गरेको वित्तीय विवरण र कर दाखिला गरेको प्रमाण समेत संलग्न गरी कर्जा प्रवाह गर्ने व्यवस्थाको क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने ।
- आयकर ऐनमा विशेष उद्योगको नकारात्मक सूचीमा गुट्टका, पानमसला उद्योगलाई समेत समावेश गर्ने ।
- आयकरतर्फ मर्मत सुधार खर्च ७ प्रतिशत लेख पाउने व्यवस्थालाई समयानुकूल वृद्धि गर्नुपर्ने ।
- विद्युतीय आर्थिक कारोबार तथा ई-कमर्शलाई करको दायरामा ल्याउने ।

- कर छुटको प्रमाणपत्र हरेक वर्ष नवीकरण गर्ने व्यवस्था लागु गर्ने ।
- अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादनसँग सम्बन्धित कच्चा पदार्थ, सहायक कच्चापदार्थ तथा प्याकिङ्ग मेटेरियल्समा तिरेको अन्तःशुल्क तयारी वस्तु निष्काशन गर्दा तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कमा कट्टागर्न पाउने व्यवस्था लागु गर्ने ।
- अन्तःशुल्कमा थप वस्तुहरूलाई स्वयं निष्कासन प्रणालीको सूचीमा समावेश गर्दै जाने ।
- अन्तःशुल्क स्टीकरमा बारकोडसहितको ट्रयाक एण्ड ट्रेस प्रणालीको पूर्वाधार तयार गर्ने ।
- उत्पादकद्वारा प्रकाशित मूल्य सूचीलाई भन्सार मूल्यांकनको आधार बनाउने । कार, भ्यान, जीप जस्ता सवारी साधनहरूको भन्सार जाँचपास गर्दा उत्पादक, उत्पादकको आधिकारिक बिक्रेता र नेपालको आधिकारिक खरिदकर्ता बिचको त्रिपक्षीय सम्झौतालाई भन्सार मूल्यांकनको आधार बनाउने ।
- आर्थिक क्रियाकलाप विस्तार भएका नयाँ क्षेत्रहरूमा मोवाइल करदाता शिक्षा कार्यक्रम र ठूला करदाताहरूको हकमा Nurturing and Take caring को व्यवस्था गर्ने ।
- आर्थिक क्रियाकलाप बढी हुने देशहरूसँग कर उन्मुक्ति योजना विरुद्धको सूचना आदान प्रदान गर्नेगरी दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्ने ।
- बहूदो अनौपचारिक अर्थतन्त्रको विस्तारलाई घटाउन कर प्रणालीको सक्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- प्रशासकीय पुनरावलोकन र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्दा बैंक ग्यारेन्टी राख्न पाउने गरी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।

(२) करको दायरा विस्तार

- सेलुलर मोवाइल, घ्यू तेल र चिनी लगायतका वस्तुहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने हालको व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गरी क्रमशः हटाउँदै लैजाने ।
- ट्युबलर ब्याट्रीलाई मूल्य अभिवृद्धि करको अनुसूची -१ को सूचीबाट हटाउने ।
- पत्रपत्रिकामा लेख रचना प्रकाशित गरेवापत र प्रश्नपत्र तयार वा उत्तर पुस्तिका जाँच गरे वापतको भुक्तानीमा अन्तिम करकट्टी हुनेगरी अग्रिम कर कट्टीको व्यवस्था गर्ने ।

- नेपाल सरकारको पटके निर्णय र वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालन हुने आयोजनामा राजस्व छुट दिँदा अभिलेख प्रयोजनका लागि न्यूनतम १ प्रतिशत भन्सार महसुल लिने व्यवस्था गर्ने ।
- कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट सेयर बिक्री अभिलेखीकरण गर्नुपूर्व उक्त सेयर बिक्रीमा लाग्ने पुँजीगत लाभकर अग्रीमरूपमा असुल गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- करको दायरा विस्तार तथा कर चेतना अभिवृद्धिका लागि इन्टर्नसीपको रूपमा स्वयंसेवक परिचालन गर्ने ।

(३) राजस्वका दरहरूको पुनरावलोकन

- कम्तीमा ५ वर्षसम्म मूल्य अभिवृद्धि करको हालको दर वृद्धि नगर्ने सुनिश्चितता गर्ने ।
- बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा लाग्दै आएको आयकरको ३० प्रतिशतको दरलाई पुनरावलोकन गर्ने ।
- सबै क्षेत्रका संस्थागत आयकरको दर क्रमशः हरेक वर्ष १ प्रतिशतका दरले घटाउँदै लगी आगामी ५ वर्ष भित्रमा ५ प्रतिशतले स्ल्याब कम गर्ने । आयकरतर्फ व्यक्तिगत आयकरको दर १०, २० र ३० प्रतिशत हुनेगरी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि कार्यान्वयनमा ल्याइएको कारोबारमा आधारित करको दरमा पुनरावलोकन गर्ने ।
- बह्रदो सामाजिक सुरक्षा खर्चको लागि दिगो स्रोतको व्यवस्था गर्न रोगजारदाताको तर्फबाट समेत १ प्रतिशत योगदान थप गरी सामाजिक सुरक्षा करको दरलाई २ प्रतिशत करको दर कायम गर्ने ।
- समन्यायिक कर लगाउन पुँजीगत लाभकरको हालको दुई दशमलव पाँच र पाँच प्रतिशतको दरलाई वृद्धि गरी पाँच र दश प्रतिशत पुऱ्याउने ।
- दूरसञ्चार सेवा र पेट्रोलियम पदार्थको आयातको कारोबारमा आयकरको दरलाई पुनरावलोकन गरी ३० प्रतिशत पुऱ्याउनु पर्ने ।
- महानगरपालिका, उप-महानगरपालिकामा हाल लाग्दै आएको पूर्वानुमानित आयकरको दरमा पुनरावलोकन गर्ने ।

- व्यापार सहजीकरण, सामाजिक सुरक्षा र राजस्व संकलन बीच समन्वय हुने गरी भन्सारका हालका दरहरूलाई पुनरावलोकन गरी तीनवटा स्ल्याब कायम गर्नेगरी चालु वर्षमा एउटा स्ल्याबको तल्लो स्ल्याबमा समायोजन गर्ने ।
- कच्चा पदार्थको पैठारी महसुल दर, तयारी वस्तुको भन्दा एकतह कम हुनेगरी भन्सार दर कायम गर्ने ।
- पुनः निर्माणमा प्रयोग हुने सामग्रीहरू मध्ये उच्च भन्सार दर भएका मालवस्तुहरूमा भन्सार दर कम गर्नुपर्ने ।
- आगामी आर्थिक वर्षको लागि साफ्टअनुसारको भन्सार दर यथावत राख्ने ।
- दूरसञ्चार सेवा र पेट्रोलियम पदार्थको कारोबारमा अन्तःशुल्क लगाउने व्यवस्था गर्ने ।
- घर जग्गा खरिद बिक्रीमा लाग्ने रजिष्ट्रेशन शुल्क वापतको हालको दरलाई पुनरावलोकन गर्ने ।
- गैर कर राजस्वका हालका दरहरूमा समयानुकूल वृद्धि गर्ने ।

(४) छुट सुविधा सहलियत

- विनाशकारी भू-कम्प र आपूर्ति असहजताको कारणबाट क्षति भएका व्यवसाय र आर्थिक क्रियाकलापहरूको पुनर्स्थापना गर्न नियमनकारी छुट, कर तथा विवरण पेश गर्ने म्याद थप, शुल्क तथा जरिवाना छुट र बक्यौता मिनाहा लगायतका वित्तीय उत्प्रेरक प्याकेजहरू (Fiscal stimulus Package) ल्याउनुपर्ने ।
- पन्छीको बिमा प्रिमियममा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गर्नुपर्ने ।
- वैकल्पिक ऊर्जालाई प्रवर्द्धन गर्न नयाँ प्रविधिमा आधारित लिथिनियम र हाइड्रोजन ब्याट्रीमा १ प्रतिशत भन्सार महसुल लिई सोमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर र भन्सार महसुल छुट गर्ने ।
- आयकर तर्फ जीवन बिमा प्रिमियम र स्वास्थ्य बिमा प्रिमियम वापत खर्च कट्टी गर्न पाउने रकमको सीमा समयानुकूल वृद्धि गर्नुपर्ने ।
- स्वदेशी आयुर्वेदिक औषधि उत्पादन गर्ने उद्योगलाई प्रोत्साहन गर्न केही वर्षसम्म आयकर छुटको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- अवकाश योगदानको सीमा बढाई एक तिहाइ वा रु. पाँच लाख मध्ये घटी रकम निर्धारणयोग्य आयबाट घटाउन पाउने व्यवस्था गर्ने र अवकाश कोषबाट भुक्तानी पाउने रकममा हाल पाँच लाखसम्ममा कर छुट हुने

व्यवस्था रहेकोमा प्रचलित मूल्य वृद्धि र मुद्रास्फीति समेतका आधारमा वृद्धिगरी दश लाख पुन्याउने ।

- आयकरतर्फ व्यक्तिगत र पारिवारिक आयको छुटको सीमालाई पुनरावलोकन गरी क्रमशः रु. चार लाख र रु. पाँच लाख बनाउनु पर्ने ।
- सामाजिक, परोपकार तथा संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वका क्षेत्रहरूमा उद्योग व्यवसायबाट भएको खर्चलाई समयानुकूल पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- Captive Consumption को लागि Thermal & fossil fuel बाहेकको इन्धन प्रयोग गरी विद्युत उत्पादन गरेमा त्यस्ता उद्योगलाई हासकट्टी र व्याजमा विशेष सहूलियत दिनुपर्ने ।
- पर्यटन उद्योगबाट आर्जित आयमा १५ प्रतिशत आयकर लाग्ने व्यवस्था गर्ने ।
- नयाँ पर्यटकीय गन्तव्य विस्तार गर्न केवलकार, तारे होटल र पर्यटन व्यवसायसँग सम्बन्धित उद्योगहरूमा सञ्चालनको ५ वर्षसम्म पचास प्रतिशतका दरले आयकर छुट हुने व्यवस्था गर्ने ।
- कृषि र पशुपालनमा आधुनिकीकरण गरी राष्ट्रिय उत्पादन बढाउन कृषि कार्यमा प्रयोग हुने यन्त्र उपकरण र आधारभूत प्रयोगका वस्तुमा भन्सार महसुल दर १ प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने ।
- सबै विद्युतीय सवारी साधन उत्पादन गर्ने उद्योगहरूले प्रयोग गर्ने ब्याट्रीमा भन्सार महसुल १ प्रतिशत कायम गरिनु पर्ने ।
- सुती कपडाको आयातमा ५ प्रतिशत मात्र भन्सार लाग्ने व्यवस्था गर्ने ।
- औद्योगिक प्रयोजनका लागि उद्योग आफैले आयात गर्ने मेशिनरी, औजार तथा गुणस्तर जाँच गर्ने सबै उपकरणहरूमा १ प्रतिशत भन्सार दर कायम गर्ने ।
- उद्योगहरूले उपयोग गर्ने कोइला, पेट कोक र फर्नेस आयलमा हाल लाग्दै आएको भन्सार महसुल दरलाई नियमनकारी निकायको सिफारिसमा १ प्रतिशत कायम गरिनुपर्ने ।
- निर्यातजन्य उद्योगहरूका लागि आयात गरिने कच्चा पदार्थ तथा सहायक कच्चा पदार्थहरूमा लगाइएको भन्सार महसुल घटाई १ (एक) प्रतिशत कायम गर्नुपर्ने ।
- विद्युतीय रिक्सा र सोका पार्टपूजा आयात गर्दा लाग्ने भन्सार दर घटाउनु पर्ने ।

- प्लाष्टिकका झोला प्रतिस्थापन गर्ने र पुराना ब्याट्री पुनःप्रयोगमा ल्याउने Recycling Industry लाई प्रोत्साहन गर्न उद्योगले आयात गर्ने मेशिनरीमा भन्सार महसुलमा सहूलियत दिने ।
- सोलार र ब्याट्रीबाट चल्ने सार्वजनिक सवारी साधन, तथा Hybrid सवारी साधनमा भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कमा थप सहूलियत दिनुपर्ने ।
- चिया प्याकेजिङ्ग गर्न प्रयोगहुने Tea Bagging Filter Paper, Nylon mess (leaf Grade Packing) Aluminum Foil आयात गर्दा भन्सार पूर्ण रूपमा छुट दिनुपर्ने ।
- नेपालको चिया प्रवर्द्धन गर्न अक्सन हाउसको अवधारणा ल्याउने । त्यसको पूर्वाधार विकास र यस्तो अक्सन हाउसमा विक्री गर्नेलाई मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- नेपाली कफीको उत्पादन, प्रशोधन तथा प्याकेजिङ्गमा प्रयोग हुने With wash pulper machine, Halling machine & grading machine, roaster र packager आयातमा लाग्ने भन्सार दर घटाउनुपर्ने । माछा प्याकिङ्ग गर्न आवश्यक सामग्रीहरू उत्पादन गर्ने उद्योग, Ice Factory, माछा प्रशोधन तथा दाना उद्योगका लागि आवश्यक पर्ने यन्त्र उपकरणहरू र रेन्बो ट्राउट माछा उत्पादनका लागि आवश्यक eyed egg आयातमा भन्सार छुटको व्यवस्था गर्ने ।
- बिस वर्ष पुराना सार्वजनिक सावारीका साधन (बसहरू) स्क्र्याप गरी सोको सट्टामा ल्याउने नयाँ यात्रुवाहक बसहरू (४० सिट भन्दा बढी क्षमता) पैठारी गरेमा ५० प्रतिशत भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क शत प्रतिशत छुट दिने ।
- वनमारा जस्ता खेरजाने कच्चा पदार्थबाट उत्पादन हुने बायो ब्रिकेटमा वनजन्य उत्पादन सरह लगाइने विभिन्न किसिमका कर, महसुल, दस्तुर आदि छुट दिनुपर्ने ।
- चिउरीको घ्यूबाट हर्बल/साकाहारी साबुन उत्पादन, प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग गर्ने तथा मह, अदुवा, अल्लो र लोक्ताजस्ता कृषिजन्य वस्तुहरू उत्पादनसँग सम्बद्ध उद्यमीहरूलाई समूहमा आवद्धगरी एकीकृत रूपमा प्रशोधन गर्ने प्रविधिमा अनुदान उपलब्ध गराउनुपर्ने ।
- स्वदेशी उद्योगले उत्पादन गर्ने औषधिका प्याकिङ्गका सामग्री औषधि उत्पादकले खरिद गर्दा भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क छुट हुनुपर्ने ।

- स्वास्थ्य संस्थाले आयात गर्ने क्यान्सर, मृगौला, मुटुरोग उपचारका लागि आवश्यक उपकरण र नेपाल सरकारको मान्यता प्राप्त प्रयोगशालाले ल्याउने मेशिनरी, उपकरणहरूमा १ प्रतिशत भन्सार महसुल लिई बाँकी भन्सार महसुल एवं मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिनुपर्ने ।
- Motor assembling उद्योगलाई अन्य उद्योग सरह मान्यता दिई अन्तःशुल्क र भन्सार महसुलमा थप सहूलियत दिनुपर्ने ।
- Energy Saving तथा वातावरण संरक्षणका लागि आयात गरिने वस्तुमा भन्सार महसुलमा थप सहूलियत दिनुपर्ने ।
- लघु तथा घरेलु उद्योगहरूले खरिद गर्ने मेशीन-औजारमा अनुदान वा सहूलियतको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- उत्पादनजन्य उद्योगहरूलाई उत्पादनमा भएको वृद्धिको आधारमा नगद प्रोत्साहन दिने नीति लिइनुपर्ने ।
- स्वदेशी व्यवसाय विकास गर्न सरकारी तथा निजी क्षेत्रका संघसंस्था र कार्यालयहरूमा स्वदेशी उत्पादनका सामग्रीहरू प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिने नीति अवलम्बन गर्नुपर्ने ।
- एल.पी. ग्यास सिलिन्डरमा लाग्ने सेल्फ क्लोजिङ्ग भल्ब उत्पादन गर्न आवश्यक पर्ने Brash Extruded Rod आयात गर्दा लाग्ने भन्सार महसुल १ प्रतिशत कायम हुनुपर्ने ।
- सवारी साधनका स्पेयर्स पार्टसहरूमा हाल ५ प्रतिशत देखी ३० प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्दै आएकोमा एकल भन्सार दर कायम गर्ने गरी भन्सार दर घटाउनु पर्ने ।
- सीमा नाका अवरोध तथा आपूर्ति प्रणालीको असहजताले गर्दा न्यूनतम क्षमतामा पनि सञ्चालन हुन नसकेका उद्योगमा लागेको विद्युत डिमाण्ड चार्ज हटाउनु पर्ने साथै, डिमाण्ड चार्ज लिने हालको व्यवस्थामा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- कूटनैतिक सुविधा वा महसुल सुविधामा आयोजनाका लागि पैठारी भएका सवारी साधन हस्तान्तरण गर्दा राजस्व छुट दिई आएकोमा, १० वर्षभन्दा पुराना सवारी साधन हस्तान्तरणमा यस्तो छुट सुविधा नपाउने गरी परिमार्जन गर्नुपर्ने ।

(५) निर्यात प्रवर्द्धन

- बैक जमानत तथा वण्डेड वेयर हाउस अन्तर्गत आयात गरिएका कच्चा पदार्थबाट उत्पादित मालसामानहरूको निकासी गरिसक्नुपर्ने हालको समय कम भएकोले अवधि बढाउन उपयुक्त हुने ।
- निर्यातमा दिइने नगद प्रोत्साहनको दरलाई समयानुकूल वृद्धि गरी निकासीलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- निर्यातका लागि प्रचूर सम्भावना भएका वस्तुहरू (कार्पेट, गलैचा, तयारी पोशाक, पस्मिना, हस्तकलाको सामान) लाई Export Promotion Zone स्थापना गरी निर्यातलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- नेपालका तुलनात्मक लाभ भएका कृषिजन्य उत्पादनहरू अप्रशोधित तथा अर्ध-प्रशोधित रूपमा निकासी भइरहेकाले ती वस्तुहरू स्वदेशमा नै प्रशोधन गर्ने उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन दिनु पर्ने ।
- निर्यात व्यापारलाई देशगत र वस्तुगत विविधीकरण गर्नुपर्ने नयाँ वस्तु निर्यात गरेमा वा नयाँ मुलुकमा निर्यात गरेमा थप प्रोत्साहन दिनुपर्ने, निर्यातयोग्य वस्तुहरूमा नेपालको राष्ट्रिय पहिचान बनाउन साझा चिन्ह प्रयोगलाई थप प्रभावकारी बनाउनु पर्ने ।
- गलैचामा प्रयोग गरिने ऊन स्वदेशभित्र नै उत्पादन गर्न भैंडा पालनलाई सहूलियत दिने, रेशम, अल्लो, लोक्ता, हेम्प तथा केरा जस्ता रेसाजन्य खेतीमा जोड दिई यस्ता उत्पादनहरूलाई प्रशोधनको माध्यमबाट मूल्य अभिवृद्धि गर्न सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा "उत्पादन तथा प्रशोधन केन्द्र" को रूपमा स्थापना गरी प्रविधिमा अनुदान तथा सहूलियत दरमा कर्जा प्रवाह गर्ने ।
- निकासीमूलक उद्योगहरूमा हुने बन्द हडताल लगायतका क्रियाकलापहरूको अन्त्य गर्न निकासीमूलक उद्योगहरूलाई अत्यावश्यक सेवाको सूचीमा समावेश गर्ने ।
- निकासी हुने प्रमुख मुलुकहरूसँग गुणस्तरसम्बन्धी दुईपक्षीय सम्झौता गरी निकासी व्यापार प्रवर्द्धन गर्ने ।
- अन्तर्राष्ट्रिय मेला एवं प्रदर्शनीको लागि निर्यात हुने वस्तुहरूको प्रवेश व्यवस्थित गर्न नेपालले Advanced Technology Attachment Carnet (ATA Carnet) को सदस्यता प्राप्त गर्नुपर्ने ।

(६) व्यापार सहजीकरण

- आयातकर्ता र निर्यातकर्ताको पहिचान र आयात/निर्यात कार्यलाई प्रभावकारी व्यवस्थापनको लागि आयात/निर्यात संकेत नं. (Import -Export Code - IE Code) लागु गर्नुपर्ने ।
- भन्सार तर्फ वस्तु वर्गीकरण प्रणालीलाई अझ स्पष्ट, पारदर्शी र द्विविधारहित बनाउन थप राष्ट्रिय उपशीर्षकहरू बनाउनुपर्ने ।
- तेस्रो मुलुकमा उत्पादन भएका मालवस्तु भारतबाट आयात गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- भन्सार कार्यालयमा रहेको प्रयोगशालाले परीक्षण गर्नसक्ने मालवस्तुको हकमा सोही प्रयोगशालाको प्रतिवेदनका आधारमा जाँचपास हुने व्यवस्था गर्ने ।
- मालवस्तुको जाँचपास कार्यलाई सहज बनाउन एवं मालवस्तुको सुरक्षा समेतका लागि आवश्यक पर्ने तौल पुल, एक्स-रे मेशिन, दमकल लगायतका उपकरणहरू भन्सार कार्यालयहरूमा पर्याप्त मात्रामा व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(७) पूर्वाधार विकास तथा लगानी प्रवर्द्धन

- आगामी दश वर्षलाई आर्थिक वृद्धिको दशकको घोषणा गरी विश्वव्यापी अन्तरनिर्भरताको अनुकूलताबाट आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माण गर्न आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्ने ।
- चियाको निर्यात प्रवर्द्धन तथा बजारीकरणका लागि अक्सन सेन्टरको स्थापना गर्ने ।
- जडीबुटी कच्चा (Raw) रूपमा निकासी भइरहेको हुँदा त्यस्ता जडीबुटीहरूलाई प्रशोधित र तयारी वस्तुमा रूपान्तरण गर्ने उद्योगलाई सहूलियत दिने र जडिबुटी उत्पादन, प्रशोधन र निर्यात केन्द्र समेत स्थापना गर्ने ।
- वैदेशिक सहायतामा सञ्चालित आयोजनाहरूको लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू खरिद गर्दा उपलब्ध भएसम्म स्वदेशी उत्पादन नै खरिद गर्नुपर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- विद्यमान सुख्खा बन्दरगाहहरूको स्तरोन्नति र निर्माणाधीन सुख्खा बन्दरगाहहरूको निर्माण समयमै सम्पन्न गर्नुपर्ने ।

- वीरगञ्जमा निर्माणाधीन एकीकृत जाँच चौकी Intergated Check Points (ICP) निर्माण कार्य शीघ्र सम्पन्न गरी सञ्चालनमा ल्याउने साथै अन्य मुख्य भन्सार कार्यालयमा त्यस्ता चौकीहरू थप विस्तार गर्दै जाने ।
- कृषि बजार प्रवर्द्धन र पूर्वाधार विकासमा सार्वजनिक-निजी-साझेदारीमा जोड दिनुपर्ने, सहकारी र करार खेतीलाई प्रोत्साहन गरिनु पर्ने ।
- खाद्यान्न लगायत आधारभूत आवश्यकताका वस्तुहरूको अभाव हुन नदिन ७ वटै प्रदेशहरूमा कम्तीमा एक/एक वटा खाद्य भण्डार गृह निर्माण गरिनुपर्ने ।
- निजी क्षेत्रको समेत सहभागितामा पेट्रोलियम पदार्थको भण्डारण क्षमता विस्तार गर्ने ।
- काठमाडौं उपत्यकामा व्यापार सहजीकरणको लागि Inland Container Depot, Container Freight Station सहितका आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण तथा विकास समयमा नै सम्पन्न हुनुपर्ने ।
- चिया, कफी, फलफूल, हरियो तरकारी, हस्तकला आदि निकासीजन्य वस्तुहरू निकासी गर्ने निकाय (Export House) को स्थापना गरी सोमा बिक्री गरेकोमा निकासी सरहको सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्ने ।
- देशका ७ वटै प्रदेशमा एक-एक वटा औद्योगिक क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार प्रदर्शनी स्थलको निर्माण गर्नुपर्ने । यसमा सम्भाव्यता हेरी PPP Model मा निर्माण गर्न प्राथमिकता दिने ।
- प्रत्येक प्रदेशमा अन्तरप्रदेश तथा बाह्य व्यापार विस्तारका लागि एक एक वटा Connectivity Route निर्माण गर्नुपर्ने ।
- उद्योगीले डिजेल प्लान्ट लगायतबाट उत्पादन गर्ने बिजुली नेपाल विद्युत प्राधिकरणले खरिद गर्नुपर्ने ।
- औद्योगिक क्षेत्र (Industrial District) को सञ्चालनमा निजी क्षेत्रलाई सहभागी गराउने ।
- सरकारी तथा निजीक्षेत्रबाट सञ्चालित प्रयोगशालाहरूको भौतिक पूर्वाधारको स्तरोन्नति र प्रविधिमा सुधार गरी एक्रिडिटेशन प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बनाउने ।
- तीन सय जना वा सोभन्दा बढीलाई रोजगारी दिएको उद्योगलाई पक्की सडक, Dedicated Industrial Electric Feeder बाट बिजुली र खानेपानी लगायतका भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरिनुपर्ने ।

- छरिएर रहेका लघु, घरेलु तथा साना उद्योगहरू (SME's) लाई उपयुक्त स्थानमा आवश्यक पूर्वाधार निर्माणगरी उद्योगग्रामको रूपमा स्थापना गरी आवश्यक पुँजी, प्रविधि र बजारीकरणको लागि सहयोग गर्नुपर्ने ।
- लघु, घरेलु तथा साना उद्योगका उत्पादनको बजार प्रवर्द्धनका लागि कोसेली घर, सौगात गृह जस्ता बिक्रीकक्षहरू स्थापना र सञ्चालन गर्न अनुदान उपलब्ध गराउने ।
- नवलपरासीस्थित धौवादी फलाम खानी, मुस्ताङको लोमान्थाङ्ग तथा मकवानपुरको तीनभंगालेको युरेनियम खानीको विस्तृत अन्वेषण गरी प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने ।
- सार्वजनिक-निजी-साझेदारी अवधारणाअनुसार अनुसन्धान र विकास (Research and Development) मार्फत् National Industrial Center for Excellence (NICE) को स्थापना गर्ने नीति लिने ।
- ठूला उद्योग तथा विद्युत आयोजनाहरूका लागि हाल कायम रहेको जग्गाको हदबन्दीको व्यवस्थालाई तोकेको मापदण्ड र सिफारिसअनुसार हुने गरी परिमार्जन गर्ने ।
- गैर-आवासीय नेपालीहरूलाई निश्चित सीमासम्मको घर जग्गा तथा अपार्टमेन्ट खरिद गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- रुग्ण उद्योगको पुनःस्थापनाको लागि उच्चस्तरीय आयोगले दिएको प्रतिवेदनको कार्यान्वयन गर्ने ।

(द) बैंक, बिमा, सहकारी तथा पुँजीबजार

- निकासीमूलक सबै क्षेत्रका उद्योगहरूलाई कृषि क्षेत्रलाई जस्तै Soft Loan (४% व्याजदरमा) उपलब्ध गराउने ।
- प्रतीतपत्रबाट हुने कारोबारलाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- मोटर बिमा दरसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ बमोजिम मोटर बिमा अन्तर्गत तेस्रो पक्षले पाएको बिमा सुविधासह हुनेगरी यात्रुको समेत अनिवार्य बिमा गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- नेपालका सबै बिमा कम्पनीहरूले नेपाल पुनर्बिमा कम्पनी लिमिटेडले स्वीकार गर्न सक्ने हदसम्मको (Direct Cession) पुनर्बिमा व्यवस्था प्राथमिक हिस्सा (Priority Cession) को आधारमा हुने गरी उक्त कम्पनिमा पुनर्बिमा कार्य गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

- सरकारी सम्पत्ति, प्राचीन धरोहरहरू तथा पुनर्निर्माण प्राधिकरणमार्फत् सरकारी अनुदान लिई निर्माण हुने घरहरूको अनिवार्य बिमा गर्ने व्यवस्था मिलाउनुका साथै काठमाडौं उपत्यका भित्र निर्माण गरिने घरको अनिवार्य रूपमा बिमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- बैकिङ्ग प्रणालीबाट हुने भुक्तानीलाई प्रभावकारी बनाउन चेक अनादर भएमा कडा कारवाही गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- कर्जा व्यवस्था सरलीकृत गरी उद्योगहरूमा न्यूनतम व्याजदरमा लगानी गर्ने व्यवस्था गर्ने साथै वाणिज्य बैंकहरूले लिने र दिने व्याजदरको अन्तर घटाउनु पर्ने ।
- विदेशी लगानीलाई आकर्षित गर्न गैर आवासीय नेपालीहरूले समेत निश्चित रकमसम्म पुँजी बजारमा लगानी गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- उपभोग्य कर्जाभन्दा उत्पादनमूलक औद्योगिक एवं निकासीजन्य उद्योगहरूले लिने कर्जाको व्याजदर कम हुनुपर्ने ।
- निजी क्षेत्रसँग रहेको पुँजीको प्रभावकारी परिचालन गर्न र शिक्षित तथा उद्यमशील जनशक्तिलाई कुनै खास उद्यम तथा सृजनशील विचारका लागि सहजरूपमा पुँजी उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्ने ।
- नेपाल धितोपत्र बोर्डमार्फत् भेञ्चर क्यापिटल तथा प्राइभेट इक्विटीको नियमन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- नेपालमा अन्तर्राष्ट्रियस्तरका रेटिङ एजेन्सीहरूको स्थापनालाई प्रोत्साहन गर्नुपर्ने ।
- धितोपत्र कारोबार र कारोबारको राफसाफ तथा फछ्यौट सेवा क्षेत्रीयस्तरमा उपलब्ध हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- वित्तीय संस्थाबाट सरकारी निर्माण तथा ठेक्कापट्टामा वित्तीय जमानी दिन सकिने व्यवस्थाका लागि आवश्यक प्रवन्ध मिलाउने ।
- बैकिङ्ग च्यानलबाट रेमिट्यान्स पठाए सेवाशुल्क नलिने साथै सोको बचतमा केही बढी व्याज दिने व्यवस्था गरी प्रोत्साहन गरिनु पर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारीमा जानुपूर्व बैंक खाता खोली सोमा रेमिट्यान्स पठाउने गरी आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।
- पूर्वाधार क्षेत्रको लागि एक छुट्टै Infrastructure Development Bank स्थापना गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने ।

(९) सूचना प्रविधि

- सूचना प्रविधिको विकासलाई बढवा दिई यसको प्रयोगलाई व्यापक बनाइनु पर्ने साथै ई-गभर्नेन्सको माध्यमबाट सुशासनको प्रत्याभूति गरिनु पर्ने ।
- व्यापार सहजीकरणको लागि सन् २०२० सम्म National Single Window System स्थापना गरी एकै स्थानबाट सेवाप्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- विद्युतीय माध्यमबाट करचुक्ता प्रमाणपत्र जारी गर्ने व्यवस्था गर्ने । करदाताले आफूले तिरेको राजस्व शीर्षकको रकम हेर्ने र प्रिन्ट गर्न सक्ने वेभ वेस पहुँचको व्यवस्था गर्ने ।
- करदाताले एकद्वार प्रणाली मार्फत् सबै करहरू जुनसुकै बैंकको खातामा जम्मा गरी भुक्तानी गर्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- सबै राजस्वहरू Revenue Single Account (RSA) मा जम्मा हुने व्यवस्थाको लागि आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने ।
- ABBS System बाट राजस्व दाखिला गर्ने व्यवस्था लागु गर्ने ।
- National Payment Gateway को सुरुवात गर्ने । यसका साथै विद्युतीय भुक्तानी (E-Payment) व्यवस्थालाई आगामी आर्थिक वर्षदेखि कार्यान्वयनमा ल्याउने ।
- राजस्वसम्बन्धी सूचनाको आदान प्रदानका लागि अर्थ मन्त्रालय र अन्तर्गतका विभागहरूमा अन्तर विभागीय एकीकृत सूचना सञ्जाल स्थापना गरी प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- कर प्रशासनमा ई-फाईलिङ्ग, ई.टि.डि.एस. जस्ता माध्यमद्वारा सेवा प्रवाह गर्ने कार्यलाई अझ प्रभावकारी बनाउँदै लैजानुपर्ने र त्यस्ता विवरण करदाता स्वयंले प्रमाणित गर्नसक्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- आगामी आर्थिक वर्षमा प्रमुख दशवटा भन्सार कार्यालयहरूमा आसिकुडा वर्ल्डको कार्यान्वयन गर्ने ।
- भन्सार कार्यालयहरूमा प्रज्ञापन-पत्रदेखि सामान जाँचपास हुनेसम्मका सबै प्रक्रियाहरू इन्ड्रटरहित, कम समयमा सम्पन्न गर्न One Window System को प्रभावकारी व्यवस्था गर्ने ।
- मालवस्तुको आन्तरिक ओसारपसारमा Real Time based Self Online Declaration System लागु गर्न आन्तरिक ओसारपसार निर्देशिका तत्काल परिमार्जन गर्ने र सो अनुरूपको Software निर्माण गरी लागु गर्ने ।

- मुलुकका सबै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयको Treasury Single Account (TSA) मार्फत् गैर कर राजस्वको समेत शीर्षकगत प्रतिवेदन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- Revenue Mangement Information System (RMIS) लाई आगामी वर्ष सबै जिल्लामा विस्तार गर्ने ।

(१०) गैर कर

- गैर कर व्यवस्थापनको लागि एउटै छाता ऐनको तर्जुमा गरी सबै कार्यविधिलाई एकीकृत र व्यवस्थित गर्ने ।
- गैर करको व्यवस्थापन र अनुगमनको लागि अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत छुट्टै महाशाखा र गैर कर संकलन गर्ने निकाय र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयमा छुट्टै गैर कर शाखा स्थापना गर्नुपर्ने ।
- गैर कर राजस्वको सम्भाव्यताको आधारमा प्रत्येक निकायको मासिक तथा वार्षिक लक्ष्य निर्धारण गरी सो अनुसारको प्रगति प्रतिवेदन गर्ने, सोको मासिक समीक्षा गर्ने र नियमित अनुगमनको व्यवस्था मिलाउने ।
- हालको राहदानी दस्तुर दर सेवा प्राप्तिमा शीघ्रताको आधारमा पुनरावलोकन गर्ने ।
- विदेशस्थित कूटनैतिक नियोगहरूबाट लिने राहदानीको दस्तुरमा थप २० प्रतिशतका दरले वृद्धि गर्ने ।
- यासाँगुम्बा लगायतका जडीबुटीको रोयल्टी समसामयिक पुनरावलोकन गर्ने ।
- रेडियो, टेलिभिजन, केबल टेलिभिजन प्रसारकको दर्ता एवं नवीकरण दस्तुर, पुरातात्विक महत्त्वका क्षेत्रहरूमा चलचित्र लगायतका प्रयोजनका लागि छायाँकनवापतको शुल्क, हुलाक सेवासँग सम्बन्धित दस्तुर, मुद्रण विभागबाट हुने सुरक्षित प्रिन्टिङ्ग लगायतका सेवालार्ई लागतमा आधारित गरी समसामयिक बनाउने ।
- सवारी तथा यातायात व्यवस्था नियमावली, २०५४ को अनुसूची-३ को दस्तुर तालिकामा उल्लेखित निजी सवारी साधनमा लाग्ने सबै प्रकारका दस्तुरमा पुनरावलोकन गरी वृद्धि गर्ने ।
- विद्युतीय चालक अनुमति पत्र (इलेक्ट्रोनिक स्मार्ट कार्ड) र नवीकरण दस्तुरको हालको व्यवस्थालार्ई परिमार्जन गर्नुपर्ने ।

- विद्युत उत्पादनको सर्वेक्षण, प्रसारण एवं वितरणको अनुमति पत्र तथा नवीकरण दस्तुरलाई सामयिक बनाउने र विद्युतको रोयल्टीलाई समयसापेक्ष परिवर्तन गर्ने ।
- प्राकृतिक श्रोतको उत्खनन र व्यापारमा परिमाणात्मक रूपमा रोयल्टी लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- संघसंस्था दर्ता तथा विधान संशोधन, विवाह दर्ताको प्रमाणपत्र लगायतका सेवाका लागि सिफारिस गर्दा शुल्क लिने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(११) राजस्व चुहावट नियन्त्रण

- राजस्व जोखिमको आधारमा अनुसन्धान गर्न क्षेत्रगत जोखिममा आधारित परिसूचकहरू बनाई लागु गर्ने ।
- अन्तःशुल्क चुहावट वा छली भएको सूचना दिनेलाई पुरस्कार दिने व्यवस्था मिलाउने ।
- न्यून बिजकीकरण गरी आयात गरिएका मालवस्तुहरू भन्सार कार्यालयले खरिद गर्ने व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ।
- भन्सार ऐन तथा नियमावलीमा संशोधन गरी सुन तथा जवाहरातको सम्बन्धमा सुराकी पुरस्कार रकम वृद्धि गर्नेगरी पुनरावलोकन गर्ने ।
- भन्सार र राजस्व अनुसन्धान विभाग अन्तरगत परिचालन भएका राजस्व सुरक्षाबलमा कार्यरत जनशक्तिलाई सम्बन्धित विभाग र कार्यालयको प्रत्यक्ष सुपरिवेक्षणमा राखी प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- मालवस्तु पैठारी गर्दा नक्कली वा जालसाजी बिजक पेश गरी न्यून बिजकीकरण गर्ने उपर कारवाही गर्नेगरी भन्सार ऐन, २०६४ मा कानूनी व्यवस्था मिलाउने ।
- उच्च महसुल दरका कारण चोरी पैठारी हुने किसिमका मालवस्तुको पहिचानगरी त्यस्ता मालवस्तुको महसुल दर पुनरावलोकन गर्नुपर्ने । मूल्याङ्कनलाई वास्तविक कारोबार मूल्यसँग तादात्म्यता मिलाउने ।
- निकासी पैठारी ऐन अन्तर्गतको सूचना परिमार्जनद्वारा ठोस मापदण्ड निर्धारण गरी निश्चित आर्थिक हैसियत भएका व्यक्ति/फर्मलाई मात्र आयात निर्यात अनुमति दिने । यो व्यवस्था वाणिज्य मन्त्रालय मार्फत मिलाउने ।
- अनुसन्धानमा एकरूपता कायम गर्न अनुसन्धान कार्यविधि र निर्देशिका बनाई तत्काल लागु गर्ने ।

- राजस्व चुहावट अनुसन्धानको सिलसिलामा ड्रग्स, हातहतियार, आतङ्ककारी गतिविधि, चेलीबेटी बेचबिखन जस्ता गम्भीर प्रकृतिका अपराधबाहेक अन्य राजस्व छली अनुसन्धानमा बैक खाता तथा सम्पति रोक्का गर्दा अदालतको आदेश लिएर मात्र रोक्का गर्ने सक्ने व्यवस्था गर्ने ।
- कुरियरबाट हुने निकासी पैठारीलाई कानूनी रूपमा व्यवस्थित गर्नुपर्ने ।

(१२) प्रशासनिक सुधार तथा प्रक्रिया सरलीकरण

- उद्योगी व्यवसायीलाई विश्वास गरेर स्वच्छ व्यवसाय - स्वच्छ प्रशासनको वातावरण निर्माण गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान विभाग र सम्पति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागलाई सुराकी परिचालनको लागि खर्च भुक्तानी गर्नसक्ने मापदण्ड, कानूनी आधार निर्माण गरी सोको लागि आवश्यक बजेट विनियोजन गर्ने ।
- मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन र सो अन्तर्गत बनेको नियमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आन्तरिक राजस्व विभागले आवश्यक पर्ने फाराम, विवरण, खाता, अभिलेख लगायतका कागजातहरूको ढाँचा तोक्न वा हेरफेर गर्न सक्ने गरी कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- राजस्व सम्भाव्यता, करदाताको संख्या, व्यावसायिक स्थान समेतलाई आधार मानी हालका करदाता सेवा कार्यालयहरूलाई आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा स्तरोन्नति गर्ने र व्यवसाय विस्तार भएका सम्भावित स्थानहरूमा अन्य करदाता सेवा कार्यालयहरू समेत क्रमशः स्थापना गर्दैजाने ।
- करसम्बन्धी विवाद समाधान गर्न छुट्टै संयन्त्रको स्थापना गर्ने ।
- हालको ठूला करदाता कार्यालयको कार्यक्षेत्रमा पर्ने करदाताको वार्षिक कारोबारको सीमा ४० करोडबाट बढाएर ७५ करोड पुऱ्याउने र आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूलाई साना, मझौला र ठूला करदाता कार्यालयको रूपमा स्थापना गर्ने ।
- ५ करोडभन्दा बढीको कारोबार गर्ने करदाताले १ लाखभन्दा बढीको खरीद बिक्रीको विवरण मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणसाथ अनिवार्य पेश गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- अर्गानिक वस्तुको उत्पादनमा जोड दिई तोकिएका जिल्लाहरूलाई विषादीरहित क्षेत्रका रूपमा घोषणा गरिनु पर्ने ।

- न्यून बिजकीकरण भई निकासी हुनसक्ने मालवस्तुहरूको पहिचानगरी त्यस्ता वस्तुको न्यूनतम मूल्य तोक्न सक्ने कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने ।
- भन्सार जाँचपासपछिको परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने र जाँचपासपछिको परीक्षण कार्यालयलाई (PCA) स्रोत साधन सम्पन्न बनाई यसका शाखाहरू प्रत्येक भन्सार कार्यालयसम्म विस्तार गर्ने ।

(१३) ऐन, नियममा गर्नुपर्ने सुधार

- विभिन्न छरिएर रहेका करसम्बन्धी कानूनहरूलाई एकीकृत गरी कर संहिता (Tax Code) विधेयक व्यवस्थापिका-संसदमा प्रस्तुत गर्ने ।
- केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठनका लागि आवश्यक कानूनको तर्जुमा गरी राजस्व बोर्ड गठन गर्नुपर्ने ।
- राजस्व न्यायाधिकरणमा प्रतिनिधित्व गर्ने लेखा सदस्य तथा राजस्व सदस्य राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको हुनुपर्ने र सदस्यहरूको पदावधि किटान हुनुपर्ने ।
- सेयर दलालहरूलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गराउन विशेष स्कीम ल्याउनुपर्ने ।
- जग्गाको लिखत रजिष्ट्रेशन पारित गर्दा वास्तविक कारोबार मूल्य नदेखाई रजिष्ट्रेशन दस्तुर र पुँजीगत लाभकर कम तिरेको पाइएमा जरिवानासहित थप राजस्व लिने व्यवस्था गर्ने ।
- तराई मधेश आन्दोलन र सीमा नाका अवरोधका कारणले आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा करका विवरण बुझाउन नपाएका करदाताका लागि लाग्ने कर र विवरण बुझाएमा सोमा लाग्ने शुल्क, दस्तुर र व्याज मिनाहा हुने व्यवस्था गर्ने । साथै, सो अवधिमा आयात गर्दा लागेको Detention, Demurrage मा मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल छुट दिने र आयकरतर्फ खर्च लेख्न पाउने व्यवस्था गर्ने ।
- संशोधित क्योटो अभिसन्धि अनुमोदन गरी सो अनुसार भन्सार ऐन, २०६४ को संशोधन हुनुपर्ने ।
- अन्तःशुल्क ईजाजतपत्र पुनः नवीकरण गर्न करदाताले निवेदन दिएमा अन्तःशुल्क अधिकृतले छानविन गरी नवीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था थप गर्ने ।
- कमोडिटी बजार व्यवस्थित गर्ने कानूनलाई अन्तिम रूप दिने ।

- चलचित्र विकास शुल्कवापतको बक्यौता रकम बुझाएमा सोमा लाग्ने जरिवाना तथा व्याज मिनाहा गरी इजाजत नवीकरण गर्न पाउने गरी आर्थिक ऐनमार्फत् छुट सुविधा दिने ।
- अन्तःशुल्कतर्फ निश्चित रकमसम्मको पुरानो बक्यौता मिनाहा गर्न आर्थिक ऐनमार्फत् छुट सुविधा ल्याउने ।
- कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएका कम्पनीहरूको वार्षिक रूपमा बुझाउनु पर्ने विवरण र सोमा लाग्ने महसुल र जरिवाना रकम अत्यधिक बढी हुन आएकोले नियमानुसार विवरण बुझाएमा एक पटकलाई उक्त जरिवाना मिनाहा हुने व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- पुँजीगत बजेट खर्च प्रणालीमा प्रभावकारिता कायम गर्न सार्वजनिक खरीद ऐन, लगायतका विद्यमान ऐन, नियम, निर्देशिका समसामयिक बनाउने ।
- आयकरतर्फ लेखा परीक्षण गराउनु नपर्ने सीमा रु. ५० लाख बाट वृद्धि गरी रु. १ करोड बनाउनुपर्ने ।
- बढ्दो निवृत्तभरण खर्चलाई आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्न योगदानमा आधारित निवृत्तभरणकोषको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(१४) संघीयताको कार्यान्वयन

- नेपालको संविधानले व्यवस्था गरे अनुरूप प्रदेश र स्थानीयतहको कर र गैर कर राजस्व व्यवस्थापन गर्न प्रशासनिक खाका, दरको सीमा र प्रक्षेपणका आधारशिला तयार गरी राजस्व परिचालन कार्ययोजना तयार गरिनुपर्ने ।
- प्राकृतिक स्रोतसहित अन्य स्रोतहरूबाट प्राप्त राजस्वको बाँडफाँट संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच गर्न पारदर्शी सूचकसहितको प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।
- प्रदेशले आवश्यक स्रोत जुटाउनका लागि लिनसक्ने सार्वजनिक ऋणसम्बन्धी कार्यविधि तयार गरी लागु गर्ने ।
- हाल केन्द्रबाट संकलन भइरहेको राजस्व नेपालको संविधानबमोजिम प्रदेशको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने भएमा त्यस्तो राजस्व छुट्टै कोषमा जम्मा गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
- भू-कम्पपछिको पुनर्निर्माण र नेपालको संविधान र संघीयता कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने थप आर्थिक स्रोतको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने गरी कर प्रणालीमा सामयिक सुधार गरी थप सक्षम एवं उत्पादनशील बनाउनुपर्ने ।

- संघीयताको कार्यान्वयन, समावेशी लोकतन्त्र र विकासको लागि विभिन्न क्षेत्रमा आर्थिक, सामाजिक तथा भौतिक विकासका पूर्वाधारको विकास गर्न संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विभिन्न कार्यहरू सञ्चालन गर्नको लागि दिगो राजस्व परिचालन गर्न स्वस्थ वित्तीय व्यवस्था तर्जुमा गर्ने ।

अनुसूची-१

उप-समितिहरूमा रहने पदाधिकारीहरूः

१) आन्तरिक राजस्व उप-समिति

१) महा-निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-संयोजक
२) उप-महानिर्देशक, आ.रा. विभाग (नीति तथा प्रशासन)	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि सदस्य, राजस्व परामर्श समिति, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
५) उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	-सदस्य
६) उप-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	-सदस्य
७) उप-सचिव, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	-सदस्य
८) निर्देशक, भन्सार विभाग	-सदस्य
९) निर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
१०) निर्देशक, यातायात व्यवस्था विभाग	-सदस्य
११) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१२) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि/अध्यक्ष, नेपाल लेखामान बोर्ड	-सदस्य

२. उद्योग तथा लगानी प्रवर्द्धन उप-समिति

१) सह-सचिव, उद्योग मन्त्रालय, (औद्योगिक प्रवर्द्धन महाशाखा)	-संयोजक
२) प्रतिनिधि सदस्य, राजस्व परामर्श समिति, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय,	-सदस्य
५) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
७) निर्देशक, घरेलु तथा साना उद्योग विभाग	-सदस्य
८) निर्देशक, उद्योग विभाग	-सदस्य

९) निर्देशक, भन्सार विभाग	-सदस्य
१०) निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
११) उप-सचिव, नेपाल लगानी बोर्डको कार्यालय	-सदस्य
१२) निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि, राष्ट्रिय लघु उद्योग महासंघ	-सदस्य
१७) प्रतिनिधि, महिला उद्यमी महासंघ	-सदस्य

३. गैहकर उप-समिति

१) सह-सचिव, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२) सह-सचिव, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
५) उप-सचिव, संस्थान समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
६) उप-सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
७) उप-सचिव, ऊर्जा मन्त्रालय	-सदस्य
८) उप-सचिव, संकृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	-सदस्य
९) उप-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	-सदस्य
१०) उप-महालेखा नियन्त्रक (गैह कर हेर्ने), म.ले.नि.का.	-सदस्य
११) निर्देशक (संकलन), आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
१२) निर्देशक, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग	-सदस्य
१३) निर्देशक, यातायात व्यवस्था विभाग	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य

४. पूर्वाधार, सूचना प्रविधि तथा आर्थिक विकास उप-समिति

१) सह-सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग (आर्थिक व्यवस्थापन महाशाखा)-संयोजक	
२) सह-सचिव, अनुगमन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक

- ४) प्रतिनिधि, ने.रा. उद्योग व्यापार संगठन - सदस्य
- ५) उप-सचिव, आर्थिक व्यवस्थापन महाशाखा, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय -सदस्य
- ६) उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय -सदस्य
- ७) उप-सचिव, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय -सदस्य
- ८) उप-सचिव, शहरी विकास मन्त्रालय -सदस्य
- ९) उप-सचिव, कृषि विकास मन्त्रालय -सदस्य
- १०) उप-सचिव, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय -सदस्य
- ११) उप-सचिव, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय -सदस्य
- १२) उप-सचिव, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय -सदस्य
- १३) उप-सचिव, श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय -सदस्य
- १४) उप-सचिव, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय -सदस्य
- १५) उप-सचिव, ऊर्जा मन्त्रालय -सदस्य
- १६) उप-सचिव, सिंचाइ मन्त्रालय -सदस्य
- १७) उप-सचिव, शिक्षा मन्त्रालय -सदस्य
- १८) उप-सचिव, सूचना तथा सञ्चार प्रविधि मन्त्रालय -सदस्य
- १९) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ -सदस्य
- २०) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ -सदस्य
- २१) प्रतिनिधि, नेपाल इन्जिनियर्स एसोसिएशन -सदस्य
- २२) प्रतिनिधि, नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ -सदस्य
- २३) प्रतिनिधि, रियल स्टेट एजेन्सी एशोशियन नेपाल -सदस्य

५. वाणिज्य तथा निर्यात प्रवर्द्धन उप-समिति

- १) सह सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय, योजना तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार सहयोग महाशाखा -संयोजक
- २) महानिर्देशक, वाणिज्य विभाग -सह-संयोजक
- ३) प्रतिनिधि, सदस्य राजस्व परामर्श समिति, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स -सह-संयोजक
- ४) उप-सचिव, अर्थ मन्त्रालय, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा -सदस्य
- ५) निर्देशक, भन्सार विभाग -सदस्य
- ६) निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग -सदस्य

७) उप-सचिव, उद्योग मन्त्रालय	-सदस्य
८) उप-सचिव, कृषि मन्त्रालय	-सदस्य
९) निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	-सदस्य
१०) कार्यकारी निर्देशक, व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र	-सदस्य
११) प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१२) अध्यक्ष, नेपाल भन्सार एजेन्ट महासंघ	-सदस्य
१३) प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१४) प्रतिनिधि, नेपाल साना तथा घरेलु उद्योग महासंघ	-सदस्य
१५) प्रतिनिधि, नेपाल गलैँचा उत्पादक संघ	-सदस्य
१६) प्रतिनिधि, नेपाल पशमीना उत्पादक संघ	-सदस्य
१७) प्रतिनिधि, नेपाल तयारी पोशाक उत्पादक संघ	-सदस्य
१८) प्रतिनिधि, नेपाल हस्तकला उत्पादक संघ	-सदस्य
१९) प्रतिनिधि, हिमालय सिमापार वाणिज्य संघ	-सदस्य

६. बैंक, वित्तीय सस्था, वीमा, सहकारी तथा पूँजी बजार उप-समिति

१. सहसचिव, वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२. कार्यकारी निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक (रा.प. समितिको सदस्य)	-सह-संयोजक
३. कार्यकारी निर्देशक, वीमा समिति	-सह-संयोजक
४. रजिष्ट्रार, सहकारी विभाग	-सदस्य
५. प्रतिनिधि, नेपाल धितोपत्र बोर्ड	-सदस्य
६. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, बैंकर्स एसोसिएशन	-सदस्य
७. प्रतिनिधि, नेपाल धितोपत्र दलाल संघ	-सदस्य
८. प्रतिनिधि, बिमक संघ	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, कमोडिटी फ्यूचर मार्केट एसोसिएशन	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, नेपाल मुद्रा विप्रेषण संघ	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, विकास बैंक एसोसिएशन	-सदस्य
१२. उप-सचिव, आर्थिक नीति विश्लेषण महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
१३. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
१४. निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
१५. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१६. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य

१७. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१८. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१९. प्रतिनिधि, रियल स्टेट एजेन्सी एशोशियन नेपाल	-सदस्य

७. भन्सार उप-समिति

१. महा-निर्देशक, भन्सार विभाग	-संयोजक
२. उप-महानिर्देशक, भन्सार विभाग	-सह-संयोजक
३. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सह-संयोजक
४. उप-महानिर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
५. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
६. उप-सचिव, वाणिज्य मन्त्रालय	-सदस्य
७. निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
८. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, हिमालय सिमापार वाणिज्य संघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, अध्यक्ष, नेपाल भन्सार एजेन्ट महासंघ	-सदस्य

८. राजस्व चुहावट तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान उप-समिति

१. महा-निर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-संयोजक
२. महानिर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सह-संयोजक
३. प्रतिनिधि, सदस्य (राजस्व परामर्श समिति) नेपाल चेम्बर अफ कर्मस	-सह-संयोजक
४. उप-महानिर्देशक, भन्सार विभाग (प्रशासन)	-सदस्य
५. उप-महानिर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग (संचालन)	-सदस्य
६. उप-सचिव, गृह मन्त्रालय	-सदस्य
७. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
८. उपमहान्यायाधिवक्ता, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	-सदस्य
९. प्रतिनिधि, नेपाल प्रहरी (सि.आई.बि.)	-सदस्य
१०. प्रतिनिधि, ने. रा. बैंक (वित्तीय संस्था-एफ.आइ. एकाई प्रमुख)	-सदस्य

११. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य
१४. प्रतिनिधि, हिमालय सीमापार वाणिज्य संघ	-सदस्य

९. राजस्व ऐन नियम तथा प्रशासनिक सुधार उप-समिति

१. सह सचिव, कानून तथा परामर्श महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-संयोजक
२. सह-सचिव, प्रशासन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सह-संयोजक
३. उप-महानिर्देशक, (प्रशासन हेर्ने), भन्सार विभाग	-सदस्य
४. उप-महानिर्देशक, (प्रशासन हेर्ने) आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
५. उप-महानिर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
६. उप-महानिर्देशक, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग	-सदस्य
७. राजस्व सदस्य, राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौं	-सदस्य
८. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	-सदस्य
९. वरिष्ठ प्रशिक्षक, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र	-सदस्य
१०. उप-न्यायाधिवक्ता, आन्तरिक राजस्व विभाग	-सदस्य
११. प्रतिनिधि, नेपाल चेम्बर अफ कमर्श	-सदस्य
१२. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग परिसंघ	-सदस्य
१३. प्रतिनिधि, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	-सदस्य
१४. नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ	-सदस्य